

SZKIC GRAMATYCZNY X

NA PODSTAWIE

JĘZYKÓW INDOEUROPEJSKICH

PRZEZ

JANA HANUSZA.

~~~~~  
ODBITKA Z TOMU I i II PRAC FILOLOGICZNYCH.  
~~~~~

WARSZAWA.

DRUK BRACI JEŻYŃSKICH (DAWNIEJ J. UNGRA).

Nowolipki Nr. 9.

—
1887

Дозволено Цензурою.
Варшава, 11 Юня 1887 года.

26908

40

SZKIC GRAMATYCZNY

na podstawie języków indoeuropejskich.

W 1-ym zeszycie „Prac filologicznych” (str. 102—120) podaje p. Karłowicz „Projekt terminologii językoznawczej polskiej.” Rzecz to nadzwyczaj wielkiej wagi wobec mnożąc się coraz bardziej terminologii niemieckiej. Każdy bowiem przyzna, że zdanie złożone z samych niemal wyrazów obcych, połączonych tylko końcówkami polskimi, nie bardzo ładnie wygląda; tym gorzej, jeżeliby wśród nich znalazły się wyrazy, dopiero co tylko ukute w Niemczech. Dlatego to radziłyśmy nad projektem pana K. rozpocząć dyskusyjną w nadziei, że wezmą w nią udział poważni w naszej nauce badacze, i że wreszcie dojdziemy do pewnej w tej mierze zgody. Krytyka projektu i ton polemiczny na nieby się tu nie zdały, i owszem możeby jeszcze zaostrzyły zdania przeciwników; to też, przyjmując w zasadzie, „projekt” pana K., radziłyśmy go tylko rozszerzyć, jeśli nie uzupełnić, i nieco zmodyfikować. Do tego najstosowniejszą nam się wydała forma „szkicu gramatycznego,” w którym nietylko terminy rozmaite jawią się w praktycznym użyciu, ale nadto znajdują się często ich określenia, z których łatwo poznać, dla czego tu i owdzie odступujemy od wymienionego „projektu”. Wogóle zaś nadmienić należy, że staramy się ile możności unikać wyrazów dotąd w naszym języku nieużywanych, a w oznaczaniu rozmaitych nowych pojęć gramatycznych patrzymy raczej na treść, niż na ich nazwę niemiecką. Stąd to nie wahamy się używać wyrazów i najogólniejszych, byle tylko malowały dobrze pewne pojęcia. Tak np. zowiemy pojęcie, wyrażane obecnie w Niemczech przez

„ablaut”, poprostu „wymianą”, nie obawiając się wcale, by myślano np. o wymianie pieniędzy, gdy mowa o wzajemnej wymianie samogłosek. By uniknąć zresztą wszelkiego nieporozumienia, możemy w wyrażeniach ogólnych mówić o „wymianie samogłoskowej”, co i u Niemców w takich razach zowie się często „der vocalische ablaut”. Nie mamy zresztą pretensyi, by takie terminy, w których odstępujemy od projektu pana K., uważano za jedynie możliwe i dobre; poddajemy je tylko szan. badaczom pod rozwagę, przyrzekając chętnie zrzec się ich, jeżeli tylko znajdą się jakie nazwy lepsze. — Do terminów: „przecisk, wzrostek” i t. p., zamiast dość utartych już u nas nawet w gramatykach praktycznych: „akcent, augment” i t. p. przychyłamy się tylko dla konsekwencyi. Utrzymują wprawdzie niektórzy, że takie swojskie terminy utrudniają tylko praktyczną naukę języków; by ją ułatwić jednak, potrzebaby chyba wyrzucić z naszych gramatyk: „samogłoski, spółgłoski, rzeczowniki, przymiotniki, teraźniejszość” i t. p. a wprowadzić: *vocales, consonantes, substantiva, adjectiva, praesens* i t. p. Przy nauce gramatyki łacińskiej i greckiej nadarza się wyborna sposobność pogodzić to wszystko.

„Szkic” swój oparliśmy na gramatyce porównawczej języków indoeuropejskich, by mieć sposobność użycia terminów przynajmniej najczęstszych w dzisiejszej nauce. Obok indoeuropejskiej doby języka uwzględniamy o ile możności też dobę słowiańską i polską, trzymając się jednak rzeczy tylko najogólniejszych. By uniknąć licznych cytat rzeczowych w pracy, której głównym zadaniem jest terminologija językoznawcza, nadmieniamy to tylko, że przedstawiamy tu najogólniejszy niejako rezultat prac nowszej szkoły gramatycznej. Alfabetyczny wykaz naszych terminów na końcu tego „szkicu” ułatwi ich przegląd.

W s t ę p.

1. Wszystkie języki świata dzieli się obecnie na 4 główne grupy, mianowicie: 1) *nieskładające* (isolirende), czyli języki jednogłoskowe (chiński, tybecki, birmański, i t. p.), 2) *zlepiające* (agglutinirende), w których rdzenie zlepiają się w pewne zbitki wielogłoskowe (fińsko-węgierskie, turecki, japoński i t. p.), 3) *odmieniające* (flectirende), czyli posiadające odmianę imienia

i słowa (języki indoeur. i semickie), 4) *wcielające* (einverleibende), które w słowo wcielają zwykle całe zdanie (liczne języki amerykańskie).

2. Jednym z najglówniejszych czynników w rozwoju każdego języka są *prawa głosowe* (lautgesetze), t. j. wszelkie zmiany, jakim pod pewnymi warunkami podpadają pewne dźwięki. Stosownie do miejsca i czasu zmiany te bywają różne, tak, że każde *narzecze* (dialekt) i każda *doba językowa* (sprachperiode) może mieć odmienne prawa głosowe. Mając to ograniczenie na względzie, można śmiało powiedzieć, że *prawa głosowe działają zawsze jednostajnie* t. j. *bez wyjątku*. Wszelkie bowiem t. zw. wyjątki są tylko pozorne; są to zazwyczaj już to *wyrazy przyswojone* (entlehnungen), już to *twory analogiczne* (analogiebildungen). Do wyrazów przyswojonych liczymy wszystko, co tylko pochodzi z innych narzeczy i języków lub też z innej doby tego samego języka. Tworami zaś analogicznymi zwiemy wszelkie *nowotwory* (neubildungen) językowe, polegające na *kojarzeniu pojęć* (ideenassociation); to bowiem wywołuje zwykle *kojarzenie wyrazów* (formenassociation). Kojarzenie to odbywa się przez wzajemne *upodobnienie* (angleichung) i *wyrównanie* (ausgleichung) rozmaitych wyrazów, polegających na odrębnych prawach głosowych. Takie upodobnienie lub wyrównanie może się tyczyć *treści* (stoffliche) lub *formy* (formelle) wyrazów. Tu więc należy także *słoworód ludowy* (volksetymologie).

3. Do grupy języków *odmieniających* należą, jak nadmieniono już wyżej, języki *indoeuropejskie*. Nazwą tą objęte są następujące *rodziny językowe* (sprachfamilien): 1) *indyjsko-irańska* czyli *aryjska*, 2) *ormiańska*, 3) *grecka*, 4) *itańska*, 5) *celtycka*, 6) *germańska*, 7) *litewsko-słowiańska*, 8) *albańska*. — *Prajęzyk* (ursprache) każdej z tych rodzin wywodzi się wprost z *mowy pierwotnej indoeurop.* (indogerm. grundsprache); rodziny te bowiem są sobie zupełnie *równorzędne* (koordinirt). Co do stosunku bliższego ich pokrewieństwa ze sobą, okazało się, że ani *teoryja pienna* (stammbaumtheorie) Schleichera, ani *teoryja falowa* (wellentheorie) Joh. Schmidta nie wiele mają prawdopodobieństwa. Pierwsza z nich uczy, że *pień indoeur.* rozszczepił się najpierw na dwa lub trzy *konary*, z których każdy rozszczepiał się później stopniowo na pewne *gałęzie* (t. j. wy-

mienione wyżej rodziny), te na *gałązki* językowe i t. p. Taka *teoryja rozszczepiania się* (spaltungs-theorie) wymaga koniecznie wybitnych różnic pomiędzy rozmaitymi rodzinami językowymi, tymczasem Joh. Schmidt widzi tylko *ciągłe przejścia* (continuirliche übergänge) jednych języków w drugie. Zdaniem jego są pewne właściwości językowe, które łączą rodzinę litewsko-słowiańską z jednej strony z aryjską, z drugiej zaś z germańską, tak samo jednakże rodzina germańska łączy się dalej z celtycką, ta z italską, ta zaś z grecką, a grecka znowu z aryjską. W miejsce więc pnia rozszczepiającego się z wolna otrzymujemy obraz *fal* przechodzących wciąż jedna w drugą, wskutek czego zowią tę naukę *teoryją falową* lub też *teoryją przejścia* (übergangstheorie). Ani jedna ani druga nauka nie cieszy się dziś wyłącznym uznaniem, gdyż prawda — jak się domyśla Leskien — leży gdzieś w środku.

4. Badaniem wzajemnego stosunku rozmaitych języków zajmuje się *językoznawstwo porównawcze* (vergleichende sprachwissenschaft), nauką zaś ich *gramatyka* (grammatik). Do głównych działów gramatyki należą: a) *Głosownia* (lautlehre, phonologie) czyli nauka o *głosach* (lante); b) *Osnownia* (stammbildungslehre, etymologie) czyli nauka o tworzeniu *osnów* (stämme); c) *Odmienienia* (formenlehre, flexionslehre, wortbildungslehre, morphologie) czyli nauka o *odmianie* (flexion) *wyrazów*; d) *Składnia* (satzlehre, syntax) czyli nauka o *składaniu* wyrazów w *zdania* (satz), i e) *Znaczenia* (bedeutungslehre, semasiologie) czyli nauka o *znaczeniu* wyrazów.

I. Głosownia.

A. Nauka o samogłoskach (vocalismus).

5. *Samogłoski* (vocale, sonanten, phone) są to głosy *dźwięczne* (sonore, stimmlaute), na których opiera się *przeisk zgłoskowy* (silbenaccent); dlatego też każda samogłoska może i bez innych głosów tworzyć sama *zgłoskę* (silbe). Samogłoski powstają, jeżeli *narzędzia mowne* (sprachorgane), a zwłaszcza *usta*, tak stoją otworem, że powietrze, pędzone z płuc, wolno i bez przeszkody wychodzi na zewnątrz. Rozróżniamy *samogłoski pojedyncze* (monophthonge) i *złożone*, którymi są *dwugłoski* (diph-

tonge) i t. zw. *trójgłoski* (triphtonge). Przez *dwugłoskę* rozumiemy takie połączenie dwu samogłosek, że tworzą one tylko jedną *zgłoskę*. Główny *przeisk* tej *zgłoski* spoczywa na *pierwszym* członie. Prawdziwe *trójgłoski* są nader rzadkie; składają się one z trzech samogłosek tworzących jedną *zgłoskę*, której główny *przeisk* musi spoczywać również na *pierwszej* części składowej. Owe części *dwugłosek* (wzgl. *trójgłosek*), na których nie spoczywa *przeisk* *zgłoski*, zowią się *półsamogłoskami* (halbvocale).

6. W językach *indoeuropejskich* występują następujące typy *samogłoskowe*:

a.) *pojedyncze, krótkie*: e, o, a, i, u;

„ *dlugie*: ē, ō, ā, ī, ū;

b.) *dwugłoski*: ei, oi, ai; eu, ou, au;

c.) *samogłoskowe* *g, l, m, n*; *dwugłoskowe* *er, el, em, en; or, ol, i t.d.* Ten stan uważamy jako *najpierwotniejszy* w językach *indoeuropejskich*; w późniejszym rozwoju oddzielnych rodzin językowych uległ on *niejednej* zmianie.

Tak np. w najstarszej znaniej nam *dobie słowiańskiej* *sa-* *mogłoski* te i *dwugłoski* występują w takiej postaci:

a.) *samogłoski pojedyncze, krótkie*: e, o, a, i, u

„ *dlugie*: ē, ā, ī, ū

b.) *dwugłoski*: ij, oj, ov (przed samogl.); i, ē, u (przed spółgl.);

c.) *er, el; om, on* (przed samogl.); *re, le, e* (przed spółgl.); *er, en, or, on...* (przed samogl.), *re, e; ra, a...* (przed spółgl.).

Widzimy więc, że w rzędzie *samogłosek krótkich* słow. *o* zastępuje zwykle indoeur. *o* i *a*, zamiast indoeur. *samogłosek długich* *ō* i *ā* mamy słow. *a*, a indoeur. *dwugłoski* przeszły już w *samogłoski pojedyncze*; wyraźniejszy ślad indoeur. *dwugłosek* został tylko wtedy, jeżeli w wyrazie następuje po nich bezpośrednio *samogłoska*.

Odwrotnie indoeur. *samogłoskowe g, l, m, n* występują w najstarszej znaniej nam *słowiańszczyźnie* w rodzaju *dwugłosek*, z których później w rozmaitych językach słow. rozwinęły się znowu *samogłoskowe r, l*, a z *e* *samogłoski e, a*.

Słowiańskie *samogłoski nosowe* (nasalvocale), które obecnie żyją jeszcze w języku *polskim*, są więc właściwie pewnym rodzajem *dwugłosek*. Słow. *ę* (stsl. *ѣ*) zastępuje już to indoeur. *u*

jużto *en*, słow. zaś *a* (stsl. ѧ) stoi w miejscu indoeur. *on* lub *an*; zawsze jednakże tylko w zgłoskach *dlugich* (z *natury* lub z *następowością*, naturā lub positione). W języku polskim występuje słow. *e* w postaci *je* lub *ja*, t. j. jako *e* lub *a* miękkie; słow. zaś *a* wydało pols. *e* lub *a* twarde.

7. Indoeur. samogłoski i dwugłoski stoją do siebie w pewnym *stosunku wymiany* (ablautsverhältniss). Najpowszechniejsza *wymiana* (ablaut) jest między *e* — *o*, zwłaszcza w zgłoskach *rdzennych* (wurzelsilben) i *osnownych* (stammsilben). W ścisłym związku z *rzędem e* (e-reihe) stoją też samogłoski *i*, *u*, dalej *g*, *h*, *i*, *m*, *n*, a mianowicie w ten sposób, że dwugłoski *ei*, *eu*, *er* (*el*), *em*, (*en*) są z jednej strony w wymianie z *oi*, *ou*, *or* (*ol*), *om* (*on*), z drugiej zaś z samogłoskami *i*, *u* *r* (*l*), *n* (*g*) i odpowiednią ich *dlugością* (länge). Stąd też *e*, *ei*, *eu*, *er*... zowiemy *stopniem średnim* (mittelstufe), *o*, *oi*, *ou*, *or*... *wyższym* (hochstufe), *i*, *u*, *r*... i odpowiednie im *samogł. długie, niższym* (tiefstufe). Wymiana ta najwidoczniej występuje w *grece*; w innych językach indoeur. uległa ona mniejszym lub większym zmianom. Przykłady:

stopień niższy	stopień średni	stopień wyższy
indoeur. — grec. π-έ-θαι (aor) słow. vez-a (wiozę)	<i>e</i> , π-έ-θαι (lece) vez-a (wiozę)	<i>o</i> , πο-ί-η (lot) voz-b (wóz)
indoeur. i (i) grec. λ-ι-τ-ειν słow. čet-a, žet-b	<i>ei</i> , λ-ι-τ-ω, četi (*keit-ti), baj-etb	<i>oi</i> , λοι-τ-ός, boj-b, goj-b
indoeur. u (u) grec. π-υ-γ-ειν słow. syp-a, ry-ti	<i>eu</i> , π-υ-γ-ω, π-λ-υ-δ-ω sūti (*seup-ti), plovēb	<i>ou</i> , π-ι-ο-ν-δ-ή rov-b, plov-b
indoeur. r, r; n, n; grec. { γ-ί-γ-ν-ομαι, δ-ί-φ-ρ-ος, δ-ρ-α-τός słow. { pin-a, bor-ati, blęsti;	<i>er</i> , <i>en</i> , φ-έ-ρ-ω, δ-έ-ρ-ω: γ-έ-ρ-ος ber-a, blędā	<i>or</i> , <i>on</i> , φ-ό-ρ-ος, δ-ο-ρ-ά: γ-ό-ρ-ος sl-bor-b, za-pona, bląd-b

Wymiana pomiędzy średnim stopniem a niższym zależała pierwotnie jedynie od *przycisku* (accent). Dowiedziono bowiem, że zgłoska *rdzenna*, jeżeli na nią spoczywał główny *przycisk wyrazu* (wortaccent), miała zwykle *średni* stopień, jeżeli zaś ten przycisk przeszedł na zgłoskę następną, średni stopień zgłoski *rdzenną* zmieniał się w *niższy*. Stopień *wyższy* różni się od średniego tylko *barwą samogłoski* (vocalqualität).

Prócz tego mamy w językach indoeurop. i inne *rzędy wymiany* (ablautsreihen), jak *a* — *ā*, np. grec. ἔ-λα-θ-ον: λ-α-θ-ω (iońs. λή-θ-ω); σ-ι-α-τός: ἱ-σ-τ-ᾶ-ν (iońs. ἱσ-τ-ῆ-ν); litew. žadū (obiecuję): žodis (zam. *žadīs, słowo); voc. sgl. rēuqa: nom. rēuqā (rēuqā) słow. ženo (*ženā): žena, i tp. Rząd *e* — *ō* mamy np. w grec. τί-θη-μι: θ-ω-μός (kupa), słow. lēzā: lāz-b (lōz-b), i t. p. W prajęzyku indoeuropejskim miały swe rzędy wymiany prawdopodobnie samogłoski *e*, *o*, *a*, jak też i odpowiednie długości *ē*, *ō*, *ā*.

8. Formy, jak słow. tēkati (: teka), bādati (zam. bōdati: bodā), na-pājati (: poja), plāvati (: plovā); zabīrati (: brati), za-pīnati (: pna); čētati (: četa), dychati (: dzechnati), itp., polegają na *wzdłużeniu* (dehnung) krótkich samogłosek rdzennych, mianowicie *e* w *ē* (słow. č), *o* w *ō* (słow. a), *i* (słow. i) w *ī* (słow. i), *u* (słow. u) w *ū* (słow. y). Takie samogłoski zowią się *wzdłużone* (gedehnte vocale).

Żupełnie co innego są samogłoski *pochylone* (geneigte, verengte vocale), jak pols. *é*, *ó*, *ā*. Wiadomo, że *krańcowymi* niejako samogłoskami naszych narzędzi mownych są *i* — *u*, pośrednie zaś między nimi miejsce zajmuje *a*.

Przy *członkowaniu* (articulation) głosu *i* podnosi się *przednia* część *języka* o ile możności jak najwyżej ku podniebieniu, a *wargi* rozszerzają się jak najbardziej, tworząc długą lecz wąską szczelinę. Przy głosie *a* jest cała *jama ustna* (mund-canal) miernie otwartą, *język* zaś leży w *spoczynku* (indifferenz-lage). Przy członkowaniu zaś głosu *u* podnosi się *tylna* część *języka* jak najwyżej ku podniebieniu, a *wargi* zwięzają się jak najbardziej, tworząc mały okrągły otwór.

Łatwo więc pojąć, że stosownie do tego, o ile ze stanu *spoczynku* przednia lub tylna część *języka* podnosi się ku podniebieniu, i o ile *wargi* rozszerzają się w szczelinę lub zwięzają w kółko, powstaje między *a...i*, jako też między *a...u* mnóstwo

innych głosów. Przechodząc w członkowaniu głosów stopniowo od *a* ku *i* w samym środku tej drogi spotykamy *e*, co możemy przedstawić linią *a...e...i*. Z drugiej strony ma zupełnie odpowiednie znaczenie linią *a...o...u*. Główne punkty tych linii nie uwydatniają nam jeszcze większej części rozmaitych samogłosek, jakie spotykamy w rozmaitych językach; między *a* — *e* bowiem leży jeszcze mnóstwo samogłosek, które barwą swą zbliżają się już to ku *a* już to ku *e*; tak samo mamy ich mnóstwo między *e*...*i*, niemniej między *a*...*o*, jakoteż między *o*...*u*. Otóż nasza samogłoska pochyłona *é* jest jednym z takich dźwięków pośrednich między *e*...*i*, podobnie *ó* zajmuje miejsce pośrednie między *o*...*u*, zaś *á* między *a*...*o*.

W niektórych gwarach spotykamy także *a* pośrednie między *a*...*e* (por. Rozpr. wydź. filol. Ak. Um. VIII. 72.). W piśmie wyrażamy obecnie te samogłoski pośrednie przez *krósko*wanie *pochyłe*, chcąc przez *é* np. niejako powiedzieć, że pierwotne *e* *pochyliła się* w członkowaniu ku *i* t. j. przechodzi po mału w *i*, itd.

W ten sposób tłumaczyć sobie także należy przejście indoeur. *a* w słowian. *o*, indoeur. zaś *ō* w słowian. *a*. Tak samo wyjaśnia się nam odwrotnie w litewszczyźnie przejście indoeur. *o* w *a*, a indoeur. *ā* w *ō*. Nie inaczej sobie przedstawić należy przejście indoeur. *e*, *o* w językach indyjsko-irańskich w *a*. Były to samogłoski *e*, *o*, *pochylone* jednakże tak ku *a*, że w piśmie nie wyróżniano ich od *a* wcale.

9. Rozziew (hiatus) następuje wtedy, jeżeli w wyrazie stoją bezpośrednio obok siebie *dwie samogłoski*, tworzące *dwie* odrębne *zgłoski*. Spotyka się go najczęściej w *wyrazach złożonych*. — Zresztą następuje w tym razie najczęściej *upodobnienie* (assimilation) samogłoski następnej do poprzedniej, a potem *ściągnięcie* (contraction). Przy ściągnięciu dwu obok siebie stojących samogłosek, z których każda ma swój *przyisk* *zgłoskowy* (silbenaccent), zwyczajnie zwykle *barwa* (qualität) *pierwszej*, np. indoeur. *o* + *e* ulega najpierw upodobnieniu *o* + *o* a następnie się *ściąga* w *ō*, por. mianown. l. mn. osnów na -*o*-, jak *vḷk²ōs* (z **vḷk²o-es*): osk. Abellanús, deivatus; umbr. Ikuvinus, Claverniur; goc. vulfōs, skr. vrkās; lub mian. l. podw. lēwō, dēwō, lāc. dūō, słow. vḷkā ved. vrkā, indoeur. **vḷk²ō* (z *vḷk²o-e*), itp. por.

Osthoff, Morphol. unters. II. 119 nn. W językach słow. nie brak również podobnych wypadków, np. z *a* + *e* powstaje *a* + *a*, a następnie *ā*: *dobrā-jego*, *dobrā-ago*, wreszcie *dobrāgo* itp. Upodobnienie to zowie się *postępujące* (progressive); znacznie rzadsze jest w jęz. indoeur. *upodobnienie wsteczne* (regressive assimil.), mocą którego samogłoska poprzedzająca upodabnia się następującej.

Tego rodzaju upodobnieniem jest t. zw. *przegłos* (umlaut) w niektórych językach indoeuropejskich. Polega on zwykle na *zmiękczeniu* (palatalisirung, mouillirung) lub na *zgrubieniu* (labialisirung, rundung) *spółgłosek*, stojących pomiędzy jakąś samogłoską a następującym po niej *i* (j), *u* (v), itp. W języku Awesty zowią to *wstawką* (epenthese), np. *a'pi* (skr. āpi), *manjete* (skr. mānyate, a'nā (skr. ānyās), *dā'ru* (skr. dāru), *a'rvantem* (skr. ārvantam) itp. To samo mamy w grece, np. *zēttor* zam. **zēt-jor*, hom. *ērī* obok *ērī*, hom. *ērīō* zam. **ērēō*, skr. *upāri*, aw. *upāri*, *qairō* zam. **qar-jō* nowogr. *māxi*=*μάχι*, *pedāiki*=*παδάκι*, itp. W językach celtyckich zowie się to pewnego rodzaju *skażeniem* (infectio) np. stiryjs. *mac* (syn), wołacz l. p. *a maie* zam. **maqu-e* (por. *gīl-e*, *amic-e*, lit. *vilk-ē*, słow. *vlče*), rozkaz. *bei* zam. **ber-e* (por. *gēqe*, age); mian. *fēith* (żyła, zam. **vet-is*), *slóg* (rzęsa), l. mn. *slóig* (zam. **slōg-i*); cel. l. p. *fiur* (zam. **vir-u*, męzowi); l. os. *do-biur* (dając, zam. **do-beru*) itp., steymr. *march* (koń), l. mn. *meirch* (zam. **march-i*), *carrec* (skala) l. mn. *cerrie* (zam. **carrec-i*), llong (okręt) — llynghes (flota), *maer* (przełożony), l. mn. *meirri*, *cawr* (olbrzym) l. mn. *cewri*, itp. Podobny proces mamy w języku niemieckim; zowią go tu *przegłosem* (umlaut) lub też *łamaniem* (brechung).

9. a. Do ważnych zmian głosowych w zakresie samogłosek należy też tak zwany *pełnogłos* (vollaut, svarabhakti) i *przewstawka* (metathesis). Przez pełnogłos rozumiemy pojawienie się pewnej samogłoski pomiędzy płynną lub nosową a inną spółgłoską. Spółgłoska ta stoi przed lub po płynnej (wzgl. nosowej), z której dźwięku rozwija się owa samogłoska. Pełnogłos mamy w językach irańskich, np. stpers. *adūrūgīya* = skr. ādruhyat; *dūrūvā* = skr. dhruvā; awest. *ker'tem* = skr. kṛtām, *vad'riš* = skr. vādhrīṣ; *z'mā* = skr. jīmā; w grece, np. *χάλαζα* = skr. hrādāni, lāc. grando, słow. grad; *δολιχός*, aw. *dar'gha* = skr. dīrgha,

ros. dolgij; *ōvna*=stir. *ainm*, orm. *anwan*-; w językach *ruskich* np. *bereg* = brzeg, *gorod* = gród, *boloto* = błoto, itp.

W związku z tym zjawiskiem stoi często *przestawka* samogłoski stojącej pierwot. przed *plynną*, tak że potym rozgranicza plynna od następującej po niej spółgłoski, np. rdzeń *ters-* (łac. *terr-eo*, gr. *τ-ε-ρ-ε-σ-ε-ρ*, Hesych.) występuje niekiedy jako *tres-* (skr. *trís-ati*, drży; gr. *τρε-σι*) przez przestawkę *er* w *re*; obok, tego jednak mamy także formę z pełnogłosem *teres-* (wed. *tarasanti*). Zupełnie to samo mamy w językach słowiańskich. Z pierwot. **berg-*, **gord-* (por. got. *baigan*, *gards*) powstało z jednej strony **breg-*, **grod-* (pols. *břeg*, *gród*, podobnie *luž.*), lub ze wzdlużeniem samogłoski **bręg-*, **grōd-* (stsl. *brěgъ*, *grādъ*, podobnie w połudn.-słow. i w czes.), z drugiej zaś rus. *beregъ*, *gorodъ* (pełnogłos). Chronologicznie najstarsze tu są zapewne formy połudn.-słow. i czeskie: **bręg-*, **grōd-* (z **bergъ*, **gōrdъ*, wzdlużone indoeur. *berg*, *gord-*); z tych dopiero przez **bręg-*, **grōd-* rozwinęły się rus. *beregъ*, *gorodъ* i pols.-łuż. **breg*, **grod*. Wszystkie formy mamy także w grece, np. *πληθρον* (Hesych.), *πλεθρον* albo *σίου-ρηι* *εσιρω-ται* i *εσιρω-ται* (eols.).

W *naglosie* (anlaut) *zjawiają się* niekiedy pewne samogłoski (prothese), zwłaszcza przed plynnyymi i nosowymi, np. gr. *ε-ρνιθρον* (skr. *rudhirā*, *ruber*, *rdēti*), *ε-λαχον* (skr. *laghū*, *levis*, *lgb-kt*) *α-μελγω* (skr. *marj-*, *mulgeo*, lit. *melžū*, *mlžą*), rus. *irzaty* (rzyć); niekiedy zaś *giną* (aphaerese), np. nasze *grać* obok *igrać*, rus. *hła* obok *ihla*.

B. Nauka o spółgłoskach (consonantismus).

10. *Spółgłoski* (consonanten, symphone) są to głosy, na których nie spoczywa *przycisk zgłoskowy*; dlatego też tylko w połączeniu ze *samogłoską* mogą te głosy tworzyć *zgłoskę*. Przy powstawaniu spółgłosek doznaje powietrze z płuc wychodzące w jamie ustnej pewnego oporu. Jeżeli ten opór spowodowany jest zupełnym zamknięciem jamy ustnej, wtedy prąd powietrza przezwyżejwszy go *wybuch* z całą siłą na zewnątrz, przez co powstają spółgłoski *doraźne* (verschlusslaute, explosiv-

laute). Jeżeli zaś jama ustna nie jest zamknięta, lecz tylko *zwiężona* w którymkolwiek miejscu, wtedy prąd powietrza *ocie-rajac się* o brzegi tego zwiężenia, wychodzi na zewnątrz i tworzy w ten sposób spółgłoski *powiewne* (reibelaute, fricative, spiranten). Oba te główne rodzaje spółgłosek, doraźne i powiewne, można objąć nazwą *szelestów* (geräuschlaute), które stoją w przeciwieństwie do *dźwięków* (stimmlaute, sonore), jakimi są *samogłoski* (vocale), głosy *plynne* (liquidae) i *nosowe* (nasale). *Plynne* i *nosowe*, jakoteż obie *samogłoski krańcowe* (*i*, *u*) stoją niejako wpośrodku pomiędzy właściwymi samogłoskami i spółgłoskami. Odnaczają się one bowiem tym, że albo same mają *przycisk zgłoskowy* i w takim razie są *samogłoskami*, albo też, nie mając tego przycisku, nie tworzą odrębnej zgłoski — więc stają się *spółgłoskami*. *Plynne* są wogóle bliższe *samogłoskom*, różnią się bowiem od nich tylko pewnym właściwym sobie członkowaniem języka; *nosowe* zaś są co do powstania swego bliższe *spółgłoskom*, różnią się bowiem tylko tym, że prócz jamy ustnej czynną jest przy ich członkowaniu także jama nosowa. Spółgłoski *doraźne* bywają nazywane ze względu na czas trwania *chwilowymi* (momentane); *powiewne* zaś, jako też *plynne* i *nosowe* zwiemy z tego samego powodu *trwałymi* (dauerlaute).

11. *Szelesty* są w przeciwieństwie do *dźwięków* albo zupełnie *bezdźwięczne* (stimmlose, tonlose, tenues), albo tylko *półdźwięczne* (halbsonore, tönende, mediae). Zależy to mianowicie od sposobu członkowania (articulationsart). Jeżeli przy wydobyciu się powietrza z płuc *głośnia* (stimmritze) stoi otworem a *struny głosowe* (stimmblätter) są w spoczynku, prąd powietrzny idzie bez przeszkody do jamy ustnej i wtedy powstają spółgłoski *bezdźwięczne* (tenues). Jeżeli zaś struny głosowe są tak napięte, że głośnia jest zupełnie zwiężona, wtedy przedzierające się przez nią powietrze wprawia te struny w brzące *drżania*, które wywołują spółgłoski *półdźwięczne* (mediae). W ścisłym związku z tym sposobem członkowania jest także inna okoliczność. Jeżeli mianowicie głośnia stoi otworem, *ciśnienie* wychodzącego przez nią powietrza jest daleko *silniejsze*, aniżeli wtedy, gdy napięte struny głosowe, zupełnie ją zwiężają. Stąd to spółgłoski *bezdźwięczne* zwiemy także *mocnymi* (fortes), *półdźwięczne* zaś *słabymi* (lenes).

12. Co się tyczy *miejsca członkowania* (articulationsstelle), rozróżniamy dwa główne działy spółgłosek, mianowicie: a) *wargowe* (labiale), przy których powstaniu głównie są wargi czynne, i b) *językowe* (linguale), które powstają przy zbliżeniu pewnej części języka do zębów lub podniebienia.

Spółgłoski *wargowe* mogą być albo *czyste*, jak *p*, *b*, albo też *wargowo-zębowe* (jak nasze *f*, *v*), przy których dolna warga zbliża się nieco do górnych zębów.

Spółgłoski *językowe* są daleko różnorodniejsze. Tu bowiem czynne są głównie język i podniebienie; język dotyka lub zbliża się do podniebienia w rozmaitych miejscach, a przez to powstają rozmaite spółgłoski. Przez dotknięcie końcem języka przedniego krańca podniebienia i zębów otrzymujemy spółgłoski *zębowe* *t*, *d*; postępując zaś wstecz, możemy każdą część języka zbliżyć do odpowiedniej części podniebienia, a zawsze otrzymamy jakąś odmienną spółgłoskę. Ilość więc takich spółgłosek jest w rzeczy samej nadzwyczaj wielka; jednakże dla łatwiejszego ich oznaczenia cały szereg głosów, podobnych sobie dźwiękiem, oznacza się jedną nazwą. Tak np. nazwa *zębowe* (dentale) obejmuje cały szereg spółgłosek, które powstają przez dotknięcie się lub zbliżenie przedniej części języka do przedniej części podniebienia a względnie i zębów. Tu więc należą także *międzyzębowe* (interdentale), jak gockie *þ* i skandynaws. *ð* (angiels. *th*, np. w wyrazach: I *thank*, *father*); dalej *pozazębowe* (supradentale), jak nasze i litewskie *sz*, *ž* (*š*, *ž*); następnie owe sanskryckie *t*, *d*, które gramatycey indyjsey nazwali *mūrdhanya* (cerebrale, cacuminale), a którebyśmy mogli nazwać *zębowo-podniebiennymi*. Powstają one wtedy, jeżeli zawrócony do góry koniec języka dotknie podniebienia; dla tego też anglicy nazwali je „inverted.”

Podobnie nazwa „*podniebienne*” (palatale) obejmuje cały szereg spółgłosek, przy których powstaniu środkowa część języka zbliża się lub dotyka środkowej części podniebienia. Tak np. polskie *ś*, *ź* nazwalibyśmy w tym znaczeniu *przednio-*, *j* zaś i *ż* (np. w wyrazie *chęć*) *tylno-podniebiennymi*. Jeżeli wreszcie tylna część języka dotyka lub zbliża się do tylnej części podniebienia, otrzymujemy spółgłoski „*gardłowe*” (gutturale), jak *k*,

g *ch*, które znowu mogą być *przednie* lub *tylne*. W ten sposób możemy sobie ułożyć taką np. tablicę:

		Wargowe		Językowe.						
		Zębowe					Podniebienne		Gardłowe	
		czysto-warg.	wargowo-zębowe.	między-zębowe.	czysto-zębowe.	poza-zębowe.	zębowo-podnieb.	przednie	tylne	
Dźwięki	Chwilowe									
	Szorstki									
	Doraźne									
	Powiewne									
Dźwięki	Trwałe									
	Dźwięki									
	Płynne									
	Nosowe									
		p			t		t'	k'		k
		b			d		d'	g'		g
			f	þ	s	š	ś	ž		z
			v	ð	z	ž	ž	j		h
					l	r	l'			
		m			n		ñ			ṇ

Są to najgłówniejsze, niejako przeciętne tylko *spółgłoski pojedyncze*, jakie spotykamy w rozmaitych językach indoeuropejskich. Jeżelibyśmy chcieli tę tablicę zastosować do języka polskiego, musielibyśmy z niej niektóre spółgłoski, jak *t*, *d*, *þ*, *ð*, usunąć, wiele zaś innych, jak *ł*, *ř* (rz) *p'*, *b'*, *m'*, dodać. Tak samo okazałaby się potrzebną pewna zmiana przy każdym innym języku indoeuropejskim.

Prócz pojedynczych mamy także *spółgłoski złożone*. Takimi są mianowicie *spółpowiewne* (affricatae) i *przydechowe* (aspiratae). Pierwsze powstają przez połączenie jakiegokolwiek spółgłoski *doraźnej* z odpowiednią *powiewną*, np. *ts* (pols. *c*, niem. *ç*), *tš* (pols. *cz*), *dz*, *dž* (pols. *dż*), *pf*, *kx* i t. p. Tu należą także sanskryckie च (ča), ङ (dža).

Spółgłoski *przydechowe* powstają w ten sposób, że po spółgłosce *doraźnej* następuje zaraz *przydech*. Tu należą *kh*, *th*, *ph*, *gh*, *dh*, *bh* itp. w językach *indyjskich*; tak samo z przydechem brzmi zwykle *k*, *t*, *p* na początku wyrazów w języku *duńskim*, jako też na scenach niemieckich.

13. Stosownie do dzisiejszej nauki miał *prajęzyk indoeuropejski* następujące główne *spółgłoski*:

- doraźne*. p—b, t—d, k'—g' k—g;
- przydechowe*: bh, dh, g'h, gh
- powiewne* v, s, z, j
- płynne*: l, r, i *nosowe*: m, n, ñ, ṇ;

Prawdopodobnie były też przydechowe: *ph, th, k'h, kh*; śladów ich jednakże trudniej nam dzisiaj znaleźć.

Z tych spółgłosek tłumaczy się dziś wszelkie zmiany głosowe (*lautwandel*), jakie nam występują przed oczy w rozmaitych językach indoeuropejskich. Zmiany te odbywają się mianowicie w *dwójakim* kierunku: a) ze względu na *miejsce* członkowania np. przejście zębowych w wargowe, podniebienne lub gardłowe; b) ze względu na *sposób* członkowania, np. przejście przydechowych w doraźne lub powiewne, lub też przejście półdźwięcznych w bezdźwięczne. Pierwszy proces można nazwać *przestąpieniem* (*übertritt*), drugi zaś *przesuwką* (*verschiebung*). Wszelka *zmiana głosowa* jest dalej albo *bezwzględna* (*spontan*), albo też *względna* (*combinatorisch*), t. j. zawisła od otaczających ją dźwięków sąsiednich. Do tego drugiego rodzaju zmian głosowych należą wszelkie *upodobnienia* (*assimilation*), *rozpodobnienia* (*dissimilation*), *prawa wygłosu* (*auslautgesetze*) i t. p. Ten podział zmian głosowych tyczy się więc nie tylko spółgłosek ale i samogłosek.

14. W najstarszej dobie języków *słowiańskich* występują przytoczone wyżej spółgłoski indoeurop. w następującej postaci: a) *doraźne*: *p—b, t—d, k—g*, pozostają po większej części bez zmiany; b) *przydechowe*: *bh, dh, gh* przechodzą w doraźne *b, d, g*; c) *powiewne*: *v, s, j*, a wreszcie d) *plynne* *l, r* i *nosowe* *m, n* pozostają również często bez zmiany. Do najważniejszych zmian głosowych należą:

a). Przejście indoeurop. *k', g', g'h* w *s, z, z'*; zmiana ta polega najpierw na *przesuwce* doraźnych w odpowiednie *powiewne* (porówn. sanskr. *ś, dž, h*; lit. *š, ž, ž*), następnie zaś na *przestąpieniu* powiewnych, gardłowo-podniebnych w zębowe (por. słow. *s, z, z'*, irańs. *s, z, z'*). Proces ten odbył się nie tylko w grupie *litewsko-słowiań.* i *indyjsko-irańskićj*, lecz także w języku *ormiańskim* i *albańskim*; jakkolwiek nie wszędzie na jednym i tym samym pozostał stopniu. W językach greckich, italskich, celtyckich i germańskich przeszły indoeurop. *k', g', g'h* w czyste gardłowe.

b). Wymienione już wyżej przejście przydechowych *bh, dh, gh* w doraźne *b, d, g*, nastąpiło już w dobie *litewsko-słowiań.* To samo mamy także w językach *irańskich*, w *ormiań.*, *celtyc.* i *albańskim*; w innych językach indoeurop. przeszły te przydechowe w spółgłoski *powiewne*.

c). Powiewna *s* przechodzi kiniedy w *z* (*ch*), zwłaszcza między *samogłoskami* lub po *r, l, k*; powiewna zaś *j* sprawia, że zbitki *kj, gj* przechodzą w *spółpowiewne* *ts, dz* lub *tš, dž*; w podobne jakieś głosy przeszły w dobie praslów. zbitki *tj, dj*; dalej zbitki *sj, zj* przeszły w *š, ž*, a wszystkie inne spółgłoski w połączeniu z *j* uległy *zmiękczeniu* (*palatalisirung, erweichung*). Lecz nie tylko na poprzedzające spółgłoski wywiera wpływ swój powiewna *j*, ale i na następujące po niej *samogłoski* zmieniając *o, v, y* w *e, u, i* itp.

d). Spółgłoski *gardłowe* *k, g* nie tylko przed *j* ale i przed *samogłoskami miękkimi* (*e, ě, u, i*) przechodzą w *tš, dž* lub *ts, dz*; *nosowe* zaś zlewają się z poprzedzającymi je *samogłoskami* w *samogłoski nosowe* (*nasalvocale*), ale tylko w zgłoskach *długich* (z natury lub z następstwa).

e). *Prawo wygłosu* (*auslautgesetz*) języków słow. polega głównie na tym, że wszystkie *spółgłoski*, kończące pierwotnie wyraz, *odpadły* już w dobie praslów., zostały zaś tylko *samogłoski*. Końcowe *m* przechodzi w *n*, które w zgłoskach *krótkich* również odpada, w *długich* zaś tworzy z poprzedzającą *samogłoską samogłoskę nosową*.

f). Zbitki *spółgłoskowe* ulegają zwykle *upodobnieniu* lub *rozpodobnieniu*. Skutkiem pierwszego procesu jest np. *wyrzucenie* (*ausfall*) wargowych *p, b* przed *t, n*; skutkiem drugiego zaś jest np. *wstawka* (*einschub*) spółgłoski doraźnej *t* między powiewną *s* a plyną *r*, np. *s-t-ruja*. W *nagłosie* (*anlaut*) *zjawiają się* niekiedy przed *samogłoskami* powiewne *j, v, h*.

II. O s n o w n i a.

15. *Rdzeniem* (wurzel) nazywamy tę część wyrazu, która nam pozostaje po odrzuceniu wszelkich przyrostków odmiennych i osnownych. Rdzenie były samodzielnymi wyrazami wtedy, kiedy jeszcze nie było odmiany, to znaczy może w samych początkach doby praindoeuropejskiej. W dalszym ciągu tej doby powstała odmiana (*flexion*), rdzenie więc przestały żyć samodzielnie, a stały się tylko częścią wyrazów, mieszczącą w sobie

ich główne znaczenie. Wtedy stał się już rdzeń tylko pewnym pojęciem oderwanym. Rozumić się więc, że tak samo należy się zapatrywać na rdzenie po rozdzieleniu się prajęzyka indoeurop. na oddzielne grupy. Ponieważ grupa indyjsko-irańska odziedziczyła tak samo gotową już całkiem odmianę wyrazów jak grupa litewsko-słowiańska, przeto rdzenie sanskryckie lub perskie są tak samo jak rdzenie litewskie lub polskie czystą tylko abstrakcją, mającą wartość tylko dydaktyczną. O rdzeniach więc sanskryckich, greckich, łacińskich itp. tak samo nie należałoby mówić, jak o polskich, niemieckich, francuskich itp. istniały bowiem tylko rdzenie indoeuropejskie; w praktyce jednakże językoznawczej wygodnie jest bardzo używać tych pojęć oderwanych.

Dwojakiego rodzaju rdzenie mamy w językach indoeuropejskich: a) słowne (verbale), z których się tworzą słowa (verba) i imiona (nomina) i b) zaimkowe (pronomina), z których powstają zaimki (pronomina) i wszelkie części mowy (particulae).

Nadto rozróżniają jeszcze rdzenie pierwotne (urwurzeln.) i pochodne (weitergebildete). Pierwotne są zawsze jednozgłoskowe, np. *ga-* (iść), pochodne zaś powstały może z dwuzgłoskowych np. *gam-* (przyjść) z *ga-ma-* (por. skr. *gama-ti*, przychodzi). Na tej podstawie przyjmują dziś niektórzy uczeni (jak Fick) także rdzenie dwuzgłoskowe, np. skr. *gama-*, gr. *gέρε-*, słow. *ber-* (por. *ber-e-tb*, bierze) itp. Inni zaś, uważając w tych formach końcowe *a*, *e*, za przyrostek osnowy, przyjmują *gam-*, *gέρε-*; *ber-* za rdzenie pochodne, w których końcowe *m*, *r*, jest przyrdzeniem (wurzel-determinativ), zmieniającym nieco znaczenie rdzenia pierwotnego. W każdym razie nie zawsze to łatwo powiedzieć, gdzie jest granica między rdzeniem a przyrostkiem osnowym. Niejeden bowiem rdzeń indoeurop. występuje w dwojakiej formie, np. *g'en-* (irańsk. *zan-*, np. awest. *za'n-ti*, zna), obok *g'nō-* (gr. *γνώ-τός*, skr. *jñā-tá*, słow. *znā-ti*), lub *men-* (gr. *μέρ-ος*, skr. *mān-as-*), obok *mnā-* (gr. *μῆνα*, *μῆν-τός*, skr. *mnā-tá*) itp. Kiedy tę indoeurop. dwoistość wyrażano przez *g'an-* *g'nā-*, *man-* *mnā-*, itp., tłumaczono tę zmianę przestawką (metathesis) a następnie wydłużeniem (dehnung) samogłoski rdzenną. Dziś już takie tłumaczenie nie uchodzi, zwłaszcza ze względu na takie podwójne rdzenie indoeurop., jak *ei-* (gr. *εἶ-μι*, lit. *ei-mi*, skr. *ē-*

mi) obok *iā-* (łac. *Jā-nus*, słow. *jā-da*, lit. *jó-ju*), *segh-* (gr. *ἐξω* z **εἰχ-ω*, por. skr. *sah-a-tē* obok *sg'hē-* (futr. *σχή-σω*). Trudno jednakże powiedzieć, czy z rdzenia np. *men-* powstało *m(e)n-ā-* przez dodanie przyrostka, czy też z *m(e)nā-* powstało *men* przez *odpad* (ab-fall) samogłoski *ā*. W kwestyjach tych bowiem wszelkie dowody są niepewne; w praktyce zaś językoznawczej najlepiej jest jeszcze trzymać się stariej nauki Boppa, według której w formach *ber-e-tb*, *gέρε-o-μεν*, i t. p. *ber-*, *gέρε-* są rdzeniem, zaś *-e-* *-o-* przyrostkami rdzennymi. Nauka ta jednakże wymaga tylko pewnego ujednostajnienia. Jeżeli bowiem rdzeń indoeurop. wyrażamy przez *bher-*, *men-*, *derk'-* (*δέρε-ο-μαι*), *pet-* (*πέτ-ο-μαι*), *segh-* (*ἐξω*) *es-* (skr. *ās-mi*, lit. *es-mi*) i t. p., to musimy go także wyrażać przez *leik-* (*λεικ-ω*, lit. *lėik-ū*), *bheug-* (*φειγ-ω*), *ei-* (*εἶ-μι* lit. *ei-mi*, skr. *ēmi*), *k'leu-* (*κλέφ-ος*), nie zaś przez *lik* (*λεπ-εἶν*, lit. *lik-ti*) *bhug-* (*φρυγ-εἶν*, lit. *būg-ti*), *i-* (*ἴ-μεν*, skr. *i-mās*), *k'lu-* (*κλυ-τός*, skr. *śru-tā-*) itp. W tym bowiem razie musielibyśmy także za rdzenie uważać: *bhr-*, *mn-*, *drk'-*, *pl-*, *sg'h-*, *s-* (por. *dr' g'ε* *ος*, *μῆ-με-ω*, skr. *ā-dr's-am* = *ἄδραξ-ον*, *ἔ-πε-ο-μην*, *σχεῖν*, skr. *s-mās*); tymczasem wiadomo, że formy te powstają tak samo pod wpływem akcentu z *bher-*, *men-*, *derk'-*, *pet-*, *segh-*, *es-*, jak formy rdzenne *lik-*, *bhug-*, *i-*, *k'lu-* z *leik-*, *bheug-*, *ei-*, *k'leu-* (por. wyżej § 7).

16. Przyrostki osnowne (stammbildungssuffixe), łącząc się z rdzeniem, zmieniają nieco jego znaczenie i tworzą w ten sposób osnowę (stamm) wyrazów. Osnowa może być przede wszystkim imienna (nominalstamm) lub słowna (verbalstamm); przyrostki zaś pierwotne (primär), jeżeli tworzą osnowę wprost z rdzenia, a pochodne (secundär), jeżeli z gotowej już osnowy tworzą nową osnowę. Według tego mamy też osnowy pierwotne lub pochodne. Tak samo jak rdzenie, są przyrostki i osnowy tylko abstrakcją od czasów, kiedy powstała odmiana wyrazów, t. j. już od doby praindoeuropejskiej. Ponieważ więc oddzielne grupy językowe otrzymały od prajęzyka indoeurop. gotowe już wyrazy i ich odmiany, przeto wszelkie osnowy, rdzenie i przyrostki są tylko umiejętnością wymogi, mającym wartość tylko dydaktyczną.

Niektóre przyrostki tworzą osnowy imienne i słowne. Jednym z najważniejszych takich przyrostków indoeur. jest *o*, które stoi w pewnej wymianie ze samogłoską *e* (por. § 7), np.

φῥο-ο μῆρ : φῥο-ε-τε = φῥο-ο'-ε : φῥο-ε

rek-o-mb : reč e te = pro-rok-o-mb : pro-roč-e.

W tym więc wypadku różni się osnowa imienna od słownej tylko formą rdzenia; rdzeń bowiem słowa brzmi φῥο-, rek-, imienia zaś φορ-, rok-. Różnica ta jest również prastara, indoeuropejska, i ma swe źródło zapewne w dążności do wyróżnienia osnowy imiennej od słownej. Główny przycisk wyrazu (wortaccent) był w takich razach zawsze na samogłosce rdzennej, tak w osnowach imiennych jak i słownych, to też pewna różnica w barwie (qualität) tej samogłoski była tymbardziej potrzebna. Inaczej się działo, jeżeli przyrostek osnowy sięgał na siebie główny przycisk wyrazu; w takim bowiem razie zgłoska rdzenna ulegała osłabieniu (schwächung), np. πέτ-ο-μαι ale ἐ-πῆ-ό-μην, λείπ-ειν ale λιπ-εῖν; φεύγ-ειν ale φυγ-εῖν, itp. Do takich przyrostków, które w prajęzyku indoeurop. zawsze na siebie sięgały główny przycisk wyrazu, należą między innymi -to-, -ti-, -u- tworzące osnowy imienne, -je- (jo) urabiające osnowy słowne; np. κλυ-τό-ς = skr. śru-tá-, skr. ma-ti- = lit. (at-)mān-ti-s skr. dhr̥ṣ-ū. = gr. θρασ-ύ-ς (lit. dras-ū-s); lit. spir-iū, gr. ἀσπιδίω z *ἀσ-παρ-jó = indoeurop. spr-jō, itp.

17. Osnowy imienne (nominalstämme) obejmują: rzeczowniki (substantiva), przymiotniki (adjectiva), liczebniki (numeralia), przysłówki (adverbia), zaimki (pronomina), dalej bezokolicznik (infinitivus), imiesłowy (participia), wreszcie t. zw. gerundia i supinum. Między tymi najważniejsze są rzeczowniki, przymiotniki i zaimki; one bowiem mieszczą w sobie i wszystkie inne wymienione pojęcia. I tak, liczebniki są zwykle rzeczownikami lub przymiotnikami, przysłówki są wogóle jakąś formą imienną lub zaimkową, bezokolicznik, t. zw. gerundia i supinum są rzeczownikami, imiesłowy zaś wszystkie przymiotnikami. Osnowy imienne kończą się zwykle na samogłoskę lub spółgłoskę. Osnowy samogłoskowe (stämme auf vocale) kończą się głównie na o, -ā, -i, -u; spółgłoskowe (stämme auf consonanten) zaś są zwykle albo osnowami rdzennymi (wurzelstämme), zakończonymi na rozmaite spółgłoski, albo też są to osnowy pochodne (abgeleitete stämme), kończące się na -r, -n, -s, -t. W tym drugim razie mamy najczęściej przyrostki: -er, -ter; -en, -men; -es, -ves, -jes, -ont, a taka forma osnowna (stamm-

form) zowie się *mocną* (stark). Jeżeli jednak te przyrostki ulegną osłabieniu (schwächung) w -r, -tr; -n, -mn, -us (z -ves), -is (z -jes), w takim razie otrzymujemy *slabą* formę osnowną (schwache stammform). Na tym polega stopniowanie osnowne (stammabstufung), jakie mamy np. w gr. πα-τέρ-α : πα-τῑ-ός, skr. biernik pi-tár-am : celown. pi-tr-é, słow. biern. mā-ter-a : dopeln. *brā-tr-e (por. brā-tr-a), itp. Podobne stopniowanie znane jest także osnowom samogłoskowym, np. o : e gr. λύκ-α : wolacz. λίξε, lit. vilka-s (zam. *vilko-s) : wol. vilkē; słow. narz. vlko-mb : vlčē; -ā : -a, gr. ῥίμφα : wol. ῥίμφα. skr. ambā : wol. wed. amba, słow. ženā : wol. ženo (zam. *ženā); -ei, -eu : -i, -u, gr. liczb. mn. *πόλει-ες (*πόλεες, πόλεις) : pojed. πόλι-ς, = słow. *pa-tej-e (pa-tj-e) : *pa-ti- (pa-ti), albo grec. l. mn. *γλυκέ-ες (γλυκέες, γλυκεῖς) : γλυκί-ς = słow. *syne-u-e (synov-e) : *synu- (synū). Widzimy tu, że osnowy samogłoskowe na -i, -u mają niekiedy silniejszą formę na -ei, -eu, która w pewnych wypadkach staje się nawet osnową spółgłoskową na -ej -ev. Odwrotnie osnowy spółgłoskowe na -r, -n stają się niekiedy samogłoskowymi na -r, -n, np. dopeln. liczb. mn. wed. svár-ām : miejscow. lm. svār-šu = hom. πατρ-ῶν : πατρά-σι (zam. *πατρ-σι), por. wyżej §. 7.

18. W rzeczownikach rozróżniamy głównie imiona własne (eigennamen) i pospolite (appellativa). I jedne i drugie mogą być, stosownie do swjej budowy i znaczenia, rozmaitego rodzaju; zależy to głównie od przyrostków osnownych. I tak mamy rzeczowniki oznaczające osobę działającą (nomina agentis) lub samą czynność (nomina actionis), dalej narzędzie (instrumentum) potrzebne do działania, miejsce, gdzie się czynność odbywa, skutek czynności, itp. Tego rodzaju rzeczowniki są zwykle pierwotne czyli słowne (verbalia), bo zapomocą pewnych przyrostków tworzą się z rdzeni lub osnów słownych, np. δω-τήρ, skr. dā-tār-, łac. da-tōr, słow. dā-tel-jō (nomen agentis, ten który daje); δό-σις, lit. dū-ti, słow. da-ti (nomen actionis, czynność dawania); dō-num, lit. dū-ni-, δῶ-ρον słow. da-rz (skutek dawania) itd.

Pochodne zaś czyli imienne (denominativa) są takie rzeczowniki, które zapomocą pewnych przyrostków tworzą się z osnów imiennych; takimi są np. rzeczowniki oznaczające przymiot, tworzące się od przymiotników, jak skr. sarvā-tāt- (całość istoty, od sarva- = sōlus, ὅλος), digni-tās (od dignu-s), ισό-της

(od ἴσος) i t. p. Do imion własnych należą głównie *nazwy miejsc i osób*, które mogą być również rozmaitego rodzaju. Mamy imiona *chrzestne*, nazwy *rodzinne* (gentilia), t. j. oznaczające miejsce rodzinne, ojcowskie (patronymica) i t. p. Tak imiona własne, jak pospolite, mogą ulegać pewnemu *stopniowaniu*; za dodaniem bowiem pewnych przyrostków przechodzą one w *zdrobniałe* (deminutiva) lub rzadziej w *zgrubiałe*. Niektóre przyrostki tworzą imiona *zbiorowe* (collectiva). Z tego, co się już dotąd powiedziało, widzimy także, że zapomocą przyrostków osnownych powstają imiona, wyrażające pojęcia *zmysłowe* (concreta) i *oderwane* (abstracta).

Przymiotniki mogą być co do swego pochodzenia, równie jak rzeczowniki, *pierwotne* i *pochodne*, i urabiają się często zapomocą tych samych przyrostków, co rzeczowniki. Ulegać one mogą *stopniowaniu* (steigerung, comparatio), tworząc zapomocą pewnych przyrostków stopień wyższy (comparativus) i *najwyższy* (superlativus). Niekiedy dzieje się to przez opisanie t. j. przez dodanie do przymiotnika pewnych stopniujących przyrostków. Znaczenie przymiotników zależy również wielce od przyrostków; mamy więc przymiotniki wyrażające *skłonność* lub *zdolność*, *podobieństwo*, *materyję*, *przynależność*, *pochodzenie*, itp.

Liczebniki główne (cardinalia) są po części przymiotnikami, po części zaś rzeczownikami; *porządkowe* (ordinalia), *podziałowe* (distributiva) i *wielorakie* (multiplicativa) są przymiotnikami, *-przysłówkowe* (adverbialia) zaś czyli *mnóżne* – przysłówkami.

Zaimki mają właściwe sobie rdzenie i osnowy, od których jednakże tworzą się zapomocą pewnych przyrostków często osnowy pochodne. Takie osnowy mają np. zaimki *dzierżawcze* (possessiva), które są właściwie przymiotnikami zaimkowymi. Niekiedy składają się rdzenie zaimków z przyrostkami *stopnia wyższego* lub *najwyższego* przymiotników, np. skr. ka-tará-, gr. nó-τερο-ς (obok njońs. xóτερος), słow. kotoryjъ, lit. katràs, goc. hva-far, osk. pu-turus.

Przysłówki, jako formy imienne lub zaimkowe, mają osnowy rozmaitego rodzaju, i podobnie jak przymiotniki mogą ulegać stopniowaniu. Dokładniej będzie mowa o nich, jak i o zaimkach, w nauce o *skłanianiu* (declinatio). Niżej też

będzie mowa o osnowach *bezokolicznika*, *imiesłowów*, i tym podobnych form imiennych *słowa*.

19. *Osnowy słowne* (verbalstämme) obejmują: *czasy* (tempora i *tryby* (modi). *Osnowy czasowe* (tempusstämme) grupując się około 3-ich *głównych czasów*, którymi są: a.) *teraźniejszość* (praesens), b.) *dokonaność* (perfectum) i c.) *przyszłość* (futurum), są głównie *trojakiego* rodzaju. Osnowa teraźniejszości jest albo rdzeniem bez przyrostku, albo też tworzy się zapomocą pewnych przyrostków; osnowa przyszłości odznacza się zawsze pewnym właściwym sobie przyrostkiem; wreszcie osnowa dokonaności ma przede wszystkim właściwe sobie *zdwojenie* (reduplicatio). Każda z tych osnów opatrzona w nagłosie *wzrostkiem* (augmentum) wyraża *czynność minioną* (praeteritum) odpowiedniego czasu; w ten sposób powstają osnowy *minionej teraźniejszości* (imperfectum) *minionej dokonaności* (plusquamperfectum) i *minionej przyszłości* (skr. conditionalis). *Aoryst*, wyrażający również pewien rodzaj czynności minionej, ma *wzrostek* ale też i pewne właściwe sobie *przyrostki* osnowne; dla tego należałoby go uważać za *czwarty* główny rodzaj osnów czasowych.

Osnowy trybowe (modusstämme) są również *czworakiego* rodzaju, mamy bowiem: a.) tryb *oznajmujący* (indicativus), b.) *łączyący* (conjunctivus), c.) *życzący* (optativus), i d.) *rozkazujący* (imperativus). Osnowy trybu oznajmującego i rozkazującego nie różnią się od *osnów czasowych*, tryb zaś łączyący i życzący tworzą się przez dodanie do osnów czasowych pewnych właściwych im *przyrostków trybowych* (modussuffixe).

Słowa (verba) mogą być wogóle *pierwotne* (primäre) lub *pochodne* (abgeleitete), stosownie do tego, czy osnowy ich tworzą się z rdzenia, czy też dopiero z innych osnów. Słowa pochodne są więc albo *imienne* (denominativa), t. j. utworzone z osnowy imiennej, albo też *słowne* (deverbativa), t. j. pochodzące od osnowy słownej. Do takich należą np. *słowa przyczynowe* (causativa), które istniały już niezawodnie w prajęzyku indoeuropejskim; podobne zaś osnowy słowne mają także sanskr. *słowa natężenia* (intensiva), *słowa pożądanja* (desiderativa), jako też *słowa bierne* (passiva.)

Imiesłowy (participia) tworzą swoje osnowy imienne już to od osnów czasowych, już to wprost od rdzenia; *bezokolicznik*

(infinitivus) zaś i t. zw. *gerundia* i *supinum* tworzą się zwykle (przynajmniej w sanskrycie) za dodaniem pewnych przyrostków wprost do rdzenia.

20. Wyrazy złożone (composita) są dwojakiego rodzaju: imienne (nominalcomposita) i słowne (verbalcomposita). W złożeniach imiennych (nominalcompositionen) ma zwykle poprzednik (vorderglied) formę osnowną (stammform), np. skr. *priya-sakha* (miły przyjaciel), *agni-vāyu-ravayas* (ogień, wiatr i słońce), *sūdas-pāti* (pan siedziby); gr. *ἀκρό-πολις*, *ἄστυ-γείτων*, *σάξες-παῖος*, it. *kaklá-ryszis* (naszyjnik), *virszù-galvis* (wierzch głowy), pols. *Święto-sław*, *Sucho-dół* i t. p. Tego rodzaju złożenia są bezwątpienia początku indoeuropejskiego. Rzadszą znacznie jest w tym wypadku forma przypadkowa (casusform), np. skr. *hr̥dam-sāni* (pozyskujący serece, acc. sgl.), *rāyās-kāma* (pożądający bogactwa, gen. sgl.); *legis-lator*, *senatus-consultum*, i t. p. Złożenia te są właściwie nowotworami oddzielnych języków indoeurop.; możnaby je więc nazwać zestawieniem (zusammenrückung). Co do znaczenia rozróżniamy złożenia imienne:

A. łączące (copulative), znane szczególnie w sanskrycie pod nazwą *dvandva* (pary). Człony złożenia są tutaj sobie współrzędne (coordinati) np. *satyānrté* (*satya-anrte*, prawda i bezprawie), *śayāsanabhogās* (*śaya-āsana-bhogās*, leżenie, siedzenie, i pożywanie), *roga-śoka-paritāpa-bandhana-vyasanāni* (choroba, boleść, zgryzota, niewola i nieszczęście). Coś podobnego mamy w wyrażeniu: ojciec-matka zamiast ojciec i matka.

B. określające (determinative), w których poprzednik służy do określenia następnika, czyli stoi do niego w stosunku podrzędności (subordinatio). Złożenia te znane są w gramatyce indyjskiej pod nazwą *tatpuruṣa* (jego człowiek). Mamy ich dwa rodzaje: a.) Jeżeli poprzednik jest przydawką (appositio) określającą następnik, w takim razie mamy złożenia przydawkowe (appositionellbestimmte, skr. *karmadhāraya*), np. skr. *priya-sakha* (miły towarzysz), *ἀκρό-πολις* (t. j. *ἀκρα πόλις*). Zamiast przydawki może mieć następnik określenie przysłówkowe (adverbielle) np. skr. *sū-kr̥tā* (dobrze uczyniony), *εὖ γενής*, *beneficus*, *dobro-czyńca*, i t. p. b.) Jeżeli zaś poprzednik ma znaczenie przypadku (casus), zależnego od następnika, takie złożenia zowią się przypadkowe (casualbestimmte), np. skr. *mitra-lābha*

(osiągnięcie przyjaciół), *hrasta-grābhā* (chwytający rękę); grec. *λογο-γράφος* (t. j. *λόγους γράφων*), *οἶκο-γενής* (t. j. *ἐν οἴκῳ γενόμενος*); łac. *agri-cola* (t. j. *agrum colens*), *sol-stitium* (t. j. *solis statio*) i t. p.

C. pochodne przymiotnikowe (secundäre adjectivcomposita) t. j. mające znaczenie przymiotników jakkolwiek ostatni człon złożenia jest zawsze rzeczownikiem. Te mogą być znów albo, a) dzierżawcze (possessiva, *bahuvrīhi*), t. j. właściwie złożenia, określające (determinative) w połączeniu z pojęciem „posiadania” np. *dīrghā-śmaśru*, *długo-brody* (t. j. posiadający długą brodę), *μακρό-χειρ*, *longi-manus*, *długo-ręki* (t. j. posiadający długą rękę), itp.; albo też b). zależne, w których następnik zależny jest od poprzednika np. skr. *ati-mātrā* (nad-mierny t. j. nad miarę idący), *antar-hastā* (w ręce będący); gr. *ἐγ-χώριος* (t. j. *ἐν τῇ χώρῃ ὢν*). Poprzednikiem jest w tym razie zwykle jakiś przyimek (praepositio), rzadko przymiotnik lub imiesłów, np. *ἄξιος λόγος* (t. j. *ἄξιός λόγου*), *δεδεισμένοι δαίμονες* (t. j. *δεδιδώς τοὺς δαίμονας*; wedyjs. *vidād-vasu* (zyskujący dobra), *dhārayat-kavi* (utrzymujący mędrców), i t. p.

Prócz tych znane są jeszcze i pewne inne złożenia imienne. I tak np. rozróżniali jeszcze gramatycy indyjscy złożenia liczebnikowe (dvigu) i przysłówkowe (avyayībhāva). U pierwszych jest poprzednikiem zawsze liczebnik, a znaczenie ich jest zwykle rzeczownikowe, rzadziej przymiotnikowe, np. *tri-yujā* (trój-wiek, trzy wieki), *dvi-gu* (wart dwie krowy) itp. W złożeniach przysłówkowych jest poprzednikiem jakaś część mowy nieodmienna (indeclinabile, skr. *avyaya*), następnikiem zaś przysłówkowy biernik imienia, np. *prati-dośām* (nad wieczorem), *a-samśayam* (bez wątpienia), *yathā-kāmam* (podług chęci), *praty aham* (codzień) i t. d.

Złożenia słowne (verbalcompositionen) mają jako poprzednik najczęściej t. zw. przyrostki słowne (verbalpraefixe), które są właściwie przysłówkami (adverbia). Niektóre z tych przyrostków używają się jako samodzielne części mowy (particulae) w znaczeniu przysłówek lub przyimków; inne zaś znane są tylko w złożeniach słownych lub imiennych, i jako takie nazywane bywają nierozłącznymi (untrennbare), np. skr. *duṣ-ṣarati*, gr. *δυσ-τιχῆι*, *dis-eunt*. Jedno słowo może mieć równocześnie

dwa lub nawet więcej takich przyrostków, np. skr. *sam-ā-činu-śva*, *anu-sam-prā-yāhi* (z-bieraj a potym z tym u-chodź), lit. *is-pa-žinti*, *roz-po-znać*, i t. p.

Nierzadko jednakże jest tutaj poprzednikiem jakaś osnowa lub forma imienna lub słowna np. wed. *hasta-gr'hya* (ująwszy za rękę), *namas-kr'tya* (uczyniwszy ukłon), *stambhī-bhavati* (slupem się staje), *upahārī-karōṣi* (przynos czynisz), *alam-kr'tya* (dosyć uczyniwszy, t. j. ozdobiwszy), łac. *manu-mitto*, *anim-adverto*, *bene-dico*, *satis-facio*, *cale-facio*, *pate-facio*, i t. p.

SZKIC GRAMATYCZNY

na podstawie językowe indoeuropejskich. *)

III. Odmiennia.

21. Cechą odmiany (flexion) są przyrostki odmienne (flexions-suffixe) czyli końcówki (endungen), które mogą być jużto przypadkowe (casus-) jużto osobowe (personal-). Kończówki przypadkowe, łącząc się z osnowami imiennymi, tworzą przypadki (casus); końcówki zaś osobowe, przystępując do osnów słownych, tworzą osoby (personen). Czasem jednakże i brak wszelkiej końcówki może oznaczać przypadek lub osobę, np. wołacz stśłow. *vlъče* = lit. *vilkė*, gr. *λύξ*, łac. *lupe*, skr. *vyka*, lub 2 osoba trybu rozk. *φείξ*, skr. *bhāra*; w tych wypadkach mamy tylko osnowę; w pierwszym razie imienną, w drugim słowną. Tak przypadki jak i osoby mają zwykle jakąś liczbę (numerus), a mianowicie: pojedynczą (singularis), podwójną (dualis), lub mnogą (pluralis). Osoby zaś mają nadto pewne tryby (modi), czasy (tempora) i strony (genera). Odmiana przez przypadki i liczby zowie się skłanianiem (declinatio), odmianę zaś przez osoby, liczby, tryby, czasy i strony zwiemy czasowaniem (conjugatio). Tak w skłanianiu jak i czasowaniu nie tylko końcówki, lecz także osnowy ulegają często odmianie, cośmy

*) Porów. Prace filol. T. I, str. 434.

nazwali wyżej stopniowaniem osnowym (§ 17). Wszystko to było już w prajęzyku indoeuropejskim.

A. Skłanianie.

22. Skłanianie bywa *imiennie* (nominal-) lub *zaimkowe* (pronominal-), a w językach słow. i litewskich także z obu tych rodzajów *złożone* (zusammengesetzte declination). Pierwsze jest właściwością imion wszelkiego rodzaju, drugie zaimków, trzecie przymiotników i imiesłowów, lecz tylko w pewnych razach. W językach indoeuropejskich miewa skłanianie najwięcej osiem przypadków, t. j.: *mianownik* (nominativus), *dopełniacz* (genitivus), *celownik* (dativus), *biernik* (accusativus), *wołacz* (vocativus), *narzędnik* (instrumentalis), *miejsceownik* (locativus), *pochodnik* (ablativus).

Skłanianie imienne (nominal-declination). Tu należą rzeczowniki, przymiotniki, liczebniki, imiesłowy, wogóle wszelkie *imiona* (nomina). Bywają one trojakiiego *rodzaju* (genus): *męskie* (masculina), *żeńskie* (feminina), *niżakie* (neutra). Co do znaczenia mamy też pewne imiona rodzaju *wspólnego* (generis communis).

Prócz końcówek przypadkowych niemalże znaczenie mają tu także *osnowy imienne* (nominalstämme), które już w prajęzyku indoeur. w różnych przypadkach zmieniały swą postać. Jak wiadomo (§ 17), zwiemy to *stopniowaniem osnowym* (stamm-abstufung), rozróżniając dwie główne formy osnowy: *mocną* i *słabą*. Pierwszą miały już od czasów najdawniejszych u licznych osnów następujące przypadki: biernik i wołacz l. poj., mianownik i biernik l. podw. i mn. — por. gr. $\pi\alpha\text{-}\tau\acute{\epsilon}\rho\text{-}\alpha$ = skr. $\pi\acute{\iota}\text{-}\acute{t}\acute{a}\text{-}r\text{-}am$ jak słow. $m\acute{a}\text{-}ter\text{-}e$, $\pi\acute{\alpha}\text{-}\tau\epsilon\rho$ = $\pi\acute{\iota}\text{-}tar$, $\pi\alpha\text{-}\tau\acute{\epsilon}\rho\text{-}\epsilon$ = $\pi\acute{\iota}\text{-}t\acute{a}\text{-}r\text{-}au$, $\pi\alpha\text{-}\tau\acute{\epsilon}\rho\text{-}\epsilon\varsigma$ = $\pi\acute{\iota}\text{-}t\acute{a}\text{-}r\text{-}as$, $\pi\alpha\text{-}\tau\acute{\epsilon}\rho\text{-}\alpha$; = $*\pi\acute{\iota}\text{-}t\acute{a}\text{-}r\text{-}as$ (por. $\acute{a}\text{-}t\text{-}m\acute{a}\text{-}n\text{-}as$, gr. $\pi\omicron\iota\text{-}\mu\acute{\epsilon}\nu\text{-}\alpha\varsigma$) — a u osnów na $-r\text{-}$ i $-n\text{-}$ także miejsceownik l. poj. $\pi\alpha\text{-}\tau\acute{\epsilon}\rho\text{-}\iota$ = $\pi\acute{\iota}\text{-}t\acute{a}\text{-}r\text{-}\acute{\iota}$, $\pi\omicron\iota\text{-}\mu\acute{\epsilon}\nu\text{-}\iota$ jak $\acute{a}\text{-}t\text{-}m\acute{a}\text{-}n\text{-}\acute{\iota}$. Inne przypadki miały *słabą formę osnową* (schwache stammform), por. dopełniacz l. p. gr. $\pi\alpha\text{-}\tau\epsilon\rho\text{-}\acute{o}\varsigma$ jak zd. $br\acute{a}\text{-}\acute{b}\text{-}r\text{-}o$, słow. $*br\acute{a}\text{-}tr\text{-}e$ (por. $br\acute{a}\text{-}tr\acute{o}$); l. mn. $\theta\upsilon\text{-}\gamma\alpha\text{-}\tau\epsilon\rho\text{-}\acute{\omega}\nu$ = zd. $du\acute{g}\text{-}dr\text{-}\acute{a}\text{-}m$;

miejsceownik l. mn. skr. $\pi\acute{\iota}\text{-}\acute{t}\acute{a}\text{-}\acute{s}\text{-}u$ = gr. $\pi\alpha\text{-}\tau\epsilon\rho\text{-}\acute{\alpha}\text{-}\sigma\iota$. Inaczej rozdzielają się mocne i słabe formy u osnów samogłoskowych na $-i\text{-}$, $-u\text{-}$ (a względnie $ei\text{-}$, $eu\text{-}$), a jeszcze inaczej u osnów na $-o\text{-}$ i $-ā\text{-}$. Osnowy na $-ā\text{-}$ mają w pewnych przypadkach $-a\text{-}$ (słow. $-o\text{-}$), osnowy zaś na $-o\text{-}$ zmieniają się niekiedy w osnowy na $-e\text{-}$, jak to się zaraz okaże w przeglądzie oddzielnych przypadków.

23. *Liczba pojedyncza* (singularis). *Mianownik* imion rodzaju męskiego i żeńskiego tworzy się w trojaki sposób, a mianowicie:

a) Osnowa sama jest mianownikiem, np. skr. $\acute{a}\text{-}sv\acute{a}$ (ko-była), gr. $\chi\acute{o}\rho\acute{\alpha}$ (ziemia), słow. $r\acute{a}\text{-}k\acute{a}$, lit. $rank\acute{a}$ (ręka), słow. $sl\acute{u}\text{-}g\acute{a}$, $voj\acute{e}\text{-}vod\acute{a}$; albo też skr. $\acute{p}\acute{a}\text{-}tn\acute{\iota}$ (pani), $vid\acute{u}\text{-}\acute{s}\acute{\iota}$ (wiedząca); stslow. $bogyn\acute{\iota}$, $v\acute{t}\acute{e}\text{-}k\acute{z}\acute{s}\acute{\iota}$ (imiesłów), lit. $vil\acute{k}\text{-}usi$.

b) Przyrostek osnowy się wzdłuża, np. skr. $dur\text{-}m\acute{a}\text{-}n\acute{a}\text{-}s$, gr. $\delta\upsilon\text{-}\varsigma\text{-}\mu\epsilon\nu\acute{\eta}\varsigma$ (osnowa wzdłużona $*men\acute{e}\text{-}s$); lub też skr. $m\acute{a}\text{-}t\acute{a}$, gr. $\mu\acute{\eta}\text{-}\tau\epsilon\rho$, słow. $m\acute{a}\text{-}t\acute{\iota}$, lit. $m\acute{o}\text{-}\acute{t}\acute{e}$ ($*m\acute{a}\text{-}t\acute{e}\text{-}$; podobnie skr. $\acute{a}\text{-}s\acute{m}\acute{a}$, gr. $\acute{\alpha}\text{-}\chi\mu\acute{o}\nu$, słow. $k\acute{a}\text{-}my$, lit. $akm\acute{u}\text{-}$ ($*akm\acute{o}\text{-}n$); imiesłów skr. $bh\acute{a}\text{-}r\acute{a}\text{-}n$, gr. $\phi\acute{\epsilon}\rho\omega\nu$, słow. $ber\acute{y}$ ($*bher\acute{o}\text{-}n$ $*bher\acute{o}\text{-}nt\text{-}$) $\acute{p}\acute{\iota}\text{-}\acute{s}\acute{e}$ ($*\acute{p}\acute{\iota}\text{-}s\text{-}j\acute{e}\text{-}n$ z $*\acute{p}\acute{\iota}\text{-}s\text{-}j\acute{o}\text{-}n$); skr. $s\acute{a}\text{-}kh\acute{a}$ ($*sokh\acute{o}\text{-}i$), gr. $\text{Ἀ}\eta\tau\acute{o}$ ($*\text{Ἀ}\eta\tau\acute{o}\text{-}$).

c) Do osnowy przystępuje końcówka $-s$; tak tworzy mianownik większa część osnów samogłoskowych i liczne spółgłoskowe, np. skr. $v\acute{r}\text{-}ka\text{-}s$ = gr. $\lambda\acute{u}\text{-}\chi\acute{o}\text{-}\varsigma$, lit. $vil\acute{k}\text{-}a\text{-}s$; skr. $\acute{a}\text{-}vi\text{-}\acute{s}$ (owca) = gr. $\acute{o}\acute{\iota}\text{-}\varsigma$, łac. $ov\acute{\iota}\text{-}s$, lit. $av\acute{\iota}\text{-}s$; skr. $s\acute{u}\text{-}n\acute{u}\text{-}\acute{s}$ (syn) = lit. $s\acute{u}\text{-}n\acute{u}\text{-}s$; $sv\acute{a}\text{-}d\acute{u}\text{-}\acute{s}$ (słodki) = gr. $\acute{\eta}\delta\acute{u}\text{-}\varsigma$, podobnie skr. $st\acute{a}\text{-}r\acute{\iota}\text{-}\acute{s}$ (niepłodna), $\acute{s}\acute{v}\acute{a}\text{-}sr\acute{u}\text{-}\acute{s}$ (świekra), gr. $\rho\acute{o}\lambda\acute{\iota}\text{-}\varsigma$, $\acute{\epsilon}\phi\acute{e}\text{-}\acute{\epsilon}\varsigma$; dwugłoskowe skr. $g\acute{a}\text{-}\acute{u}\text{-}\acute{s}$ = gr. $\beta\acute{o}\text{-}\acute{u}\text{-}\varsigma$, skr. $dj\acute{a}\text{-}\acute{u}\text{-}\acute{s}$, gr. $Z\acute{\epsilon}\text{-}\acute{u}\text{-}\varsigma$; spółgłoskowe zd. $v\acute{a}\text{-}\chi\acute{s}$, łac. $v\acute{o}\text{-}\acute{x}$, ($*v\acute{o}\text{-}k\text{-}s$), por. gr. $\acute{\omega}\psi$ ($\acute{o}\text{-}p\text{-}s$); lub zd. $haur\acute{v}\text{-}a\text{-}t\acute{a}(t)s$ = gr. $\acute{o}\lambda\acute{o}\text{-}\tau\eta(\tau)\varsigma$, por. łac. $civ\acute{\iota}\text{-}t\acute{a}(t)\text{-}s$. W dobie prasłow. $-s$ to zginęło, jak wszelkie inne spółgłoski na końcu wyrazów, mamy więc stslow. $v\acute{t}\acute{e}\text{-}k\acute{z}$ (lit. $vil\acute{k}\text{-}a\text{-}s$), $no\acute{s}\text{-}t\acute{e}$ (lit. $nakt\acute{\iota}\text{-}s$), $s\acute{u}\text{-}n\acute{u}\text{-}s$), $s\acute{v}\acute{e}\text{-}kry$ (skr. $\acute{s}\acute{v}\acute{a}\text{-}sr\acute{u}\text{-}\acute{s}$); język zaś litewski — jak wi-dać — do dziś tę końcówkę zachował.

Wołacz (vocativus) imion rodzaju męskiego i żeńskiego jest zwykle czystą osnową imienną, bez końcówki przypadkowej, np. wed. $\acute{a}\text{-}mb\acute{a}$ (matko), homer. $\nu\acute{\mu}\phi\acute{\alpha}$, $\delta\acute{\epsilon}\varsigma\pi\acute{o}\tau\alpha$, słow.

ženo, *vojevodo*; — skr. *upama-śravas* (wieleś sławny!), gr. *Παιρό-κλεες*; — skr. *mātar* = gr. *μητέρ*; skr. *rādžan* (królul), gr. *πρό-πον*, *Ἀπολλων*; skr. *džāvan* = gr. *γέρον* (*geront-); homer. *Ἀητοῖ*; — skr. *vṛka* = gr. *λύξ*, słow. *vlzčē*, lit. *vilčkē*; — skr. *āvē* = lit. *avė* (indoeur. **avei*-); słow. *gosti* (*gostei-); skr. *sūnō* = lit. *sūnaū*, słow. *synū* (**sūneu*-). Zauważyć tu należy, że przycisk (accent) już w prajęzyku indoeur. był jak najdalej posunięty ku początkowi wyrazów; prócz powyższych przykładów por. pols.-orm. *ḡrti* (syna), *gṛnīg* (kobietę), *pāregam* (przyjaciela) : mian. *ortī* (ordi), *gṛnīg* (kn-ik), *pāregām* (barekam). Zresztą używa się często mianownik w znaczeniu wołacza, np. ὦ φύλαξ, φλέψ, ποῦς, stśłow. *mati*, *crzky*, i odwrotnie wołacz, jak gr. *εὐρύοπα*, *μητιέτᾱ*, serb. *Stojane*, *Bogdane*, w znaczeniu mianownika.

24. *Biernik* (accusativus) imion rodz. męskiego i żeńskiego ma u osnów samogłoskowych końcówkę *-m*, u spółgłoskowych zaś *-m*, np. skr. *āśvā-m*, łac. *rosa-m*, słow. *ženā* (żonę); — skr. *āśva-m* = łac. *equo-m*; skr. *āvi-m* = lit. *avi*, por. łac. *vi-m*; skr. *sūnū-m* = lit. *sūnu*, por. łac. *manu-m*; w grece przeszło każde końcowe *-m* w *-n*, więc *χόρᾱ-v*, *ἵππο-v*, *ᾠτή-v*, *ἡδύ-v*; podobnie w słow. — lecz potym zginęło po samogłoskach krótkich bez śladu, por. *vlzko* (**vilko-n*, lit. *vilka*), *pātō* (**ponti-n*), *synō* (**sūnu-n*). — Samogłoskowe *m* występuje rozmaicie w językach indoeurop., w skr. jako *a*, *am*, w greck. *α*, *αμ* (*av*), w łac. *em*, w słow. *e*, mamy więc : skr. *pād-am* = gr. *πόδ-α*, łac. *ped-em*; skr. *mātar-am* = gr. *μητέρ-α*, łac. *mātr-em*; skr. *tāksān-am* = gr. *τέκτων-α*, por. łac. *homin-em*; skr. *bhārant-am* = gr. *φέρων-α*, łac. *ferent-em*; skr. *su-mānas-am* = gr. *εὐ-μενέ(σ)-α*, itp. Tym formom odpowiada stśłow. *matere*, lit. *dukter-į*, *akmen-į*, *vėžant-į*; zresztą mamy formy analog. słow. *kamēn*, *berašt*, itp.

Imiona rodzaju nijakiego tworzą mianownik i biernik l. poj. w dwojaki sposób : a) z czystej osnowy, bez końcówki przypadkowej, np. skr. *śravas* = gr. *κλέφος*, słow. *slovo* (**kleyos*-); skr. *dur-mānas* = gr. *δυσ-μενέ(σ)* (**menes*-); skr. *nāma* = gr. *ὄνομα*, skr. imiesł. *tārat* = gr. *τέρεν*, słow. *telē* (**telēt*-), por.

skr. *dadhat* = gr. *τιθέ(ν)τ*, słow. *vidē* (?); skr. *bhārat* = gr. *φέρων(τ)*; — skr. *svādū* = gr. *ἡδύ*; skr. *bhūri* (wiele), gr. *ἔδρ*; — b) zapomocą końcówki *-m*, jednakże tylko osnowy na *-o*, np. skr. *jugā-m* = łac. *jugu-m*, gr. *ζυγό-v*; w słow. byłoby **igō* (**jōgo-n*), mamy jednakże już tylko formę analog. *igo*.

25. *Dopelniacz* (genitivus) l. poj. miewa cztery końcówki przypadkowe, mianowicie : *-os*, *-es*, *-s*, *-s-io*.

a) Kończówka *-os*, n. p. greck. *μητό(σ)* = kymr. *mawdr* (**mātr-os*), por. zd. *brāḥr-ō*; gr. *ἀν(σ)*, jak stłać. *nomin-us*, skr. *rādžn-as*; gr. *γένε(σ)*-*ος* = skr. *džānas-as* jak stłać. *Vener-us*; gr. *ποδ(σ)* = skr. *pad-ās*; *δρακόντ-ος* = skr. *dr̥śat-ās*; — gr. *κτ(σ)*, *πόλι(σ)* jak skr. *bhij-ās*, wed. *nadi(j)-as*; gr. *σν(σ)*, *νέκρ-ος* jak skr. *bhuv-ās*, wed. *tanū(v)-as*; *Διτ(σ)* = gr. *div-ās*; *νατ(σ)* (*νηός*) = skr. *nāv-ās*.

b) Kończówka *-es*, np. słow. *kamen-e*, lit. *akmēn-s* (**akmen-es*) = skr. *aśman-as*; słow. *džstere*, lit. *duktēr-s* (**dukter-es*); słow. *sloves-e* (**sleyes-es*) = skr. *śravas-as*; słow. *telēt-e* (**telet-es*) = skr. *tārat-as*; słow. *svekrzv-e* = wed. *śvaśrū(v)-as*.

c) Kończówka *-s*, np. skr. *agnēs* = lit. *ugnēs*, słow. *ogni* (**ognei-s*); tak samo skr. *sūnō-s* = lit. *sūnaū-s*, słow. *synū* (**sūneu-s*); skr. *gnā-s* jak gr. *χόρᾱ-s*, umbr. *tota-s*, lit. *rankōs* (słow. **rakā*, mamy jednakże nowotwór *rakų*).

d) Kończówka *-s-io*, np. skr. *vṛka-sja* = homer. *λύκο-ιο* (**lūko-sio*); w słow. byłoby **vlzko-še*; forma ta jednakże już w dobie lit.-słow. została zastąpiona przez inną, por. stśłow. *vlzkā* (wilka), lit. *vilkō*.

Pochodnik (ablativus) l. poj. miał już w prajęzyku indoeur. najczęściej tę samą formę, co dopelniacz. Tylko osnowy na *-o* miały oddzielną formę, por. łac. *Gnaivōd*, jak skr. *vṛkāt*, lokr. ὦ, ὅπω (zam. **ōd*, **ōπωd*) skąd; a może i lit.-słow. dopelniacz **vilkō* (lit. *vilkō*, stśłow. *vlzkā*, porów. wyżej) powstał z indoeur. **vlkōd*.

26. *Celownik* (dativus) l. poj. miał pierwotnie końcówkę *-ai* (*ei*, *oi*), por. skr. *aśman-ē* = słow. *kamen-ī*; gr. *φίδμεν-αι* = skr. *vid-mān-ē*; skr. *mātr-ē* = słow. *mater-ī*; skr. *śrāvas-ē* = słow. *sloves-ī*; wed. *śvaśrū(v)-ē* = słow. *svekrzv-ī*; skr. *sūnav-ē* =

słow. *synov-i* (*sūneu-ei); — zd. *vehrkai* (skr. *vṛkāj-a*) = gr. *λύξω*, lit. *vilkuī* (?), por. stlać. *populoi*, osk. *hūrtūi*; forma więc indoeur. musiała być np. **elkōi* z **elko-ai* (stśłow. *elkū* jest nowotworem); podobnie gr. *χώρα*, *σοφία*, jak skr. *suapatjāi*, kończą się na *-ai* (z *-ā-ai*), słow. *racě* jest pierw. miejscownikiem (patrz niżej).

Miejscownik (locativus) l. poj. jest czystą osnową lub też przybiera końcówkę *-i*. a) Bez końcówki mamy miejscownik w wed. *kārman*, *udān*, gr. *αἰών* (do *αἰών*) bezokol. *δόμεν*, a może i w słow. *kamen-e* (*-e* byłoby tu nie końcówką, lecz przyimkiem = gr. *ἐν*, słow. *v-en*). Podobny twór mielibyśmy w skr. *sūnāu*, = goc. *sunāu*, słow. *synū* (*sūneu- lub *sūnōu-) jakoteż w wed. *agnā* = lit. **ugnē* (por. *szalē*), słow. *ogni* (*ognē z *ognēi-), por. też zd. *vañhaū*, łac. *noctū*, *rurē* (*rurē), J. Schmidt KZ. XXVII. 287 nn.

b) Kończą *-i* jest zresztą prawie powszechna, np. skr. *mātār-i* = gr. *μητέρα* (obok *μητρί*); skr. *rādžan-i*, jak. gr. *ποιμήν-i*; skr. *śrāvas-i* = gr. *κλέης(σ)-i* (*κλέει*); skr. *drśat-i* = *δρακόντ-i* (zam. **δρακāt-i*); skr. *pad-i* = gr. *ποδ-ί* (zam. **πεδ-ί*) słow. *kamen-e*, *sloves-e* są nowotworami (por. wyżej), podobnie *materi*. Osnowy dwugłoskowe: skr. *div-i* = gr. *Διφ-ί*; skr. *nāv-i* = gr. *ναφ-ι* (*νηί*); samogłowe: skr. *bhij-i* jak gr. *κυί*, kyp. *πύλιγ-ι*; skr. *bhuv-i* jak gr. *οὔι*, *ρέκνι*. Osnowy na *-o-* miały, zdaje się, dwie formy, por. α) gr. *οἶκος-ι*, jak łac. *domi*, osk. *tere-í*, jakoteż β) gr. *οἶκο-ι*, jak słow. *vlacě* (**vṛko-i*), stgn. *tage* (**dagai*); obu tym formom odpowiada skr. *vṛkē*. Osnowy na *-ā-*: gr. *Θιβαι(-γής)*, *χαμαί* (?), słow. *racě* (**rakā-i*, **rakō-i*).

Narzędnik (instrumentalis) l. poj. miał pierwotnie końcówkę *-ā*, por. skr. gerundia *ā-gāmj-a* (osn. *gami-*), *ā-gatj-a* (osn. *gati-*), *anu-śrutj-a* (*śruti-*); gr. *ἄμα* z **ām-ā* (**smm-ā*), *πεδ-ά* (dyjal. zamiast *μετά*) por. orm. *het*, *jet* (za), pols. orm. *hjet*. Kończą tak też w skr. *dhārā*, *garjā*, gr. *δημοσίᾳ*, dor. *χοιφᾳ*, a może i w słow. *rakā* (lit. *rankà*) z **rakā + am* (Le-skien). I w osnowach na *-o-* da się ona znaleźć, por. wed. *jadžñā*, gr. *οὐτω* (zakończenie *-ō*, z *-o + ā*). Stąd zapewne przeszło skr. *-ā* i na osnowy spółgłoskowe, jak *pad-ā* (zam.

**pad-ā*, por. wyżej *πεδ-ά*), *nāmn-ā*, *nāmas-ā* itp. Słow. *rakojā* jest prawdopodobnie także bardzo dawnego początku, por. skr. *sēnājā*, zd. *daenājā*, więc **rakojā* (+ *am*). — Słow. -lit. końcówka *-mi* (*patb-mi*, *synb-mi*, *vlako-mi*; lit. *aki-mi*, *sūnu-mi*) pochodzi z doby praindoeuropejskiej, por. słow. *tě-mi*: *to-* = skr. *sanē-mi*: *sana-*, łac. *olim*, *interim*. — W niektórych językach zły się celownik, miejscownik i narzędnik w jedną formę.

27. *Liczba podwójna* (dualis). Mianownik i biernik mają dwie główne końcówki: *-e* i *-i*.

a) Kończą *-e* występuje najwidoczniej w grece, np. *πατέρ-ε*, *ἄκρον-ε*, *φέρωντ-ε*, *πόδ-ε*; w skr. i słow. mamy już w tym wypadku nowotwory (por. *pitārau*, *aśmānau*, *pād-au*; słow. *materi*, *kamenī*). Ślad jej widoczny jest w męs. osnowach na *-o-*, jak gr. *λύξω* = wed. *vṛkā*, słow. *vlakā* (**vṛkō* z **vṛko-e*, por. wyżej § 9), por. łac. *duō*, *ambō*. Podobnie powstały, zdaje się, już w prajęzyku indoeurop. formy na *-i-*, *-ū* u osnów na *-i-*, *-u-*, np. skr. *agnī*, *sūnū* = słow. *ogni*, *syny*, por. grec. *ἰχθῦ* (Antifanes) i beoc. *διοῦ* zam. **δῦ* = lit. *dū* (**dū*); por. też słow. *oči* (oczy) = lit. *akī* (**okī*); słow. *uši* (uszy) = zd. *uši* KZ. 27. 334.

b) Kończą *-i* mają osnowy nij. na *-o-*, jak skr. *jugē* = słow. *idzē* z indoeur. **jugo-i*; i żeńs. osnowy na *-ā-*, jak skr. *aśtē*, słow. *racě*, gr. *χώρα-ι* (jako l. mn.). Formy gr. *ἰγώ*, *χώρα* są tworami analogii.

Dopełniacz i miejscownik l. podw. mają tylko w językach aryjskich i słow. oddzielną formę, która bez wątpienia jest początku indoeur. por. skr. *śrāvas-ōs* = słow. *sloves-ū*; skr. *nāmn-ōs* = słow. *imen-ū*; skr. *mātrōs* = słow. *mater-ū*, podobnie zd. *nar-ā*, *aśaon-ā*; końcówka indoeurop. była prawdopodobnie *-eus* lub *-ous*. Widoczna jest ona także w osnowach na *-i-* i *-u-*, jak skr. *agnj-ōs* = słow. *ognij-ū*; skr. *sūnv-ōs* = słow. *synov-ū* (osnowy — jak widać — są w słow. mocne, w skr. zaś słabe). Osnowy na *-o-* i *-ā-* uległy w słow. widocznie wpływowi osnów spółgl. por. *vlakū*, *rakū* zam. **vlako-j-ū* (skr. *vṛka-j-ōs*, zd. *vehrka-j-ā*), **rakō-j-ū* (por. skr. *aśva-jōs*, zd. *nārika-j-ā*).

Celownik i narzędnik l. podw. mają w skr. końcówkę -bhjām, n. p. pad-bhjām, mātṛ-bhjām, nāma-bhjām, agni bhjām, sūnu-bhjām, aśvā-bhjām. Jest ona bez wątpienia w związku z końcówkami l. mn. -bhjas, -bhiś (por. niżej). Języki słow. mają końcówkę -mā, np. rakā-mā, vľko-mā, synz-mā, ogn-mā, i analog. mater-mā, kamen-mā itp. Ta końcówka jest bezwątpienia w związku z -mā l. poj. (por. wyżej). W grece mają wszystkie przypadki zależne l. podw. zakończenie -οιν (ἑπιοιν, ποδ-οιν), a osnowy na -ā- : -αιν (χόραιν).

28. Liczba mnoga (pluralis). Mianownik i wołacz imion rodzaju męs. i żeńs. mają końcówkę -es, np. gr. ἄκμων-ες = skr. āśmān-as, lit. ākmen-s, słow. *kamen-e (por. dŕn-e, Slo-ven-e), podobnie łac. turbin-ēs; albo gr. μῆτερ-ες = skr. mātār-as lit. mōters, słow. *māter-e (wyparte w stslow. przez twór analog. māter-i); gr. φέρων-ες = skr. bhārant-as, stslow. berāšte (*berātj-e); gr. πόδ-ες = skr. pād-as. Osnowy na -i-, -u- (a względnie na -ei-, -eu-) : gr. βᾶσει-ες (βάσεις) = skr. gātāj-as, por. słow. pātje (*pontej-es); gr. ἡδέει-ες (ἡδέεις) = skr. svādāv-as, por. słow. synov-e (*sūnev-es) = skr. sūnav-as; podobnie osnowy dwugłoskowe, jak gr. νᾶει-ες (νῆεις) = skr. nāv-as. W osnowach na -o- i -ā- zostały tylko ślady tej pierwotnej końcówki, por. indoeur. *vr̥kōs (z *vr̥ko-es) = skr. vṛkās, vulfōs; osk. Nūvlanūs; podobnie indoeur. -ās (z -ā-es) : skr. āśvās, goe. gibōs, osk. scriftas, umb. urtas, lit. lėpōs. Formy słow. i grec. (vľcī, lúčot) pochodzą ze skłaniania zaimkowego (por. ti, toi); χῶραι jest może właściwie l. podw. (por. wyżej), a rakj jest formą biernika l. mn.

Biernik imion męs. i żeńs. ma końcówkę -ns u osnów samogłoskowych, zaś -ns u spółgłoskowych, np. gr. λύκο-νς (dyjal.) = skr. vṛkān, goe. vulfans, lit. vilkūs, słow. vľky (*vľko-ns, *vľku-ns, *vľkū-) obok konjē (*konjo-ns, *konje-ns); podobnie skr. agnīn = słow. ognī (*ogni-ns), lit. ugnīs, por. goe. gastins; skr. sūnūn = słow. syny (*sūnu-ns), goe. sununs, lit. sūnūs. Osnowy na -ā- straciły, zdaje się, n już w prajęzyku indoeur., por. skr. āśvās goe. gibōs, lit. lėpōs(-na), lėpas, lot. lėpas. Formy słow. rakj : dušę powstały zapewne pod wpły-

wem odpowiednich form męs. vľky : konjē (por. wyżej). Końcówka -ns występuje w skr. i gr. jako -as, w łac. -ēs (z *ens), w goe. -uns, np. skr. pad-ās = gr. πόδ-ας, łac. ped-ēs (*ped-ens); grec. μῆτερ-ας, goe. brōþr-uns (braci); skr. bhārat-as = gr. φέρων-ας; skr. āśman-as = gr. ἄκμων-ας; skr. nāv-as = gr. νᾶει-ας (νῆεις); skr. nadij-ās, tanūv-as, gr. πόλι(-ς)-ας, νῆμας. W słow. należałoby tu oczekiwać -e; mamy jednakże tylko formy analog. kameni, materi itp.

Mianownik i biernik imion rodzaju nij. miał w prajęzyku indoeur. jako końcówkę jakąś niewyraźną samogłoskę krótką ā, z której w skr. rozwinęło się i, a w gr. α, np. skr. bhārant-i = gr. φέρων-α; skr. nāmān-i jak gr. πίων-α; skr. džānāmsi, gr. γένε(σ)-α, łac. gener-ā; wed. jugā = słow. igā (indoeur. *jugō z *jugo-ā); zakończenie -ā przeszło w słow. z osnów na -o- na osnowy spółgłoskowe (por. imen-ā, stoves-ā), odwrotnie zaś gr. ζῦγᾱ przyjęło krótkie α od γένε(σ)-α φέρων-α itp.

29. Dopelniacz l. mn. miał prawdopodobnie pierwotnie końcówkę -om (Osthoff, Morph. Unt. I. 207 nn.), por. słow. mater-ъ (*māter-on), kamen-ъ, nebes-ъ, svekrzv-ъ, synov-ъ, pātij-ъ, gdzie wszędzie -ъ tylko z -on (-om) da się wyjaśnić; podobnie stir. filed n- (*velet-au) poetów, bráthar n- (*bráter-an) braci; gr. λύκων = wed. vṛkām, lit. vilkū (indoeur. *vṛkōm z *vṛko-om). Stslow. vľkz, rakz powstały pod wpływem wyżej wymienionych osnów spółgłoskowych (mater-ъ, nebes-ъ, kamen-ъ itd.); zaś gr. ποδ-ῶν, ἄκμων-ων, νῆμα(σ)-ων, νᾶει-ῶν (νῆων); βοτ-ῶν, πολί-ων, νῆμα-ων; skr. pad-ām, āśman-ām, nābhas-ām, nāv-ām, gāv-ām, dhij-ām, džoguv-ām; następnie gr. θυγατε-ῶν = zd. dug^edr-ām, lit. dukter-ū, itp. miałyby końcówkę właściwą pierwotnie tylko osnowom męskim na -o- (por. wyżej λύκων, wed. vṛkām). Skr. dēvānām jest tworem analog. na wzór āśmanām (por. wyżej) a gr. θεάων, łac. dearum powstały na wzór form zaimkowych τᾶων (*tāsων), istārum, skr. tāsām.

Celownik i pochodnik l. mn. ma w skr. końcówkę -bhjas, w łac. -bus (starsze -bos) np. skr. āvi-bhjas (owcom), łac. ovi-bus; podobnie skr. vag-bhjas (głosom), łac. voc-i-bus; por. zresztą skr. sūnu-bhjas, aśvā-bhjas, vṛkē-bhjas, ātmā-bhjas. W związku

z tą a zarazem inną końcówką musi być lit. *-mus*, słow. *-mъ* i goc. *-m* (z **-ms*), por. lit. *sīnu-mus*, *sīnū-ms*, słow. *synъ-mъ*, goc. *sunu-m*; podobnie lit. *avī-ms* (owcom), *akmenīms*, *vīlka-mus*, *rankō-ms*; słow. *pātъ-mъ*, *kamenī-mъ*, *vīlko-mъ*, *rāka-mъ*; goc. *an-sti-m*, *vulfa-m* *gibō-m* itp.

Narzędnik l. mn. ma w skr. końcówkę *-bhiṣ*, np. *āvi-bhiṣ* (owcami), *vaj-bhiṣ* (głosami), *sīnu-bhiṣ* (synami), *asvā-bhiṣ*, *ātma-bhiṣ*, *mātṛ-bhiṣ* itp. W związku z tą końcówką jest bez wątpienia homer. *-φι*, por. *ἱ-φι*, *ραῦ-φι*, *στρατιό-φι*, *ἀγέλη-φι*, *ἐρεβ-σ-φι*, jakoteż łac. *-bi* (por. *ti-bi*, *u-bi*), zresztą skr. *-bhjas* i *-bhjām* (por. wyżej). Języki słow. mają w tym przypadku końcówkę *-mī*, a lit. *-mis*, np. słow. *synъ-mī*, *ognъ-mī*, *kamenī-mī*, *džsterī-mī*, *rākā-mī*, lit. *sīnu-mīs*, *ugni-mīs*, *akmenī-mīs*, *dukterinīs*, *rankō-mīs* itp. Kończąca ta jest w związku tak ze skr. *-bhiṣ*, gr. *-φι*, jak ze słow. *-mъ* (narzędn. l. poj.), *-ma* (celown. narzędn. l. podw.), *-mъ* (celown. l. mn.). — Osnowy na *-o-* miały już w języku indoeurop. inną jakąś końcówkę, por. skr. *vṛkāṣ*, gr. *λύκοις*, lit. *vīlkāis*, widocznie z **vṛkōis*; słow. *vīlky*, *konj* jest nowotworem dotychczas niejasnym.

Miejscownik l. mn. tworzy się zapomocą końcówki *-su*, np. skr. *asvā-su*, słow. *rākā-χъ*; skr. *vṛkēṣu* = słow. *vīlcēχъ* (**vṛko-i-su*); skr. *sīnu-ṣu* = słow. *synъ-χъ*; skr. *agni-ṣu* = słow. *ognъ-χъ*; podobnie skr. *mātṛ-ṣu*, *nāma-su*, *śrava-su*, słow. *materъ-χъ*, *imentъ-χъ*, *slovesъ-χъ*. Pod wpływem miejscownika l. poj. zmieniła się ta końcówka w gr. na *-σι*, w lit. na *-se*, por. *ταμιά-σι*, *λύκοι-σι*, *ἡδέ-σι* (**ἡδύ-σι*), *βιά-σι* (**βιά-σι*), *μητιά-σι*, *ὀνόμα-σι*, *ἐπε-σι*; lit. *rankō-sē*, *vīlkū-sē*, *sīnū-sē*, *ugni-sē*, *mōteri-sē*, *akmeni-sē*.

30. Skłanianie zaimkowe (pronominal-declination). Tu należą zaimki (pronomina), które bywają jużto rodzajowe (geschlechtige p.) jużto osobowe (personal-p.). Zaimki rodzajowe miały pierwotnie skłanianie prawie całkiem odmienne; ślady jego zachowały się dość dobrze w językach aryjskich i lit.-słow., podczas gdy w grece wyparło je po większej części skłanianie imienne. I tak formę zaimkową mamy np. w mian. l. poj. rodz. nij. **to-d* = skr. *tād*, słow. *to*, stprus. *s-ta*, gr. *τό* (**τοδ*, *ποδ-από-ς*); podobnie w mian. l. mn. rodz. męs. **to-i* =

gr. *τοί*, skr. *tē*, słow. *ti* (forma ta przeszła w grece i słow. do skłaniania imiennego, por. wyżej). Dopelniać l. poj. rodz. męs. i nij. ma tę samą końcówkę, co niektóre imiona, mianowicie *-s-io*, por. skr. *tā-sja* = homer. *τοῖο* (**τό-σιο*); słow. **to-še* zostało wyparte przez nowotwór *to-go*. — Narzędnik słow. *tēmъ*, l. podw. *tēma*, l. mn. *tēmi*, jakoteż celownik l. mn. *tēmъ*, jest bez wątpienia indoeur. początku (por. wyżej §§ 26. 27. 29); pod wpływem tych form straciliśmy środkowe *s* w słow. celowniku l. poj. *to-mu* (por. skr. *ta-smāi*, stprus. *s-tesmu*) i w miejscowniku *to-mъ* (por. skr. *ta-smin*), podobnie lit. celown. *tāmui*, miejsc. *tami*, *tamē*. — Narzędnik rodz. żeńs. słow. *tojā* ma w sobie widocznie tę samą formę co skr. *tajā*; przez upodobnienie do niej stracił środkowe *-s* dopelniać żeńs. *tojē* (por. skr. *tasjās*, stprus. *s-tessias*), i celownik *tojī* (por. skr. *tasjāi*, stprus. *s-tessiei*), który też służy za miejscownik. We formie *tojē* jest końcówka imienna (por. *dušē*). — Dopelniać l. podw. słow. *tojū*, identyczny ze skr. *tajōs*, ma znaną końcówkę imienną (por. § 27); a dopelniać l. mn. *tēχъ* (**to-i-son*) odpowiada po części skr. *tē-šām*, stprus. *s-teison*, skand. *þeira*. Miejscownik l. mn. słow. *tēχъ* (**to-i-su*) jest identyczny ze skr. *tē-šu* i ma końcówkę imienną (§ 29), por. też gr. *τοῖ-σι*. Wzmocnienie osnowy *to-* przyrostkiem *-i-* musi być początku indoeur.; jak bowiem widać, występuje ono bardzo wyraźnie w wielu językach indoeuropejskich. Do zaimków rodzajowych należą: a) z. *wskazujące* (demonstrativa) jak **so*, **sā*, **tod* = skr. *sa*, *sā*, *tat*; gr. *ὁ*, *ἡ*, *τό*, słow. (*ti*, *tā*), *to*; b) *względne* (relativa) jak **jo-s*, **jā*, **jod* = skr. *jā-s*, *jā*, *jāt*; gr. *ὅς*, *ἥ*, *ὅ*; słow. *jъ* (*i-*), *jā*, *jē*; c) *pytajne* (interrogativa) i *nieokreślne* (indefinita), jak **ko-* = skr. *ka-s*, łac. *quo-d*, gr. *πο-* (por. *πό-σος*, *πό-τερος*, *ποῖ*, *πῶς*), słow. *ko-* (por. *ko-go*, *ko-mu*, *kn-to*), lub **ki-* = skr. *ḥi-*, łac. *qui-s*, *qui-d*; gr. *τί-ς*, *τί*; słow. *čъ* (*čъ-to*, *čъ-so*); d) zaim. *tożsamości* (identitäts-) jak gr. *αὐτός*, *αὐτή*, *αὐτό*; słow. *sāmъ*, *sāmā*, *sāmo*; skr. *svajam* (nieodmienne) i z. *wzajemności* (reciproca) jak gr. *ἀλλήλων* itp.; a wreszcie e) z. *dzierżawcze* (possessiva) jak słow. *mo-jъ*, *tvo-jъ*, *svo-jъ*, stprus. *mais*, *tvais*, *srais*. Lit. *manas*, *tavas*, *savas*, podobnie jak gr. *ἐμός-ς*, **τεφό-ς*

($\tau\epsilon\acute{o}\varsigma$), * $\sigma\epsilon\phi\acute{o}\varsigma$ ($\acute{\sigma}\acute{o}\varsigma$), łac. *meus, tuus* (z *tovos*), *suus* (z *sovos*) są już właściwie przymiotnikami (dzierżawczymi).

31. Zaimki osobowe (personal-) i zwrotny (reflexiv-) uległy w rozmaitych językach najbardziej wpływowi analogii. — Mianownik 1 os. l. poj. *ja* = stśłow. *āzō, jāzō* (**jēzō, *ēzō*), lit. *asz, esz*, łot. *es*, łac. *egō*, gr. *ἐγώ*, skr. *ahām*; l. mn. *my* = stśłow. *my*, lit. łot. *mēs*, łac. *nōs*; skr. *vajām*, zd. *vaem-goc. veis*; — 2 os. l. poj. *ty* = stśłow. *ty*, lit. łot. *tu*, łac. *tū*, gr. *σύ*, zd. *tū*, skr. *tvām*; l. mn. *wy* = stśłow. *vy*, lit. łot. *jūs*, łac. *vōs*, skr. *jūjām*, zd. *jūš, jūžem*; goc. *jus*, alb. *ju*. W przypadkach dalszych miewa 1 os. l. poj. osnowy **me-*, **me-ne-*, **mo-jo-*, 2 os. **tu-e-*, **teu-o-*, **tyo-jo-*, z. zwrotny **su-e-*, **seu-o-*, **syo-jo-*; 1 os. l. mn. **no-*, 2 os. **yo-*; z czego widać, że rdzennymi elementami są dla l. poj. *m, tu, su*, zaś dla l. mn. *n, u*. L. podw. *ma* w starosł. 1. *vě*, 2. *vā*, które zapewne są w związku z wed. *vām*, które w skr. pod wpływem form l. mn. przekształciło się na 1. *ā-vām*, 2. *ju-vām*. — Dopelniaacz l. poj. słow. *mene* = zd. *mana*, lit. *manęs*; tę samą osnowę mamy w celown. i miejscown. — lecz tylko w słow. *mānē* i w lit. *mānei* (celown.), *manyjē* (miejsc.). — Celownik i miejscownik l. poj. słow. *tebē* ma bez wątpienia tę samą końcówkę, co skr. *tūbhja*, zd. *ta'bjā*, łac. *tibi*; por. też skr. *-bhiš, -bhjas, -bhjām*, gr. *φι*, łac. *-bus* w skłanianiu imiennym (§§ 27, 29). Pod wpływem tej formy powstał dopelniaacz słow. *tebe* zam. **teve* (por. skr. zd. *tāva*, lit. *tavęs*) i narzędnik słow. *tobojā* (por. lit. *tavimī*, łot. *tevīm*). Zupełnie tak samo podług *se-bē* (łac. *si-bi*) powstały formy *sebe, sobojā*. W narzędniku jest — jak widać — to samo zakończenie, co w zaimku *tojā* i rzeczowniku *rākojā* — Krótsza forma celownika l. poj. słow. *mi* = skr. *mē*, zd. *mē, mōi*, gr. *μοι*, łac. *mi* (obok *mihi*, skr. *māhjam*, zd. *ma'bjā*); tak samo słow. *ti* = skr. *tē*, zd. *tē, tōi*, gr. *τοι*; słow. *si* = prapr. *sē*, zd. *hē, hōi*, gr. *οἱ*; więc indoeur. **mo-i*, **to-i* (zam. **tyo-i*), **so-i* (zam. **sy-i*). — Biernik l. poj. słow. *mę, tę, się* odpowiada stprus. *miēn, tien, sien*, a po części i skr. *mām, tvām*; gr. *μέ, τέ* ($\sigma\acute{\epsilon}$), $\acute{\epsilon}$ są czystym rdzeniem, łac. *mē, tē* są zapewne identyczne ze skr. formą po-

boczną *mā, tvā*, a lit. *manę, tavę, savę* (łot. *mani, tevi, sevi*) powstały pod wpływem dopeln. *manęs, tavęs, savęs* (łot. *manis, tevis, sevis*).

Mianownik l. mn. słow. *my*, lit. łot. *mēs*, zawdzięczają swoje *m* formom l. poj. od osnowy *me-*; pierwotnie było może w słow. *ny*, jak w bierniku, por. łac. *nōs*, skr. *nas*, gr. *νό* (l. podw.) jakoteż słow. *nās, nām, nāmi*, l. podw. *nājū, nāmā*; stprus. *nouson, noumans*. We wszystkich tych formach tkwi rdzenny element *n* (η), który da się rozpoznać także w osnowach rozszerzonych, jak gr. *ἡμεῖς, ὑμεῖς* (**ā-ḥme-*) itd., skr. *asmān* (biern.) itd. z indoeur. **n-sme-*, **n-smo-*. Podobnie we formach słow. *vy, vās, rām, vāmi*, l. podw. *vājū, vāmā*, tkwi widocznie ten sam rdzenny element, co w łac. *vōs*, skr. *vas*, jakoteż lit. *jūs, jusu, jūms* itd., zd. *jūš, jūžem* i osnowach rozszerzonych, jak skr. *jušmān* (biern.) i t. d. gr. *ὑμεῖς, ὑμεῖς* (**ā-ḥme-*) itd. z indoeur. **ju-smo-*, **ju-sme-*; wszystkie te formy łączy ze sobą element *u* (η). Końcówki ich znane nam są już przeważnie ze skłaniania imiennego.

32. Skłanianie złożone (zusammengesetzte declination), właściwe językom słow. i litewskim, obejmuje w pewnych razach przymiotniki i imiesłow. Po większej części jest to tylko zestawienie (zusammenrückung) form imiennych z odpowiednią formą zaimka rodzajowego *jā, jā, je* (por. § 30). Początki tego zestawiania widzimy już w językach aryjskich, por. wed. *viśvē marutō jē sahāsō* (wszyscy Marutowie silni), lub zd. kharem *jim ašavanem* (osła świętego). W lit. jest ono wyraźne w całym skłanianiu złożonym, w stśłow. zaś w większej części przypadków, jak: L. poj. mian. *dobrz-jā* (*dobryjā*), *dobro-je*, *dobrā-jā*; dopeln. *dobrā-jego* (*dobrā-ago, dobrāgo*), *dobry-je* (zam. **dobry-jeje*); celown. *dobrū-jemū* (*dobrū-ūmu, dobrūmu*), *dobrē-ii* (zam. **dobrē-jeji*); biern. *dobrz-jā* (*dobryjā*), *dobrā-jā*; miejsc. *dobrē-jem, dobrē-ji* (zam. **dobrē-jeji*); narzędn. *dobrā-jā* (zam. **dobrā-jeja*). L. mn. mian. *dobri-ji, dobrā-jā, dobry-je*; dopeln. *dobrz-jix* (*dobry-jix*), biern. *dobry-je, dobrā-jā*; narzędn. *dobry-jimi*; L. podw. mian. *dobrā-jā, dobrē-ji*, dopeln. *dobrū-jū* (zam. *dobru-jejū*). Tylko w miejsc. l. mn. *dobry-jix*, w narzędn. l. p.

dobry-jim, w celown. l. mn. *dobry-jim* i l. podw. *dobry-jima* mamy formy analogiczne, powstałe pod wpływem dopełn. i narzędn. l. mn. jakoteż sklaniania zaimkowego (por. dop. i miejsce. l. mn. *těx*, narzędnik *těmi*, l. poj. *těm*; celownik *těm*, l. podw. *těma*). W lit. mamy i w tych wypadkach tylko proste zestawienie, por. narzędn. l. poj. *gerūju*, *gerá-je*; celown. l. mn. *gerėms-ėms*, *geróms-ioms*, l. podw. *gerėms-ėm*, *geróms-iom*; tylko miejsce. l. mn. ma zwykle formę niezłożoną: *gerūs(-iū)*, *gerós(-iose)*. W dzisiejszych jęz. słow. często wpływają na siebie sklanianie złożone i zaimkowe, por. pols. narzędn. *tym*, *tymi* podług *dobrym* (z *dobry-jim*), *dobrymi* (z *dobry-jimi*); odwrotnie rus. celown. *dobromu* podług *tomu*.

33. *Przymiotniki* (adjectiva) mają sklanianie imienne lub złożone, a często też mieszane pod wpływem sklaniania zaimkowego. W językach germańskich mają one sklanianie *mocne* (starke d.) czyli *nieokreślne* (unbestimmte d.), i *slabe* (schwache d.) czyli *określne* (bestimmte d.). Pierwsze odpowiada naszemu sklanianiu imiennemu, drugie złożonemu — jednakże tylko co do *znaczenia* (bedeutung). Co do *tworzenia* (bildung) jest sklanianie mocne mieszane z imiennego i zaimkowego, slabe zaś jest identyczne ze sklanianiem imiennym osnów na -n-. Prócz sklaniania mają przymiotniki i *stopniowanie* (comparatio, gradatio, steigerung), a mianowicie przez trzy stopnie: *pierwszy* (positivus), *drugi* (comparativus) i *trzeci* (superlativus).

Stopień drugi tworzy się zapomocą *dwu* głównie przyrostków: -*ies-* i -*tero-*. a) Przyrostek -*ies-* (-*ios-*, -*is-*) mamy np. w skr. n. *śrējas* (lepsze), stśłow. *min-je* (mniejsze) całkiem widoczny; w wielu innych jednakże formach zjawia się w tym przyrostku pewien dźwięk nosowy, por. skr. m. *gārījān* (cięższy), gr. *βελτίον* (lepszy). W słow. osnowa ta spółgłoskowa została rozszerzona w sklanianiu przyrostkiem -*jo-*, por. dopełn. *min-jbā* (**min-jbs-jo-*), celown. *min-jbū* i t. d. wobec skr. *śrējas* as, cel. *śrējas-ē*; gr. *βελτίον-ος*, *βελτίον-ι* itd. W skr. więc i grece forma się ta odmienia jak wszelkie osnowy spółgłoskowe, w słow. zaś jak osnowy na -*jo-*. b) Przyrostek *tero-* (-*toro-*, -*tro-*), np. gr. *γλυκύτερο-ς*, *σαφέστερο-ς*; *παλαιότερο-ς*;

skr. *śūci-tara-* (czystszy), *uččāis-tara-* (wyższy); w słow. tylko przy rdzeniach zaimkowych, jak *je-ter* = skr. *ja-tarā-* (który z dwu), *ko-toryj* (*ko-torj*) = skr. *ka-tarā*, gr. *νότερο-ς*, łac. *u-ter* (**quo-tero-*), lit. *ka-trà-s*; *vs-tor* = lit. *àn-tra-s*. Te formy sklaniają się jak wszelkie osnowy na -o-.

Stopień trzeci (superlativus) tworzy się najczęściej zapomocą przyrostka -*is-to-*, por. *μέγιστο-ς* = skr. *māh-iśtha-*, zd. *ma-ista-*, goc. *ma-ista-* (największy); *ὄκιστο-ς* = ved. *ās-iśtha-*, zd. *ās-ista-* (najprędszy); w słow. brak tej formy. W grece odpowiada zwykle stop. drugiemu na -*τερο-ς* (por. wyżej) stop. trzeci na -*τατο-ς*, więc *γλυκύτετατο-ς*, *σαφέστετατο-ς*, *παλαιέτατο-ς*. forma ta jednakże jest nowotworem języka greckiego, powstałym pod wpływem takich form, jak *εἴνα-το-ς*, *δέκα-το-ς*, które właściwie są także stopniem trzecim, por. też *τρίτατος* obok *τρί-το-ς* (Ascoli, Curt. Stud. IX. 339 n.). W sanskrycie obok st. drugiego na -*tara-* (por. wyżej) tworzy się zwykle stopień trzeci na -*tama-*, więc *śūci-tama-* (najczystszy), *uččāis-tama-* (najwyższy), por. łac. *in-timo-*, *ul-timo-*, *op-timo-*; zd. *spentō-tema-* (najświętszy). Zresztą same przyrostki -*to-* i -*mo-*, zapomocą których we wszystkich językach indoeur. tworzą się liczebniki *porządkowe* (ordinalia), są właściwie przyrostkami stopnia trzeciego. W językach *słowian*. różni się st. trzeci od drugiego tylko pewnym *narostkiem* (prae-fix).

34. O *imiesłowach* (participia) będzie dokładniej mowa przy nauce o *słowie* (verbum). Nadmienimy tu tylko, że imiesłów czynny terażn. z przyrostkiem -*nt-* (-*nt-*) i dokon. z przyrostkiem -*us-* (-*uos-*, -*us-*) sklaniają się podobnie jak stopień drugi przymiotników — w grece i sanskr. jak inne osnowy spółgłoskowe, w słow. zaś i litew. przybierają prawie w całym sklanianiu jeszcze przyrostek -*jo-*, np. *nesy* (**nek'ōn*), dop. *nesāštā* (**nek'o-nt-jo-*), cel. *nesāštū* itd. dokon. *nesz* (**nek'-us-*), dop. *neszā* (**nek'-us-jo-*), cel. *neszū* itd.; — podobnie lit. terażn. *augas*, dop. *auganczo*, cel. *auganczām* itd. dokon. *auges*, dop. *augusiz*, cel. *augusiam* itd.; — wobec skr. *bhāran*, dop. *bhārat-as*, cel. *bhārat-ē* itd. gr. *φέρων*, *φέροντος*, *φέροντι* itd.

lub skr. *vidvān*, dop. *vidūš-as*, cel. *vidūš-ē* itd. gr. *εἰδώς*, *εἰδότες*, *εἰδότες* itd. — Formy żeńskie jednakże otrzymały przyrostek *-jā-* w przypadkach zależnych (casus obliqui) zapewne już w języku indoeurop., por. dop. słow. *nesqšte*, *neszše*; lit. *auganczōs*, *augusiōs*; skr. *bhārantjās*, *vidūšjās*; gr. *φείροντες* (**φείροντ-ja-*), *ιδιῆς* (**ιδις-ia-*); podobnie ma się rzecz z formami żeńs. stopnia wyższego, por. dop. słow. *mun-jšę* (**mun-jš-ja-*), skr. *śrējās-jā-s*. W słow. wtargnęło *j* nawet do mianownika form żeńs. por. *nesqšti*, *neszši*, *munjshi* wobec skr. *bhāranti*, *vidūši*, *śrējasi*; lit. *auganti*, *augusi*, goc. *frijōndi*. — Imiesłowy bierne są zawsze osnowami na *-o-* np. skr. *bhāra-māna-* = gr. *φερόμενος*, *φέρω*, *feri-mini* (l. mn.); lub słow. *neso-ma* = lit. *nesia-ma-s*; skr. *śru-tā-* = *κλυτός*, *κλυτός*, *in-clu-to-*, słow. *stū-tz*, por. lit. *sūk-ta-s*; słow. *da-na*, *nese-na*, por. skr. *bhug-nā-* (zgięty), gr. *ἀγρός*, *plē-nu-s* (napelniony). W językach słow. odmieniają się imiesłowy, podobnie jak wszystkie stopnie przymiotników, także podług skłaniania złożonego (§ 32).

35. Liczebniki (numeralia, zahlwörter) mają najczęściej skłanianie imienne, rzadziej zaimkowe, a w słow. także złożone. Do liczebników głównych (cardinalia) należą: 1. skr. *ē-ka-*, zd. *aē-va-*, gr. *οἷ-νη*, *oī-no-*, *ū-no-*, stir. *ōen*, goc. *ai-na-*, lit. *v ē-na-*, słow. *i-na*; rdzennym więc elementem jest tu widocznie *i-* (*ei-*, *oi-*), przyrostkiem zaś osnownym najczęściej *-no-*; gr. *εἷς* (*ēr-*), *ἑν*, *μία* polega na rdzeniu *sem-* (*som-*, *sm-*) por. *lać. sem-el*, *sim-plex*, skr. *samā-* (podobny), gr. *ὁμός*; ze słow. *jedin* porównywiają skr. *ādi-* (początek). — 2. wed. *dvā*, *dvā*, zd. *dvā*, gr. *δύω*, *δύ-* (*δύ-δεκα*) zam. **δύω*, *δύω*; *lać. duō*, stir. *dāu*, *dā* (**dva-*), goc. *tva-*, lit. *dū*, żeń. *dvī*, słow. *dvā*, *dvā*, *z. dvē*. — 3. skr. *trāj-as*, zd. *prājō*, gr. *τρεῖς*, *lać. tres*, stir. *tri*, goc. *preis*, lit. *trīs*, słow. *trije*, *trije* (**trej-es*); żeńs. skr. *tiśr-ās*, zd. *tiśrō*, stir. *twair* (**tesor-i*). — 4. skr. *čatvāras* (żeń. *čātasr-as*), zd. *capwārō*, orm. *čorkh*, gr. *τέσσαρες*, *τέττορες*, *πένσες* itp., *lać. quattuor*; stir. *cethir* (żeń. *cetheora*), goc. *fidvōr*, lit. *keturī* (z. *kéturiōs*), słow. *četyrije*. — 5. skr. *pañca*, zd. *pañca*, orm. *hing*, gr. *πέντε*, *lać. quinque*, stir. *cóice*, goc. *fimf*, lit. *penkī*, słow. *peto*. — 6. skr. *šaś*, zd. *ḡśvaś*, gr. *ἑξ*, *ἑξ*; *lać. sex*

(**sveks*), kymr. *chucech*, goc. *saihs*, lit. *šeszi*, słow. *šesto*. — 7. skr. *saptā*, zd. *hapta*, gr. *ἑπτά*, *lać. septem*, stir. *secht*, goc. *sibun*, lit. *sept-yni*, słow. *sedm*. — 8. skr. *aṣṭā*, zd. *aṣṭa*, gr. *ὀκτώ*, *lać. octo*, stir. *ocht*, goc. *ahtau*, lit. *asztūni*, słow. *osm*. — 9. skr. *nāva*, zd. *nava*, orm. *inn*, gr. *ἑννέα* (**ēvta-* zam. **vefa-*), *lać. novem*, stir. *nói(n)*, goc. *niun*; lit. *dev-yni* i słow. *devę-t* mają *d* zamiast *n* zapewne pod wpływem *dészintis*, *desęti* = 10. skr. *dāśa*, zd. *dasa*, gr. *δέκα*, *lać. decem*, stir. *deich*, goc. *taihun*, orm. *tasn*, pols.-orm. *dasz*; 11–19. skr. *ekā-daśa...* *nā-va-daśa*, zd. podobnie, gr. *ἑν-δεκα*, *δύ-δεκα*, *τρις-καὶ-δεκα*, itd. *lać. un-decim* itd. stir. *ōen..dec* itd. słow. *jedin* na *desęti* itd. lit. *vėnū-lika*, *dvý-lika* itd. = goc. *ain-lif*, *tva-lif*; *fidvōr-taihun* itd. — 20–90. skr. *vimśati*, *triṃśat*, *čatvāriṃśat*, *pañcaśat*, *ṣaṣṭi*, *saptati*, *aṣṭi*, *navati*; zd. *visaṭi*, *prisatem*, *capwaresatem*, *pañca-satem*, *ḡśvaṣṭim*, *haptātīm*, *aṣṭātīm*, *navaṭīm*; orm. *khsan*, *eresūn*, *kharasūn*, *hisūn*, itd., gr. *εἰκαυ* (*εἰκαυ*, *εἰκοσι*), *τριά-κοντα*, *τεσσαρά-κοντα*, itd. *lać. viginti*, *tri-ginta*, *quadrā-ginta*, itd. stir. *fiche*, *tricha*, *cetracha*, *cóica*, *sesca*, *sechtmoga*, *ochtmoga*, *nócha*; goc. *tvai-tiggus*, **preis-tiggus*, *fidvōr-tiggus* itd. lit. *dvī dészinti*, *trīs dészintis*, *kéturiōs dészintis* itd. słow. *dvā desęti*, *tri desęti* (*desęti*), *četyri desęti* itd. — 100. skr. *śatām*, zd. *satem*, gr. *ἑκατόν*, *lać. centum*, stir. *cāt* (kymr. *cant*), goc. *hund*, lit. *szimtas*, słow. *soto* (zam. **seto*). — 200–900 wyrażają się dwoma oddzielnymi wyrazami, np. skr. *dvē śatē* = słow. *dvē shtë* (dwie ście) zd. *čapwārō sata* (cztery sta), lit. *keturī šimtai*; lub też prostym złożeniem np. skr. *dvīśatam*, gr. *τριά-κόσιοι* (beoc. *-xá-uo-i* = skr. *-śatja-*), *lać. du-centi*, *septin-genti*, itp. — 1000. Na liczbę tę są w językach indoeur. trzy wyrażenia, a mianowicie: a) skr. *sa-hāsr a-*, zd. *ha-zāhira*, gr. **χίλιοι*, por. *deká-χίλιοι*, lesb. *χίλιοι*, jońs.-att. *χίλιοι*; b) *lać. mille*, stir. *mīle* (por. *ὁ-μῆλος* ?); c) stśłow. *tysqšta*, lit. *tūkstantis*, goc. *pūsundi*.

36. Liczebniki porządkowe (ordinalia) tworzą się najczęściej zapomocą przyrostków *-to-* i *-mo-*, n. p. a) gr. *πρῶ-τος* (pierwszy), *τέταρ-τος* = skr. *čatur-thā-*, słow. *četerz-tz*, lit. *ketvīr-ta-s*; *πέμπ-τος* = *lać. quinc-tu-s*, stir. *cóice-d*, lit. *penk-ta s*, słow. *pę-tz*; *lać. sex-tu-s* = skr. *šaś-thā-*, gr. *ἕκ-τος*, ir. *seisea d*,

goc. *saihs-ta-n-*, słow. *šes-tō*, lit. *szėsz-ta-s*; *δέξα-το-ς* = słow. *desę-tō*, lit. *deszim-ta-s* itd. — b) łac. *prī-mu s*, lit. *pīr-ma-s*, goc. *fru-ma-n-* (pierwszy): *ἑβδο-μο-ς* = skr. *sapta-mā-*, łac. *septi-mu-s*, stlit. *sék-ma-s*, słow. *sed-mō*; skr. *aṣṭa-mā-* (ósmi), zd. *aste-ma-*, stlit. *ász-ma-s*, słow. *es-mō*; *deci-mu-s* = skr. *daśa-mā-*, zd. *dase-ma-*. Oba te przyrostki mamy zapewne w skr. *tama-* i łac. *timo*, które tworzą stopień najwyższy przymiotników (por. § 33) i niektóre liczebniki porządkowe, jak : *pra-thamā-* (pierwszy), zd. *fra-tema-*; skr. *vim-śati-tama-* (dwudziesty), *śata-tamā-* (setny), *sahasra-tamā-* (tysięczny); łac. *vicesimu-s* (*viknt-timo-), *cent-simus*, *millesimus*. Przyrostek stopnia wyższego mamy w liczebniku goc. *an-para-*, słow. *vs-torō*, lit. *an-tra-s* (drugi). Rozszerzona osnowa jawi się w skr. *dvi-tija-* (drugi), *tr-tija-* (trzeci), zd. *bi-tja-*, *prī-tja-*, goc. *prī-dja-n-*, lit. *trė-cza-s*. Sporadycznie występują i inne niektóre przyrostki, jak np. *-no-* w słow. *tri-desėt-nō*, *tysęšt-nō*. Wszystkie te liczebniki odmieniają się jak przymiotniki, a więc w językach słow. mają także skłanianie złożone.

Liczebniki *podziałowe* (distributiva) tworzą się rozmaicie, por. łac. *singuli* (*smkl-o-), *bini*, *trini*, *deni*, *viceni*, *centeni* itp. goc. *tveihnai* (po dwa), lit. *vėneri*, *dvej̃i*, *trej̃i*, *ketver̃i* itd. lub *po dū*, *po trīs*, *po kėturis*, por. pols. *po dwa*, *po trzy*, *po cztery* itd. To samo mniej więcej znaczenie mają gr. *σύνδυο*, *σύντρις*, itd. skr. *ēka-śas*, *śata-śas* itp. — Liczebniki *wielorakie* (multiplicativa) mają też formy różne, por. łac. *sim-plex*, *du-plex*, obok *du-plus*; itd., gr. *ἀπλοῦς*, *διπλοῦς*, *τριπλοῦς* obok *δισσός*, *τρισσός* itd., lit. *vėn-linka-s*, *dvi-linka-s* lub *dvi-guba-s*, *trilinkas* lub *trigubas*, pols. *pojedynczy*, *podwójny*, *potrójny* itd. Odmienne nieco znaczenie mają lit. *vėnókias*, *dvejókias* lub *dvejópas*, *trejókias* lub *trejópas* itd., por. pols. *dwojaki*, *trojaki*, *czworaki* itd. — Liczebniki *mnożne* czyli *przysłówkowe* (adverbialne) są np. łac. *semel*, *bis*, *ter*, *quater*, *quingies* itd. gr. *ἅ-παξ*, *δίς*, *τρίς*, *τετράκις* itd. skr. *sa-kṛt*, *dvīs*, *trīs*, *catúr*, *pañca-kṛtvas*; lit. *sỹkỹ* (*sỹk*) lub *kārtā* (*kārt*), *dū sỹk* lub *dū kartū*, *trīs sỹk* (*kartūs*) itd., pols. *raz*, *dwa razy*, *trzy razy*, itd. Są jeszcze liczebniki *zbiorowe* (collectiva), jak skr. *dvitaja-* lub *dvajā-*, pols. *dwoje*, *troje*, *czworo*,

stlit. *dvejėtas*, *trejėtas*, *ketverėts*, grec. *δύας*, *τριάς*, *τετράς* itp. właściwie rzeczowniki, które się tworzą rozmaicie. Do przysłówek (adverbia), jakie się tworzą z liczebników, należą i takie, jak skr. *ēka-dhā*, *dvi-dhā*, gr. *διχῆ* lub *δίχα*.

37. *Przysłówki* (adverbia) są zwykle formami przypadkowymi imion lub zaimków. Najczęściej rozpoznajemy w przysłówkach *biernik* (zwłaszcza rodz. nij.), *narzędnik*, *miejszownik* i *pochodnik*; najrzadziej używają się przysłówkowo *dopełniacz* i *celownik*, por. skr. *aktōs* (nocą), *čirasja* lub *čirāja* (długo), *ahnāja* (natychmiast). Często jednakże trudno powiedzieć stanowczo, jaką mamy formę w pewnych przysłówkach, np. przysłówki *spcsobu* (modi) gr. na *-ω*, *-ω-ς*, jak *οὕτω*, *οὕτω-ς*, *καλῶ-ς* mogą być pochodnikiem (ablativus) *oútōd, *καλῶd (§ 25), lub też narzędnikiem (instrumentalis) *oútō, *καλῶ z *oútō-ā, *καλό-ā (§ 26). Zato *ἄμ-α*, *πεδ-ά* zdają się być bez wątpienia narzędnikiem, podobnie jak *δημισίᾱ*, *κρυφῇ* dor. *κρυφαῖ*; skr. *sahasā* (nagle), *dīvā* (dnem), *aktubhis* (nocą), *uččāis* (wysoko) i t. p. por. też skr. *sanēmi* (zdawna) i pols. *dnem*, *ranem*, *wieczorem*. Pochodnik mamy np. w lokr. *ō* = skr. *jāt* (skąd), podobnie *ὅπω*; kret. *τῶ(-δε)* = skr. *tāt* (stąd); por. też łac. *facilumēd*, skr. *balāt* (gwałtownie), *amāt* (zbliska). Formy *οἴκε-ι*, *οἴκο-ι*, (w domu), skr. *sthānē* (na miejscu, w porę), *dūrē* (daleko) itp. są bez wątpienia miejscownikami; podczas gdy np. *χαμαί* (na ziemi) = łac. *humī*, zd. *zemē* może być i celownikiem (osnowy spółgłoskowej). Zresztą mamy też rozmaite przyrostki, które nadają osnowom imiennym i zaimkowym znaczenie przysłówek. Tak np. skr. *-tas* tworzy przysłówki pochodzenia : *kū-tas*, *jā-tas* (skąd), *tā-tas* (stąd), *sarvā-tas* (z całego, całkiem), *dharma-tas* (z obowiązku), por. gr. *-θεν* : *πό-θεν*, *ὅ-θεν* (skąd), *οἴκο-θεν* (z domu), *κυκλό-θεν* (z koła). — Przyrostek *-tra* tworzy w skr. przysłówki *miejsca* : *kū-tra*, *jā-tra* (gdzie), *tā-tra* (tam), *viśvā-tra* (wszędzie), *dēva-trā* (w bogu) itp., podobnie gr. *-θι* : *ἄλλο-θι* (gdzieindziej), *οἴκο-θι* (w domu). — Przysłówki *spcsobu* tworzą się w skr. najczęściej zapomocą przyrostka *-thā*, np. *jā thā* (jak), *ta-thā* (tak), *sarvā-thā* (całkiem), *anājā-thā* (inaczej); a przysłówki *czasu* mają często przyrostek *-dā*, np. *ja-dā*,

ka-dā (kiedy), *ta-dā* (tedy), *eka-dā* (razu jednego). Przyrostki *-dhā* i *-śas* urabiają często przysłówki ilości, jak to widzieliśmy już przy liczebnikach (§ 36), a przyrostek *-vat* używa się nie rzadko przy porównaniach, por. *manuś-vāt* (jak Manu), *pūrva-vāt* (jak przedtym). Do ważniejszych tego rodzaju przyrostków w grece należy jeszcze *-δε*, wyrażające kierunek, np. *οἴα-δε* (do domu), *Μεγαρά-δε*, *Ἀθήρα-δε* (**Ātharav-δε*). — Przysłówki przymiotnikowe i zaimkowe mogą się stopniować (por. § 33).

Za przysłówki uważa się także liczne cząstki mowy (partikeln), mające formę i znaczenie najrozmaitsze: *potakujące* (versicherungs-), *przeczące* (negativ-, privativ-), *pytające* (interrogativ-), *porównawcze* (vergleichungs-), *miejscowe* (orts-), *czasowe* (zeit-) itp. -- por. skr. *u*, gr. *αὖ*, łac. *au-t*; skr. *ná* = słow. *ne*; skr. *mā* = gr. *μή*, orm. *mi*; gr. *ἄρ*, *ὅα*, *ἄρα* = lit. *ir*, *ar*; skr. *iva* (jak), *kva* (gdzie), *nū*, *nū* (teraz) = gr. *vī*, *vī-v*, *vī-v*, łac. *nu-m*, por. słow. *nyně*, lit. *nūnai*; skr. *jāvat* — *tāvat* = hom. *ἦος—ἔως*. Niektóre z takich przysłówków używają się jako *spójniki* (conjunctionen).

Przymyki (präpositionen) mają również już to końcówki przypadkowe, jak gr. *ἐν-ι* (miejscown.), *ἐξ* = łac. *ex* (**ek-s*, *dopeln.*); już to t. zw. *kończące przysłówkowe*, jak gr. *ἐν-τός* (por. wyżej skr. *-tas*), *ἔκασθεν*; albo też nie mają żadnej końcówki — podobnie jak niektóre przypadki — por. *ἐκ* = łac. *ec-*, *ἐν* = łac. *en*, *in*; skr. *ápa* = gr. *ἀπό*; skr. *úpa* = gr. *ὑπό*. Niekiedy zestawiają się dwa lub więcej nawet przymyków w jedną całość, por. gr. *ἐντὸς, ἀμφιπρὸς*; polsk. *s-pod, po-za*. Przymyki składają się zwykle z jakimś przypadkiem; często jednakże służą one, podobnie jak pewne przysłówki, za *rostki słowne* (verbalpraefixe), por. § 20.

B. Czasowanie.

38. Czasowanie (conjugatio) a względnie nauka o słowie (verbum) obejmuje rzecz o *kończących osobowych* (personalendungen), o *osnowach czasowych i trybowych* (tempus- u. modus-stämme), a wreszcie o *imionach słownych* (nomina verbalia).

Nim przystąpimy do szczegółowego rozpatrzenia się w tych działach, przypomnieć należy, że w czasowaniu rozróżnia się *trzy osoby*: pierwszą, drugą i trzecią; *trzy liczby*: pojedynczą, podwójną i mnogą; *cztery tryby*: oznajmujący, łączący (z włączającym), życzący i rozkazujący; *trzy czasy* *) główne: teraźniejszy, dokonany i przyszły, i kilka pobocznych, jak aoryst i czasy minione (przeszłe); a wreszcie *trzy strony*: czynną, zwrotną i bierną.

Kończące osobowe bywają *czynne* (activendungen) i *zwrotne* (medialendungen); nadto dzielą się one na: *pierwotne* (primär) jak np. skr. *-mi* = gr. *-μι*, słow. *-mь*; *po pochodne* (secundär) jak np. skr. *-m* = gr. *-ν*, słow. **-n*; i niektóre właściwe *dokonaności* (perfektisch) jak np. skr. *-tha* = gr. *θα*. Kończące pierwotne ma zwykle tryb oznajmujący (indicativus) teraźniejszości i przyszłości str. czynnej i zwrotnej jakoteż dokonaności str. biernej (zwrotnej); pochodne zaś mają: tryb oznajmujący czasów minionych (augment-indicative), tryb włączający (injunctivus) i tryb życzący (optativus) — wszystko w str. czynnej i zwrotnej. Tryb łączący (conjunctivus) miał, zdaje się, już w prajęzyku indoeuropejskim kończące pierwotne i pochodne. Niektóre kończące są widocznie tego samego pochodzenia, co zaimki osobowe; por. np. *-mi* z elementem rdzennym zaimka 1 os. *m-* (§ 31).

39. *Kończące czynne*. 1 os. l. poj. miała w prajęzyku indoeur. *dwie kończące pierwotne*: a) *-mi*, por. skr. *ás-mi* = gr. **ἐσ-μι* (*ἐμί*), stlit. *es-mi*, stslow. *jes-mь*; b) *-a*, por. gr.

*) Przez „czasy” rozumiemy tu tylko „osnowy czasowe” (por. § 19). Ze stanowiska składni rozróżnia się trzy główne rodzaje czynności (actionsart), mianowicie: *trwającą* (dauernd), *dokonaną* (abgeschlossen) i *wstępującą* (eintretend) czynność; i trzy główne stopnie czasowe (zeitstufe): *teraźniejszy* (gegenwärtig), *przeszły* (vergangen) i *przyszły* (künftig). Nasze zaś „czasy” wyrażają po części jedno i drugie. W praktycznym użyciu lepiejby było zamiast „czas dokonany” mówić „czas przeszły”, jakkolwiek osnowa dokonaności nie miała w sobie pierwotnie pojęcia przeszłości. W szkicu niniejszym używamy wyrażenia „przeszły” często w tym samym znaczeniu, co „miniony”.

$\varphi\acute{\epsilon}\rho\omega$ = łac. *ferō*, indoeur. **bhrō* z **bhero-a* (?). Pierwszą miały słowa bez samogłoski osnównej (themavocallos, unthematisch), jak **es-*, **ei-* (gr. *εἶ-μι*, skr. *ē-mi*, stlit. *ei-mi*); drugą zaś słowa ze samogłoską osnówną (themavocalisch, thematisch), jak **bhero-*; z czego wynika, że np. skr. *bharāmi* (zam. *bharā*) jest tak samo tworem analogicznym podług *a*), jak hom. *ἐθέλωμι* (zam. **ἐθέλω*). W słow. *berā* (**bherām*) tkwi końcówka pochodna *-m*, podobnie jak w skr. *ā-bhara-m* = *ē-φερο-ν*, skr. *sjā-m* = łac. *sie-m*, gr. *εἶη-ν*. Kończówka ta po osnówach spółgłoskowych przechodzi w samogłoskowe *-m* (skr. *-a*, *-am*, gr. *-α*) np. skr. *ās-am* = gr. *ἴα* (**ἴσ-α*), indoeurop. **ēs-m*; skr. *ā-vēdiś-am* = gr. *ῥόδα* (**ἐ-ρεῖδ-εσ-α*), indoeur. **ē-veḡdās-m*. Kończówka dokonaności (por. skr. *ri-rēṣ-a* = *λέ-λοιπ-α*) może = indoeur. *-m*, lub też jest może identyczna z indoeur. *-a* (?) w formie **bherō* (z **bhero-a*) = $\varphi\acute{\epsilon}\rho\omega$, *ferō*.

2 os. l. poj. ma końcówkę pierwotną *-si* i pochodną *-s*; por. *ἐσ-σί* obok *εἶ* z **ἐσι* = skr. *āsi*, stlit. *esi*; skr. *bhāra-si*, gr. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\sigma\iota\varsigma$ = **φῆρε-(σ)ι-ς* (z dwiema końcówkami?) Brugmann Mor. Unt. I. 173 nn., stśłow. *beresi* = **bere-si* lub **bere-sai* (por. stprus. *as-sai* = stśłow. *jesi* z **jes-si*). Kończówkę pochodną *-s* mamy np. w skr. *ā-bhara-s* = gr. *ἐ-φῆρε-ς*, por. słow. aoryst *nese* (**nese-s*); podobnie skr. *bhārē-ś* = gr. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\sigma\iota\varsigma$, słow. *beri* (**beroi-s*). Czas dokonany ma tu oddzielną końcówkę *-tha*, por. skr. *vētha* = gr. *εἰσθα*, goc. *vaist*, indoeur. **vōḡd-tha*.

3 os. l. poj. ma końcówkę pierwotną *-ti* i pochodną *-t*, por. skr. *ās-ti* = gr. *ἔσ-τι*, stlit. *ēs-ti*, stśłow. *jes-ti*; skr. *dā-dā-ti* = dor. *δίδω-τι*, att. *δίδω-σι*; skr. *bhāra-ti* = słow. *bere-ti* (gr. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\sigma\iota$ jest tworem analog.); pochodna *-t*: skr. *ā-bhara-t* = *ē-φῆρε* (**ἔφῆρε-τ*), jak słow. aor. *nese* (**nese-t*); skr. *bhārē-t* = gr. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\sigma\iota$ (**φῆρου*), słow. *berī* (**beroi-t*). Kończówką dokonaności jest tutaj *-e*, por. gr. *εἰδῆ* = skr. *vēda*.

1 os. l. podw. ma w skr. końcówki *-vas* (pierwot.) i *-va* (pochod.), por. *bhārā-vas*, *ā-bharā-va*; w słow. *-vē* (rzadko *-vā*), por. *nese-vē*, aor. *neso-vē*, w lit. *-va* (*-vā*), por. *sūka-va*, (*sūka-vā-s*). W grece zaginęła ta forma; zastępuje ją więc 1 os. l. mn.

2 os. l. podw. kończy się w skr. na *-thas* (pierwot.) i *-tam* (pochod.), por. *bhāra-thas*, *ā-bhara-tam*; w gr. na *-τορ*, por. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\text{-}τορ$, *ἐ-φῆρε\text{-}τορ*; w słow. na *-tā*, por. *nese-tā* (tak samo aor.); lit. na *-ta* (*-tō*) np. *sūkata* (*sūka-tō-s*); por. też łac. *legi-tis* (jako 2 l. mn.).

3 os. l. podw. kończy się w skr. na *-tas* (pierwot.) i *-tām* (pochod.), por. *bhāra-tas*, *ā-bhara-tām*; w gr. na *-τορ* (pierwot.) i *-τάρ* (pochod.), por. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\text{-}τορ$, *ἐ-φῆρε\text{-}τάρ*; w stśłow. *-tā* (*-te*) np. *nese-tā* (tak samo aor.) rzadziej *nese-te* (prawdopodobnie późniejsze, używane też jako 2 os. l. podw.).

1 os. l. n.n. ma w skr. końcówki *-mas* (pierwot.) i *-ma* (pochod.), np. *bhārā-mas*, *ā-bharā-ma*; w gr. *-μες* (pierwot.?) i *-μεν* (pochod.?), por. dor. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\sigma\text{-}μες$, att. *ἐ-φῆρο\text{-}μεν*; w słow. *-mō* (*-mo*) np. *nese-mō*, aor. *neso-mō*, por. też łacińskie *-mus* (z *-mos*) np. *feri-mus*, i lit. *-me*, np. *sūka-me*.

2 os. l. mn. kończy się w skr. na *-tha* (pierwot.) i *-ta* (pochod.) np. *bhāra-tha*, *ā-bhara-ta*; w grece zaś i słow. zawsze na *-te*, por. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\text{-}τε$, *ἐ-φῆρε\text{-}τε*; słow. *nese-te* (tak samo aor.); por. też lit. *sūka-te*, łac. *legi-te* (jako tryb rozkaz.); forma *legi-tis* jest prawdopodobnie l. podw. (por. wyżej).

3 os. l. mn. ma jako końcówkę pierwotną *-nti*, pochodną zaś *-nt*; por. skr. *bhāra-nti* = gr. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\sigma\text{-}ντι$ (z tego $\varphi\acute{\epsilon}\rho\sigma\iota$), słow. *berāt* (**bero-nti*); skr. *ā-bhara-n* = gr. *ἐ-φῆρο-ν*, indoeur. **ē-bhero nt*, podobnie słow. aor. *nesq* (zam. **nesqt*), por. łac. *ferēba nt*. Jeżeli rdzeń *a* względnie osnowa słowna kończy się na spółgłoskę, musi *n* tych końcówek stać się samogłoską, na którą przechodzi często nawet przycisk słowa. W ten sposób otrzymujemy końcówkę pierwotną *-ñti*, np. indoeur. **s-ñti* = skr. *s-ānti*, gr. **ἐσ\text{-}αντι* (*ἔαντι*), umbr. *s-ent*, słow. **s-ętb* (*sqt* powstało podług *nes\text{-}tb*), *jādętb* = skr. *ad-ānti*; i pochodną *-ñt*, np. indoeur. **ē(e)s-ñt* = skr. *ās-an*, beoc. *παρ\text{-}εἶαν* (*παρῆσαν*); stlać. *s-i-ent* (**s-ḡ-ñt*) = elejs. *(σνν\text{-})εἶαν* z **ἐσ\text{-}ḡ\text{-}αν(τ)*; słow. aoryst syngmat. *bās-ę* (**bod-s-ęt*) jak gr. *ἔδειξ\text{-}αν*. Kończówkę *-ñti* (bez przycisku) mamy może w skr. *dād-ati*, słow. *dād-ętb*.

40. Kończówki zwrotne zachowały się najlepiej w językach aryjskich i w grece; nadto mamy ich ślady w goc., łac. i słow.

1 os. l. poj. ma w gr. końcówkę pierwotną *-mai* (np. *gέγο-
mai*) i pochodną *-mān* (np. *έ-γεγό-μην*). W skr. jest końcówką
pierwotną *-ē* (*-āi*), np. *bhārē*, łącz. *bhārāi*; pochodną zaś *-a* (*-i*)
np. *bharēj-a*, *ā-bībhr-i*. Kończówka skr. *-ē* zdaje się być po-
czątku indoeur., np. skr. *tutud-ē* = łac. *tutud-i*, por. stslow.
věd-ě.

2 os. l. poj. ma końcówkę pierwotną *-sai*, por. skr. *bhā-
ra-sē* = gr. *φέρσαι* (**φέρσε-σαι*), goc. *baira-za*, indoeur. **bhēre-sai*;
może i słow. *berē-ši*, *jesi* = stprus. *as-sai* (por. § 39) tutaj na-
leżą. Kończówką pochodną jest *-so*, por. zd. *abaraṇha* = gr.
έφέρσο (**έφέρσεσο*), indoeur. **ēbhere-so*.

3 os. l. poj. ma końcówkę pierwot. *-tai*, por. gr. *φέρει-ται*
= skr. *bhāra-tē*, goc. *baira-da*, i pochodną *-to*, por. gr. *έφέρσ-
το* = skr. *ābhara-ta*.

L. podw. 1 os. kończy się w skr. na *-vahē* (pierw.) i *-vahi*
(pochod.), np. *bharā-vahē*, *ābharā-vahi*; gr. *-μεθον*, nader rzadko
używane, pochodzi zapewne z l. mn. (*-μεθα*). — 2 os. kończy
się w skr. na *-ithē*, *-āthē* (pierwot.), i *-ithām*, *-āthām* (pochod.),
np. *bhārēthē*, *duh-āthē*; *ābharēthām*, *āduh-āthām*; w grece zaś
mamy końcówkę *-σθον*, por. *φέρσε-σθον*, *έφέρσε-σθον*. — 3 os.
kończy się w skr. na *-itē*, *-ātē* (pierwot.), i *-itām*, *-ātām* (pochod.),
np. *bhārētē*, *duh-ātē*; *ābharētām*, *āduh-ātām*; w gr. mamy dwie
inne końcówki, mianowicie *-σθον* (pierwot.) i *-σθων* (pochod.),
np. *φέρσε-σθον*, *έφέρσε-σθων* (attyc). Być może, że gr. końców-
ki 2 i 3 os. są tego samego pochodzenia, co skr. *-dhvam* (2
os. l. mn.).

1 os. l. mn. ma w skr. końcówkę *-mahē* (pierwot.) i *-mahi*
(pochod.), np. *bhārā-mahē*, *ābharā-mahi*. Identyczne jest bez wąt-
pienia gr. *-μεθα* : *φερό-μεθα*, *έφερό-μεθα*, i zd. *-maidē*, *-maidī*.
Kończówka gr. wraz z pochodną skr. i zd. dalyby nam indo-
europ. **medhā*.

2 os. l. mn. kończy się w skr. na *-dhvē* (pierwot.) i *-dhvam*
(pochod.), np. *bhāra-dhvē*, *ābhara-dhvām*; identyczne jest gr.
-θε (z **-θη*) w formach, jak *πέρων-θε*, *ήσ-θε*, *πείπεισ-θε*, *κεκό-
μισ-θε*, a podług tego i *φέρσεσθε* (zam. **φέρσε-θε*) i formy l.
podw. (por. wyżej).

3 os. l. mn. ma końcówkę pierwot. *-ntai* (*-ntāi*) i pochod-
ną *-nto* (*-ntō*); por. gr. *φερόνται* = skr. *bhāra-ntē*, indoeurop.
**bhero-ntai*, i skr. *ās-ate* = gr. *ήαται*, indoeur. **ēs-ntāi*; gr. *έφ-
ερόντο* = skr. *ābhara-nta*, indoeur. **ēbhero-nto*, i skr. *ās-ata* =
gr. *ήατο*, indoeur. **ēs-ntō*. Kończówką dokonaności jest w skr.
-rē, które jest początku indoeurop., por. skr. *ririč-rē* (*rič-* pu-
ścić) *sēči-rē* (*sač-*, *sequi*), łac. *sequontu-r*, stir. *sechiti-r*. W dobie
italsko-celtyc. przeszło *r* także na 3 os l. poj. (*sequitu-r*, stir.
sechidi-r), a następnie na 1 i 2 osobę, tak że w łacinie stało
się ono cechą strony biernej. — W *staroiryjs*. ma również *r*
strona zwrotna we wszystkich osobach i liczbach, strona bier-
na jednakże wykazuje je tylko w 3 os. obu liczb. —

Kończówki zwrotne języka litewskiego są tylko pełniejszymi
formami czynnych, jakie się zachowały przed zaimkiem
zwrotnym *si*, por. L. poj. 1. *sukū's* : *sukū*, 2. *sukē's* : *sukē*;
3. *sūka-s* : *sūk*; L. podw. 1. *sūkavō-s* : *sūkava*, 2. *sūkatō-s* : *sūkata*;
L. mn. 1. *sūkamē-s* : *sūkame*, 2. *sūkatē-s* : *sūkate*.

41. Prócz końcówek jest znamieniem trybu oznajmują-
cego czasów minionych (praeterita) także *wzrostek* (augmentum).
Był on pierwotnie samodzielną częścią mowy *é*, i znaczył
może „przedtym”. Później z indoeur. np. **é likēt* powstało gr.
έλιπε, orm. *clikh*, skr. *āričāt* przez proste zestawienie (zusam-
menrückung), przyczym jednakże słowo (verbum) straciło swój
przecisk (accent), por. § 57. Wzrostek ten zwany jest *zgLōsko-
wym* (syllabicum); por. jeszcze *έ-δρασε* = skr. *ā-dṛśāt* = orm.
e-tes, orm. *e-git* = skr. *ā-vida-t*, orm. *ekn* = skr. *ā-gan* (przy-
szedł), gr. *έ-βη*; pols.-orm. *e-gàn* (przyszli), goc. *i-ddja* = skr.
ā-jāt (szedł) itp. Wzrostek *iloczasowy* (temporale) począł się
już tworzyć w prajęzyku indoeurop. w takich wypadkach, jak
**ēs-t* (dor. *-ής* = wed. *ās*, był) z **é śs-t* (por. *ślūt*, skr. *ās-mi*);
przez analogiją zaś do takiego *η* powstały w grece *ā*, *ω*, *ι*, *υ*,
jako wzrostki iloczasowe u słów, zaczynających się od *α*, *ο*,
ι, *υ*. — W słowiań. i litewsk. językach, jak w wielu innych indo-
europ., nie ma już prawie i śladu z pierwotnego wzrostka;
co również wskazuje, że w prajęzyku indoeur. rzadko jeszcze
był on ze słowem ściśle połączony. Ślad wzrostka mamy może

w słow. *-jāx* (por. *dēlā-jāx*, *vidē-jāx*) zamiast **jēx* = **ēsom* (z **ē eso-m*), obok **ēs-m* = skr. *ās-am*, gr. *ἦα*.

42. Osnowy czasowe (tempusstämme) są wogóle, podobnie jak imienne, mocne lub słabe, tak, że i u słów mamy podobne stopniowanie osnowne (stammabstufung), jak u imion (§ 22). Prawdopodobnie już w prajęzyku indoeur. miała l. poj. strony czynnej osnowy mocne, dwie inne zaś liczby jak też strona zwrotna osnowy słabe, por. skr. *bībhār-mi* : *bībhṛ-vās*, *bībhṛ-mās*; *bībhṛ-ē*, *bībhṛ-vāhē*, *bībhṛ-māhē*; podobnie gr. *ἰστιά-μι* : *ἰστιά-τορ*, *ἰστιά-μερ*; *ἰστιά-μαι*, *ἰστιά-σθωρ*, *ἰστιά-μεθα*. Inaczej rozdzielają się osnowy na -o- (-e-), por. *φάγο-μεν* : *φάγο-τε* = skr. *bhārā-mas* : *bhāra-tha*, słow. aor. *neso-m* : *nese te*, itp. Wszystko to zależy, zdaje się, od pierwotnego przycisku (accent) form rozmaitych, por. § 16.

Czas terażniejszy (praesens) a względnie osnowa jego służy najczęściej za podstawę do podziału słów na klasy. W ten sposób ustanowili już starzy gramatycy indyjscy dla sanskrytu dziesięć klas terażniejszości (praesensclassen), w słow. rozróżniamy ich zwykle pięć, dla litewszczyzny wystarczy sześć — jakkolwiek Schleicher postawił ich aż trzynaście; w łacinie rozróżnia się teraz siedem (Stolz), a w grece aż dziesięć (Gust. Meyer) do piętnastu (Brugmann). Ponieważ idzie nam o największą różnicę w szczegółach, przedstawimy ten ostatni podział, ważny dla greki, w porównaniu ze sanskrytem, litew. i słowiańszczyzną. Zwraca się tylko uwagę, że należą tu wszystkie formy, tworzące się od osnowy terażniejszości, a więc i aoryst mocny (starker aorist).

I. Słowa bez t. zw. samogłoski osnownej (themavocallose verba) mają najczęściej stopniowanie osnowne (stammabstufung) i to tak, że prawdopodobnie już w prajęzyku indoeur. l. poj. trybu ozn. strony czynnej i tryb łączący miały mocną formę osnowną; co bez wątpienia zależy od pierwotnego przycisku słowa.

43. Klasa I. Prosta osnowa słowna (unerweiterter verbalstamm).

a) Osnowę stanowi rdzeń, ze stopniowaniem osnownym, np. *εἶ-μι* : *ἴ-μεν* = skr. *ē-mi* : *i-mās*, stlit. *ei-mi* : *ei-me* (bez stopniowania); **ḡṛ-v* : *ḡṛ-to* = skr. *ādhā-m* : *ādhi-ta*; słow. *jēs m* : *s qtb* (zam. **s-qt*) = skr. *ās-mi* : *s-anti*, stlit. *es-mi* : *ēs-me* = gr. *εἶ-μι* (**ēσ-μι*) : *εἴ-μεν* (**ēσ-μεν*) zatraciły pierwotne stopniowanie między l. poj. a podw. i mnogą. Tutaj należy także słow. *jām* (**jād-m*) : *jād-ē* = skr. *ād-mi* : *ad-anti* (również z zatartym stopniowaniem), lit. *ėd-mi* : *ėd-me*; słow. *jād-* = **jēd-*, lit. *ėd-*, indoeur. *ed-* (*ēdō*, *edo*, goc. *ita*, skr. *ad-mi*). Tak samo mamy w słow. *vēm* (*vēd-m*) : *vēd-ē*, gdzie *vēd-* jednakże jest indoeur. osnową dokonaności (por. gr. *ροῖδα*, skr. *vēd-a*, goc. *vait*, słow. *vědě*).

b) Osnowę stanowi rdzeń + *ä* (samogłoska o niepewnej barwie), np. gr. *σέ-μ-α-μαι*, *ὄ-ν-ο-μαι*; skr. *śāp-i-mi*, *ān-i-mi* (oddycham, por. gr. *ἀν-ε-μω*, łac. *an-i-mus*, stslow. *von ja*, woń); podobnie skr. *vām-i-mi* = **vēm-μ* (później *ēmō*) z indoeur. **vēm-ä-mi*.

c) Osnowa na samogłoskę długą, bez stopniowania, np. *ἄ-ν-η-σι* : *ἄ-ν-η-τορ* = skr. *vā-ti* : *vā-tas*; lit. *žinō* : *žinō-me*, gr. *ἐ-ν-ω-ν* : *ἐ-ν-ω-μεν*, skr. *āpā-m* : *āpā-ma* (do *pā*, strzec).

Jak widać więc, całej tej klasie odpowiada skr. klasa II, a w słow. i litew. resztki t. zw. czasowania bezspójkowego (bindevocallose conjugation).

Klasa 2. Zdwójona osnowa słowna (reduplicierter verbalstamm). W zgłosce zdwojenia (reduplicationsilbe) jest często samogłoska *i*, pochodząca w niektórych słowach już z doby praindoeur. por. łac. *si-stō*, gr. *ἰ-στιά-μι*, = skr. *tī-ṣṭhā-mi*. a) Formy ze stopniowaniem osnownym, np. skr. *tī-ṣṭhā-mi* : *tī-ṣṭhā-tē* = gr. *ἰ-στιά-μι* : *ἰ-στιά-ται*. W słow. zostały ślady form zdwojonych tylko w *dām* (**dād-m*) = lit. *dūmi*, i *deḡdā* (**ded-jā*) lit. *dēmi*. Stslow. 3 os. l. mn. *dād-ē* odpowiada skr. *dād-ati*, indoeur. **dē-d-nti*; środkowe więc *d* byłoby właściwym rdzeniem w słabiej formie osnownej, podobnie jak w *s-qt* (por. klasa 1. a) rdzeniem jest *s*. To samo mamy w lit. *dūd-u*, tak, że zgłoskę *dū-* = słow. *dā-* należałoby właściwie uważać za zdwojenie (reduplicatio), powstałe z **dō-*, w którym jednakże

dlugie *ō* jest widocznie nowotworem doby litewsko-słow., por. skr. *da-dā-mi*, gr. *δί-δω-μι*. Formom tym odpowiadałoby w słow. **de-dā-mi*, mamy jednakże **dā-d-mā* (*dāmā*), *dā-d-ti* (*dāstī*), gdzie słaba forma rdzenia widocznie przeszła z l. podw. i mn.; por. **dā-d-mā* (*dāmā*), **dā d te* (*dāstē*) = skr. *da-d-mās*, *da t-thās*. Zupelnie tak samo stlit. *dūmi* (**dō-d-mi*), stpr. *dāst* (**dō-d-ti*) powstało podług l. mn. *dūme* (**dō-d-me*), *dūste* (**dō-d-te*). W podobny sposób da się wytłumaczyć stlit. *dēmi* (**dē-d-mi*), *dēst* (**dē-d-ti*), podług *dēste* (**dē-d-te*) = skr. *dha-t-thās*. I tu więc mamy ślad zdwojenia, które się zachowało i w słow. *deždā* (**de-d-jā*), tworzącym — jak widać — czas teraźniejszy zapomocą przyrostka *-je-* (por. niżej *kl.* 8).

b) Osnowa na samogłoskę długą, bez stopniowania; np. *αἰ-χῆ-μι*, *αἰ-χῆ-την*, *αἰ-χῆ-μενος*. Jednakże *πί(μ)-πλη-μι* : *πί(μ)-πλή-μεν* ma — jak widać — stopniowanie osnowne, por. skr. *pī-par-mi* : *pī-pr-mās* (stind. klasa III).

Klasa 3. Rdzeń w formie słabiej + *neu* : *nu*, np. skr. *su-nō-mi* : *su-nu-mās*, *su-nv-ē*; jak gr. *ἄγ-ι-ν-μι* : *ἄγ-ι-ν-μεν*, *πιά-ρ-ν-μαι* (gr. *-ν-* jest tworem późniejszym zamiast **-rē-*); por. też skr. *ta-nu-tē* = gr. *τά-νν-ται*, indoeur. **t_ho-nu-tāi*. Należą tu więc skr. V i VIII klasa teraźniejszości; słow. *dvignoveni* (**dvīg-neu-en-*?) jest prawdopodobnie tworem analogii.

Klasa 4. Rdzeń w formie słabiej + *nā* : *na*, np. gr. *δά-μ-ρα-μι* : *δά-μ-ρᾶ-μεν* jak skr. *ram-nā-mi* : *ram-ni-mās* (*ram-*, *zadowolić*); por. też skr. *m₂-nā-ti* : *μά-ρ-νᾶ-μαι*. Należą tu więc słowa stind. klasy IX, a ze słow. może *imāmb* = **immāmb* = **im-nā-mi* = **im₂-nā-mi* KZ. XXVII, 559.

II. Słowa z t. zw. samogłoską osnowną (themavocalische verba) tworzą tak zwane czasowanie spójkowe (bindevocalische conjugation). Wymiana pomiędzy osnowami na *-o-* : *-e-* pocho- dzi bez wątpienia już z doby praindoeurop., i to tak, że stopień wyższy (*-o-*) ma zawsze osoba l. l. poj. podw. mn., jakoteż os. 3. l. mn., reszta zaś osób ma stopień średni (*-e-*); por. *ἐφ-ε-ο-ν*, *ἐφ-ε-ο-μεν*, *ἐφ-ε-ο-ν* : *ἐφ-ε-ο-ς*, *ἐφ-ε-ο-ς*, *ἐφ-ε-ο-τον*, *ἐφ-ε-ο-την*, *ἐφ-ε-ο-ς-τε*, jak słow. aor. **neso-n* (*nesi*), *neso vč*, *neso-m₂*, **neso-nt*

(*nesa*) : *nese* (**nese-s*), *nese* (**nese-t*), *nese-tā*, *nese-te* (por. też wy- żej § 42).

44. Klasa 5. Rdzeń + *o* : *e*. a) Mocna forma rdzenia (stopień średni § 7), np. *φ-ε-ο-μ-ε-ς* : *φ-ε-ο-ε-τε* = skr. *bhár-ā-mas* : *bhár-a-thas* = goc. *baír-a-m* : *baír-i-f*, por. lit. *něsz-a-me* : słow. *nes-e-te*; słow. *neše-m₂* (zam. **neso-m₂*) powstało podług formy *nese-te*, odwrotnie zaś w lit. podług *něsza me* (z **neszo-me*) po- wstała forma *něsza-te* (zam. **nesze-te*). Tu też należą gr. *φ-ε-ο-μ-ε-ν* : *φ-ε-ο-ε-τε*, słow. *zov-a* : *zov-e-ti* = skr. *háv-ē* : *háv-a-tē*, słow. *žid-a* : *žid-e-te* jak gr. *λεί-π-ω* : *λεί-π-ε-τε*, skr. *čēt-ā-mi* : *čēt-a-thas*; słow. *pek-a* : *peč-e-ti* = skr. *pāc-ā-mi* : *pāc-a-ti*; gr. *πέ-τ-ο-μαι* : *πέ-τ-ε-ται* = skr. *pāt-ē* : *pāt-a-tē* (stind. klasa I).

b) Słaba forma rdzenia (stopień niższy § 7), np. skr. *gir-ā-mi* : *gir-ā-ti* = słow. *žir-a* : *žir-e-ti*; skr. *mrdž-ā-mi* : *mrdž-ā-ti* = słow. **milz-a* (stslow. *mlz-a*) : **milz-e-ti* (*mlzeti*), jak gr. *γ-ε-α-φ-ω* z **grbh-ō* (por. słow. *greb-a* z **grēbh-ō* podług a). Tu też należą gr. *ἔ-σ-χ-α-ν* : *ἔ-σ-χ-ε*, *π-ι-έ-σ-θ-αι*, *λ-ι-π-ό-ν-τες* : *λ-ι-π-ε-ῖν*, *κ-ι-α-ν-ε-ῖν*, *β-α-λ-ε-ῖν*, skr. *tud-ā-mi* : *tud-ā-ti*, *viś-ā-mi* : *viś-ā-ti*; słow. *sep-a* : *sep-ē-ti*, *čit-a* : *čit-ē-ti*, *m₂n-a* : *m₂n-ē-ti*, lit. *suk-ū*, *m₂n-ū* itp. Jestto stind. klasa VI.

Klasa 6. Rdzeń zdwojony + *o* : *e*. a) Samogłoską zdwo- jenia (reduplicationsvocal) jest *i*, np. gr. *γ-ί-γν-ο-μαι* : *γ-ί-γν-ε-ται* = łac. *gi-gn-ō* : *gi-gn-it*, jak skr. *pi-bd-ē* : *pi-bd-a-tē*; por. też *μ-ί-μν-ω*, *ἴ-σ-χ-ω* (z **i-σ-χ-ω*), *ἴ-ζ-ω* z **si-zd-ō* = *sid-ō* — b) Inny sposób zdwojenia (reduplicationsweise), np. gr. *έ-σπ-ό-μην* : *έ-σπ-ε-το* = skr. *sá-śč-ā-mi* : *sá-śč-a-ti*; gr. *π-ε-γρ-ό-ν-τος* = skr. *dža-ghn-ant*; gr. *τέ-κλ-ε-το*, *λε-λαβ-έ-σθαι*, łac. **te-t_h-ō* (*tendo*); gr. *ἥ-γ-αγ-ο-ν* = skr. *ādž-idž-a-m*.

45. Klasa 7. Rdzeń + *io* : *ie*, np. *ν-ί-ο-μεν* : *ν-ί-ε-τε* (**nig-je-te*) por. skr. *nidž-jā-tē*, *μαί-νο-μαι* : *μαί-νε-ται* (*μα-ν-ί-ε-* = **m₂g-je-*) = skr. *mān-ja-tē*, *σπ-αί-ρω* (**σπαρ-ί-ω*) = lit. *spir-iū*, indoeur. *sp₂-iō*, *σκά-λλ-ω* (**σκαλ-ί-ω*) = lit. *skil-iū*, indoeur. **skl-ī-ō*; słow. *žin-jā* : *žin-je-ti*, por. skr. *han-jā-tē*; *β-ί-ζ-ω* : *β-ί-ζε-τε* (**b₂g-je-*). Z przykładów tych widać, że rdzeń ma formę słabą (stopień niższy). Obok tego jednak mamy nader liczne w językach indoeur. wypadki, w których rdzeń ma formę mocną (stopień

średni), jak gr. *κτείνω* (lesb. *κτέρνω* z **κτεν-ιω*), *φθείγω* (lesb. *φθέρω* z **φθερ-ιω*), *σιέλλω* (z **σιελ-ιω*); litews. *ber iū* (sy-pię), *skel-iū* (kolę), *sem-iū* (ezerpię); słow. *piš-i* (**pis-ja* = **pik-jō*), *mel-ja*; w słowach zaś *bor-ja*, *kol-ja* itp. mamy nawet stopień wyższy (§ 7). Należą tu też liczne rdzenie na samogłoskę długą, jak skr. *sphā-ja-tē* = słow. *spě-je-tb*, lit. *spē-ju*; skr. *dī-jā-mi* = gr. *δίω* (**di-ιω*); słow. *lā-ja* = lit. *lō-ju*, słow. *my-je-tb*, *čū-je-tb*, lit. *szlū-ju* (zamiatam), *plāu-ju* (plókę) i t. p. Osnowom tym odpowiada stind. klasa IV, jakoteż strona bierna (passivum).

Klasa 8. Rdzeń zdwojony + *io* : *ie*, np. *τεταίρω* z **ti-tg-iō*, słow. *deždā* z **de-d-ja* (por. wyżej kl. 2); *μαρ-μαίρω* z **μαρ-μαρ-ιω*, *βαμβαίρω* z **βαμβαρ-ιω*, *δαι δάλλω* z **δαι δαλ-ιω*: skr. *chastotliive* (frequentativa, intensiva) jak *mar-mrdž-jā-tē*, *dža ghan-jā-tē*, *nē ni-jā-tē* itp.

46. Klasa 9. Osnowa imienna + *io* : *ie*, a więc słowa pochodne (abgeleitete verba) od imienia, czyli słowa imienne (denominativa) np. gr. *οἰκέμεν* z **oikε-ιo-μεν* (od *οἰκε-*, *οἰκο-ς*), *φιλέω* z **φιλε-ιω* (od *φιλε-*, *φίλο-ς*) skr. *dēva-jā-ti* „czci bogów” (od *dēva-*); słow. *igrā-je-tb* (pod. *igrā*), jak skr. *gōpā-jā-ti* „jest pasterzem” (od *gōpā-*), lit. *pāsako-ju* (od *pāsaka*, opowiadanie), gr. *τιμάω* z **τιμᾶ-ιω* (od *τιμᾶ-*, *τιμή*); słow. *děla-je-tb* (od *dělo*) jak skr. *aśanā-jā-ti* „chce pożywienia” (od *aśana-*), podobnie słow. *gněvā-je-tb* (od *gněvo-*, *gněv*) jak skr. *aśvā-jā-ti* „chce koni” (od *aśva-*), por. też gr. *ἀριστιάω* (od *ἀριστιο-ν*). Nadto mamy w słow. i litew. takie słowa imienne, jak *bogatē-ja* (od *bogato-*, *bogato*), *většā-ja* (zam. **vētχē-* od *větχo-*, *větχz*), lit. *szyksztē-ju* (od *szyksztā-s*, *skapy*), w których osnowne -o- zjawia się w postaci -ē- może pod wpływem takich słów, jak *sē-ja* = lit. *sē-ju*, *vē-ja* = goc. *vaia*, *dē-ja*, *spē-ja* (por. wyżej kl. 7) Inne słowa imienne są tego rodzaju jak słow. *imen-ū-je-tb*, *kūpū-je-tb*, lit. *keliū-ju* (od *kēlia* s droga, podróż), *jūdū-ju* (od *jūdas* czarny), itp.

Klasa 10. Rdzeń w stopniu wyższym (hochstufe) + *eiō* : *eiē*, czyli słowa przyczynowe (causativa), np. gr. *φοβέω* z **φοβ-εἶω* : *φείβο-μαι*, = skr. *bhādž-ā-jā-mi* : *bhādž-ā-mi*; gr. *ὀχέω*

z **rox-eἶω* : *lać. vehō* = słow. *voz-i-tb* z **voz-ije-tb* : *vez-e-tb* = skr. *vāh-ā-jā-ti* : *vāh-a-ti*; tak samo gr. *φορ-έω* = skr. *bhār-ā-jā-mi*, słow. *būd-i-tb* = skr. *bōdh-ā-jā-ti*; słow. *mor-i-tb* = skr. *mār-ā-jā-ti*, stslow. *vrāt-i-tb* z **vort-ije-tb* = skr. *vart-ā-jā-ti*, słow. *gūb-i-tb*, *uč-i-tb*. Klasa ta różni się od poprzedniej tylko przy-ciskiem (accent), co jasno widać w skr., por. *bhādž-ā-jā-ti* : *dēva-jā-ti*. Twory tu należące są prawdopodobnie również słowami imiennymi (denominativa), lecz prastarzej daty.

47. Klasa 11. Rdzeń + *to* : *te*, np. gr. *πέκτω* = *lać. pec-tō*, *ἀνύτω*, *ἀρύτω*, *ἐβλαστω*, *πέπτω*; *lać. nec-to*, *plec-to*, *flec-to*; lit. *pa-virstū* z **virt-tū* (padać), *isz-girstū* z **gird-tū* (usłyszeć), *saus-tū* (suszyć się), *ausz-tu* (marznąć), *gyž-tū* (kwaśnieć), i li-czne inne; w słow. może tylko **orstā* (stslow. *rās-tā*, pols. *ros-tę*, *roś-će*) z **ord-tā*, por. skr. *ṛdh-* (dojrzewać). Gr. *ὑπνω*, *σκέπτομαι* powstały z **υπν-ιω*, **σπεκ-ιo-μαι* (*lać. spec-iō*, skr. *pās-jā-mi*); litew. zaś *alk-s-tu* (głodnieję), *mók-s-tu* (uczę się), *még-s-tu* (podobać się), *mār-sz-tu* (umierać) i t. p. otrzymały swe s, (sz) widocznie przez upodobnienie do słów wyżej przy-toeczonych.

Klasa 12. Osnowa słowna + *sco* : *ske*. a) Osnową jest rdzeń na stopniu niższym (tiefstufe), np. *βάσχω* = skr. *gā-čhā-mi* indoeur. **gm-skō*; *χάσχω*, *φάσχω*, *βόσχω*; *lać. pa-sco*, *hi-sco*, *gli-sco*; skr. *učhā-mi* (świecę), *prčhā-mi* (pytam); w słow. może tylko *iskā* (z **jis-skā*) = skr. *ičhā-mi* (rdzeń *iš-*, *życzyć*), indoeur. **is-skō*. Lit. *jėšchkō-ju* = słow. *iskā-ja* (podług 9 kl.) mają w rdzeniu stopień średni (mittelstufe), por. stgn. *eisca* (żądanie), orm. *aic* (badanie). — b) Osnowa na samogłoskę długą, np. epir. *γνώσχω* = *lać. gnō-scō*, *θρήσχω*, *ῥήσχω-μαι* (Hesych), *θρήσχω*, *βλώσχω*; i twory analogiczne, jak *ἀναβλώ-σχω-μαι*, *ἀλλδήσχω*.

Klasa 13. Zdwojona osnowa słowna + *sco* : *ske*, np. *γιγνώσχω*, *μυμνήσχω*, *διδράσχω*; *έίσχω*, *δεδί-σχω-μαι*, prawdo-podobnie greckie nowotwory. — Zostają nam jeszcze słowa na -ισχω, *στερ-ισχω*, *εὐρ-ισχω*, *ἀρ-αρ-ισχω*, które dotychczas trudno objaśnić.

48. Klasa 14. Rdzeń + *no* : *ne*, np. gr. *δαί-νω*, homer. *δαί-νω*, dyjal. *δαί-νω*, łac. *cer-nō*, *sper-nō*, *ster-nō*; skr. *pr-ṇā-mi* (napelniam) : *mṛ-ṇā-ti* (rozmiarza); lit. *gáu-nu* (dostaję), *ap-si-aunū* (obuwam się); słow. *lbp-na* : *svit-ne-tb*, *mī-ne-tb*, *stā-ne-tb*, orm. *ar-ne-m* (robię). Często pojawia się dźwięk nosowy we środku rdzenia, n. p. lit. *līmp-ū* (lepię) = skr. *līmp-ā-mi* (mażę), lit. *szvint-a* (jaśnieję), *būnd-a* (budzi się; tak samo w słow. *sēd-e-tb*, *lēž-e-tb*, skr. *lump-ā-ti* = łac. *rump-i-t*; *vīnd-ā-ti* (znajduje), *pīms-ā-ti* (zdobi), *krnt-ā-ti* (kole), itp. Wszystko to się uważa za twory nieregularne stind. klasy VI. Należą tu jednakże słowa stind. klasy VII. jak skr. *junāḍ-mi* : *juṇḍ-mās*, *riṇāḍ-mi* : *riṇḍ-mās*, łac. *iung-ō*, *lingu-ō*; dalej greckie na *-ārw*, jak *ληθ-ārw*, *ιθ-ārw*, najczęściej z wrostkiem nosowym (nasal-infix) : *λαρθ-ārw*, *λυμπ-ārw*, por. orm. *lkh-ane-m* (zostawiam), *gt-ane-m* (znajduje). Wreszcie mamy w słow. osnowy na *no* : *ne* z wrostkiem nosowym, np. *sēk-ne-tb*, *sēg-ne-tb*, prawdopodobnie słow. nowotwory.

Klasa 15. Slaba forma rdzenna + *ny-o* : *ny-e*, np. gr. *ὀρί-νω*, lesb. *ὀρί-νω* z **ὀρι-νϛ-ω*, por. goe. *rinna* z **ri-ny-ō*, skr. *r-ṇv-ā-mi* obok *ri-ṇā-mi*; podobnie *ārw* z **ā-rv-ω* obok homer. *ῥ-iv-ω* = skr. *sa-nō-mi* (**sṇ-nēu-mi*), *φθί-νω* z **φθι-νϛ-ω* obok *φθί-νι-ω* (skr. *kṣi-nō-mi*), *τί-νω* z **τι-νϛ-ω* (skr. *ṭi-nō-mi*). Jestto więc tylko rozszerzenie (weiterbildung) osnów na *-ney-* : *-nu-* (klasa 3) zapomocą przyrostka *o* : *e*, por. jeszcze skr. *hi-nō-mi* : *hi-nu-mās* (klasa V) i *hi-nv-ā-mi* : *hi-nv-a-ti*, podobnie mamy skr. *i-nō-ti* i *i-nv-a-ti*. Nowotworami języka greckiego są hom. *ιθάρω*, *κίθαρω*, att. *κίχθαρω*, a następnie takie formy, jak *ἀίθω*, *ταίθω* i t. p. W słow. i litew. nie mamy, zdaje się, żadnych śladów tej klasy.

49. Przeszłość (praeteritum) czynności teraźniejszej czyli *teraźniejszość minioną* (imperfectum) wyraża osnowa teraźniejszości, opatrzona wzrostkiem (augment) i końcówkami *pochodnymi* (secundär), np. *āj-am* z **ā-aḡ-am* = gr. *ἦα* zam. *ἦα* z **ἦα-α*, indoeur. *é eḡ-m*; skr. *ā-bhara-m* = gr. *ἔφερον*; skr. *ā-bharē* = gr. *ἔφερον-μιν* itp. Należy tu może stśłow. *-jāxō* zam. **jēxō* = **ēsom* z **é eso-m*; por. skr. *ās-am*, gr. *ἦα* = indoeur. **ēs-m*.

Forma ta przystępując do słów *pochodnych* (por. § 46) daje nam formy: *igrā-jāxō* (*igrāxō*, *igrāxō*), *dēlā-jāxō*, *bogatē-jāxō*, (*bogatē-āxō*, *bogatēxō*), *vidē āxō*; a podług tego tworzą i słowa pierwotne teraźniejszość minioną w formie: *vēdēāxō* (*vēdēxō*); *nesē-āxō* (*nesēxō*), *svitnē-āxō* (*svitnēxō*), *pišā-āxō* (*pišāxō*) i odmieniają się jak słowa z t. zw. samogłoską osnowną *o* : *e*. por. *nesē-āx-ō*, *-āx-ō-rē*, *-āx-ō-mō*, *-āx-a* : *nesē-āš-e*, *-āš-e-ta*, *-āš-e-te*. Starsza zaś forma *nesz*, indoeur. **é nek'o-m*, stała się t. zw. *aorystem prostym* (einfacher aorist).

Aoryst mocny (starker aorist) różnił się tylko czasem formą rdzenia od teraźniejszości minionej, por. *ἔ-λιπο-ν* : *ἔ-λειπο-ν*, skr. *ā-śvita-m* : *ā-śvītē* (str. bierna); słow. *svitō* (**é k'uito-m*) : **svit-nō* (**é k'uit-no-m*), jak skr. *ā-siṇā-m* : *ā-siṇā-m* itp. Taki aoryst mamy też w słow. *reci* (**rek-o-i-s*) wobec teraźn. *reci* (**rek-o-i-s*); zresztą zaś najczęściej formy teraźn. minionej jak *nesz* (**é nek'o-m*) stały się aorystem. — Na wzór aorystu **ἔθην-ν*, *ἔπλη-ν*, *ἔβλη-ν* itp. (kl. 1) powstał w grece t. zw. *aoryst bierny* (passivaorist) : *ἐφάνην*, *εἰσάγην* (do *ἡγάγω*), *ἐσχέθην* (do *σχέθω*), a następnie *ἐλθέθην* itd. Coś podobnego mamy w litew. czasie przeszłym (praeteritum) : *sūkō*, *sūkō-me*, gdzie występuje jako cecha przeszłości to samo *ō*, które mamy w teraźn. *žinō*, *žinō-me* i w gr. aoryście *ἔγρω*, *ἔγρωμε-ν* (kl. 1 c). Odmiana zresztą tej formy litew. jest taka sama, jak czasu teraźniejszego (*sukaū* jak *žinaū* itd.); widocznie więc znaczenie przeszłości leży głównie w tej samogłosce dłuższej, por. też łac. *erā-s*, *legē-bam*, gr. *ἔδρα-ν*, *ἐβόλη-ν*, *ἐάλω-ν*.

50. Czas dokonany (perfectum) odznacza się zdwojeniem, stopniowaniem osnownym i właściwymi sobie końcówkami osobowymi.

Zdwojenie (reduplicatio) polega na tym, że początkowa spółgłoska rdzenia przybiera samogłoskę *e* i staje z nią jako zgłoska na czele osnowy dokonaności (perfectstamm); np. gr. *δέ-δοξα* = skr. *da-dárs-a*, gr. *γέ-γονα* = skr. *dža-džān-a*, gr. *πέ-φρα* = skr. *ba-bhūva*; gr. *ἔ-στια-μεν* (zam. **στ-στια-*), łac. *ste-ti* (zam. **ste-sti*) = skr. *ta sthē* (zam. **sta-sthē*); skr. *ča-kār-a* z indoeur. **ke-kor-a*, skr. *dža-gām-a* z indoeur. **ge-gom-a*, łac.

ce-cini = stir. ce-chan, itp. Skr. bu-bōdh-a, či-kēt-a są prawdopodobnie tak samo nowotworami, jak łac. pu₂ugi, momordi zam. *pe-pugi, *me-mordi. Jednakże już w dobie praindoeurop. poczęło to zdwojenie ginać (por. skr. vēda = gr. τοῖδα, goc. vait, słow. vědē), tak, że w wielu językach indoeur. nie ma już prawie śladu po nim. — Wyrazy, zaczynające się od samogłoski, miały pierwotnie jako zdwojenie samą tylko samogłoskę e, np. *ēd-a (z *e-ed-a), por. skr. ād-a, łac. ēd-i, goc. ēt-um, imiesłow. : gr. (ἐδ-)ηδ-ός, lit. ēd-ēs, stśłow. jād-ē (z *jēd-ē). Z przykładu tego widzimy, że zdwojenie e już w prajęzyku indoeur. *ściągnęło się* ze samogłoską rdzenia w długie ē, zupełnie tak samo jak wzrostek (augment), por. § 41. Tak samo też powstało później w grece u słów, zaczynających się od α, ο, ι, υ, jako zdwojenie ā, ō, ī, ū. W wyrazie ἐδ-ηδ-ός mamy nadto t. zw. *zdwojenie attyckie*, którego początki sięgają doby praindoeur., por. aoryst ἀγ-αγ-εῖν, ἡγ-αγ-οι = skr. ādž-idž-am. Homer. δη-δέχαιται, *εἰ-εἰσνῆται (ἡσιννῆται) odpowiadałyby co do zdwojenia skr. sā-sāha, dā-dhāra.

Stopniowanie osnowne (stamm-abstufung). Tryb oznajmujący ma w l. poj. strony czynnej samogłoskę rdzenną w stopniu wyższym (hochstufe), zresztą zaś w stopniu niższym (tiefstufe), np. gr. τοῖδ-α : τῖδ-μεν = skr. vēd-a : vid-má = goc. vait : vit-um; γέ-γον-α : γέ-γα-μεν = skr. dža-džān-a : dža-džān-imá; gr. τέ-τε-γεν-α : τε-τε-γά-μεν, jak skr. ča-kār-a : ča-kr-má; ἐλ-ή-λονθ-α : ἐλ-ηλύθ-αμεν, jak skr. bu-bōdh-a : bu-budh-imá; gr. πέ-πυσμαι (*πε-πυσ-) = skr. bu-budh-ē; skr. pa-pt-imá = *πε-πτ-αμεν, por. imiesłów πε-πτ-ός z *πε-πτ-ā-τός, πε-πτηός = skr. pa-pt-iwān; skr. sa-sād-a : sēd-imá (z *sz-sd-imá) = łac. sēd-imus, goc. sēt-um. Później nastąpiło w różnych kierunkach wyrównanie form osnownych. — Tryb łączący miał, zdaje się, pierwotnie samogłoskę rdzenną w stopniu średnim (mittelstufe), por. homer. εἶδ-α-μεν, skr. ta-tān-ā-ma. Tryb rozkazujący ma stopień niższy, np. gr. δεῖδ-ε-θι (zam. *δε-δεῖ-θι), τέ-τε-λα-θι; skr. mu-mug-dhi, či-kid-dhi; gr. με-μά-τω = łac. me-men-tō; podobnie imiesłów, np. δε-δεῖ-τός, πε-πεγ-μένο-ς; skr. bu-budh-vān, sa-sy-mānā-s.

Końcówki osobowe (personalendungen) dodawały się pierwotnie w trybie oznajmującym bezpośrednio do zgłoski rdzenną, por. gr. τοῖδα = skr. vētha, indoeur. *vojd-tha; gr. τῖδ-μεν = skr. vid-má; πέ-πυσται z *πε-πυσ-ται, skr. bu-dudh-ē. O końcówkach osobowych, właściwych dokonaności, była już mowa §§. 39—40.

Przeszłość (praeteritum) czynności dokonanej czyli dokonaność minioną (plusquamperfectum) wyraża osnowa dokonaności, opatrzona wzrostkiem (augment) i pochodnymi końcówkami osobowymi, np. gr. ἐ-πέ-πιδ-μεν, ἐ-πέ-μην-ο-ν; skr. á-dža-grabh-am, á-ri-rēc-i-t, á-pi-pra-ta.

51. Czas przyszły (futurum) odznacza się przyrostkiem -sjo- : -sje-, który, przystępując do mocnej formy rdzenną, tworzy osnowę przyszłości; np. skr. dā-sjā-mi = lit. dū-siu, indoeur. *dō-sjō; skr. dhā-sjā-mi = lit. dė-siu, indoeur. *dhē-sjō; skr. dek-sjā-mi (rdzeń diś- pokazywać), dhōk-sjā-mi (rdzeń duh-doić), bhav-i-sjā-mi (rdzeń bhū- być), por. lit. bū-siu i słow. *by-ša (starosłow. by-šaste-je, przyszłość). Forma ta przyjmuje pierwotne końcówki osobowe, i odmienia się jak czas teraźniejszy słów z t. zw. samogłoską osnowną. — Greci czas przyszły „sygmatyczny”, jak δώ-σω, δεῖξω; τενέω z *τεν-ε-σω, att. τενώ, mają przyrostek -σο- : -σε-, który prawdopodobnie innego jest początku, niż indoeur. -sjo- : -sje-; czysto-greckim nowotworem jest t. zw. czas przyszły „dorycki”, προῖξω, προῖσθαι.

Przyszłość minioną wyraża i w tym wypadku wzrostek i końcówki pochodne skr. trybu warunkowego (conditionalis), np. á-dā-sja-m, á-dek-sja-m, á-bhav-i-sja-m.

Zresztą mamy najczęściej w językach indoeurop. formę złożoną czasu przyszłego; por. formy opisowe (umschrieben, periphrastisch) zapomocą słów *będę, chcę, mam* itp. z wyrazem bezokolicznym, lub takie np. skr. dātāsmi, dātāsmas. W językach słowiań. wyraża się przyszłość także zapomocą formy czasu teraźniejszego słów dokonanych (verba perfectiva), np. na-piszę; podczas gdy odpowiednie słowa niedokonane (imperfectiva) wyrażają teraźniejszość, np. piszę. W itals. i celt. językach mamy

czas przyszły na *-bo*, np. łac. *amā-bō*, stir. *no charub*, łac. *habē-bō*, *i-bo*, gdzie *amā*, *habē*, *i*, są może wyrazem bezokolicznym, a *bō* z indoeur. **bhū-ō* teraźniejszością rdzenia *bhū-* (być). W ten sposób objaśnilaby się też teraźniejszość miniona (imperfectum) form łac. na *-bam*.

52. *Aoryst sygmaticzny* odznacza się spółgłoską *s*, która łączy się z rdzeniem już to bezpośrednio, już to za pośrednictwem pewnej samogłoski krótkiej. a) Bezpośrednio przystępuje *s* do rdzenia np. w skr. *á-dhā-s-am* = słow. *děxъ* (**dē-s-om*), indoeur. **é dē-s-m*; 2 os. l. mn. skr. *á-dhās-ta* = słow. *dě-s-te*; skr. *á-dik-ś-ata* (3 os. l. mn.), gr. *ἔδειξα* (t. j. *ἔδειξ-σ-α*) łac. *di-x-i* (t. j. *dic-s-i*); por. nadto skr. *á-jā-s-am*, *á-nāi-ś-am*, *á-raut-sa-m*; gr. *ἔγραψα* (t. j. *ἔγραψ-σ-α*), *ἔξεσ-σ-α* (*ἔξεσα*); dalej *ἔστη-σ-α*, *ἔτε-σ-α* (formy analog.), elejs. *ἐποίηα* z **ἐποίη-σ-α*; słow. *dā-x-ъ* (**dō-s-om*), *plū-x-ъ*; *čisъ* (**čējt-s-ъ*), *jāsъ* (**jēd-s-ъ*), *bāsъ* (**bod-s-ъ*), *sěxъ* (**sěk-s-ъ*), *něsъ* (z **nes-s-ъ*), *rěxъ* (**rek-s-ъ*), *měsъ* (**mēt-s-ъ*), *lěxъ* (**lěk-s-ъ*). Mamy tu także niekiedy *stopniowanie osnowne* (stammabstufung), objawiające się tym, że strona bierna jakoteż l. podw. i mn. strony czynnej mają słabe formy rdzenia; por. gr. *ἔσταισα* : hom. *ἔσταισαν*, skr. *ásthi-ši* (str. bier.); skr. *á-raut-s-am* : *á-rut-s-i*; gr. *ἦσα* : *ἄσμενος*. Nie zachowało się ono jednakże tutaj tak dobrze, jak w czasie teraźniejszym (por. § 43 nn.); najczęściej bowiem wyrównały się różnice w formach rdzenia.

b) Spółgłoska *s* łączy się z rdzeniem zapomocą jakiejś niewyraźnej samogłoski krótkiej *ä*, która w językach aryjs. występuje jako *i*, w europejskich zaś rozmaicie, np. skr. *á-vēd-i-ś-am* = gr. **ἔ-ειδ-ε-(σ)-α* (*ἔδειξα*), łac. *vid-e-r-am*, indoeur. **é vejd-ä-s-m*; tryb łączący *εἰδέω* (*εἰδῶ*) z **ειδ-ε-(σ)-ω* = skr. *vēd-i-ś-āni*, łac. *vid-e-r-ō*; tryb życzący *εἰδέμεν* z **ειδ-ε-(σ)-i-μεν* = łac. *vid-e-r-i-mus*. W słowian. mamy coś podobnego w formach t. zw. aorystu II. *nes-o-x-ъ*, gdzie cecha aorystu *s* łączy się z rdzeniem zapomocą samogłoski *o*, a w językach zachodnio-słow. zapomocą *e*. por. stezes. *pletech*, łuzyc. *plēcech*. Formy te jednakże są prawdopodobnie słow. nowotworami. — Mamy też jeszcze formy, w których cecha aorystu *s* łączy się

z rdzeniem zapomocą całej zgłoski *si*, np. *á-jā-si-ś-am* (rdzeń *jā*, *iść*), *á-nam-si-ś-am* (do *nam*, zginać), a odpowiadają im wybornie łac. *dixerō* (**deic-si-s-ō*), *dixerim* (**dic-si-s-im* zamiast **deic-si-siem*). W ten sposób, jak widzimy, tłumaczą się liczne łacińskie formy czasowe, znane pod innymi nazwami.

Tryb oznajmujący ma, jak wszystkie czasy minione, *wzrostek* (augment) i *pochodne* końcówki osobowe. Kończówki te przystępowały pierwotnie po największej części bezpośrednio do osnowy aorystu, np. skr. *ánāi-ś-am*, gr. *ἔδειξ-σ-α* (kończówka **-m*), 3 os. l. mn. *ἔδειξ-σ-αν*, słow. *čis-e* z **čēit-s-e* (kończówka **-nt*); skr. *ánāi-ś-ma*, *á-dhā-s-ta* = słow. *dě-s-te*; strona bier. skr. *ánē-ś-ta*, homer. *λέξιο* z **λεξ-σ-το*, itp. Obok tego jednakże mamy formy z t. zw. samogłoską osnowną, por. skr. *ádik-ś-ā-ma* : *ádik-ś-a-ta*, słow. *čisъ* (**čēit-s-o-m*), *čiso-vě*, *čiso-mъ*. W sanskrycie formy takie stanowią oddzielny aoryst na *-sa*, w słow. zaś mamy je tylko w 1 os. wszystkich trzech liczb; por. też aoryst II: *neso-xъ*, *neso-xo-mъ*, *neso-xo-vě*, obok *neso-s-te*, *neso-s-ta*, *neso-ś-e*. W grece formy te są tylko sporadyczne, por. hom. *ἔσο-ν*, *βήσε-το*.

53. *Osnowy trybowe* (modusstämme) tworzą się przez dodanie do osnów czasowych pewnych przyrostków trybowych (modussuffixe). O trybie oznajmującym (indicativus) była dotychczas głównie mowa; cechą jego jest t. zw. samogłoska osnowna *o* : *e* (§ 44 i nn.) lub też brak przyrostka (§ 43). — Tryb łączący (conjunctivus) odznacza się przyrostkiem *o* : *e*, jeżeli tryb oznajmujący nie ma t. zw. samogłoski osnownej: np. homer. *ἄλ-ε-ται* (tryb ozn. *ἄλ-το*), *ἐρύσσ-ο-μεν* (ozn. *ἐρύσσ-α*), *πεποιθ-ο-μεν* (ozn. *ἐνέπειθ-μεν*); skr. *hán-a-ti* (ozn. *hán-ti*), *bubōdh-a-t* (ozn. *bubōdh-a*), *džu-hav-ā-ma* (ozn. *džuhu-más*), *junádh-ā-ma* (ozn. *juñdh-más*). U osnów samogłoskowych ściera się *o*, *e* ze samogłoską już w prajęzyku indoeur., por. arkad. *ισιαιτοι*, menseńs. *ιιθιαι*, skr. *dādhāma*, *dadāmahē*. Rdzeń, jak widzimy już na powyższych przykładach, ma zwykle formę mocną, por. jeszcze skr. *ás-āni* = grec. *ἔω* (zam. **έσ-ω*), łac. *er-ō*; podobnie ma tryb łączący dokonaności *stopień średni* (mittelstufe), np. *εἶδ-ο-μεν*. — Jeżeli zaś tryb oznajmujący ma t. zw.

samogłoskę osnowną, w trybie łączącym zjawia się na jej miejscu *ā*, np. skr. *bhārā-s* = łac. *ferā-s*, stir. (*do-*)*berae* (**bārā-si*); słow. *berā* (**bherā-m*). W grece jednakże mamy w tym wypadku zwykle *ω*, *η*, por. *φέρω-μεν* = skr. *bhārā-ma*, *φέρη-τε* = skr. *bhārā-tha*; łac. *ferē-tis* (?).

Tryb włączający (injunctivus, Brugmann) ma tę samą formę, co tryb oznajmujący czasów minionych (praeterita), lecz brak mu wzrostka (augment), np. skr. *bhāra-s*, *dā-s*, gr. *δό-ς* (zam. **δω-ς*), *σχ-έ-ς*, łac. *es*, *ēs*, *fer*, *ἄγ-ε-ς*; skr. *bhāra-ta* = gr. *φέρει-τε*, łac. *ferte*; skr. *dā-ta*, gr. *δό-τε*; łac. *es-te*; skr. *bhāra-tam* = gr. *φέρει-τον*; skr. *bhāra-tām*, gr. *φέρει-των* zam. **φε-ρει-ων*, itp. Formę tę zowią też „nieprawdziwym trybem łączącym” (unecbter conjunctiv).

54. Tryb życzący (optativus) tworzy się w dwojaki sposób:

a) Zapomocą przyrostka *-iē* : *-i-*, jeżeli tryb oznajmujący nie ma t. zw. samogłoski osnownej, np. skr. *s-jā-m* = łac. *siem* z **s-iē-m* : *s-i-mus*, grec. *εἶην* (z **εῖ-ῖ-ην*) : *εἶμεν* (z **εῖ-ῖ-μεν*); skr. *dad-jā-m*, gr. *δοῖ-ην* zam. **δοῖ-ην* : słow. *dād-i-mo*, *dād-i-te*; por. też gr. *δεῖ-ξ-αι* zam. **δεῖ-ξ-αι*, łac. *dixerimus* z **deic-sis-i-mus* itp. Przyrostek *-iē* stoi, jak widać, w l. poj. strony czynnej, zaś *-i-* w l. podw. i mn. jakoteż w stronie bierniej, np. (*καθ-ῖ-το*) z **ῖ-το*, skr. *dviṣ-i-tā*.

b) Zapomocą przyrostka *-i-*, jeżeli tryb oznajmujący ma t. zw. samogłoskę osnowną, np. gr. *φέρω-ι-ς* = skr. *bhārēś*, słow. *berī*, indoeur. **bhéro-i-s*; gr. *φέρω-ι-τε* = skr. *bhārē-ta*, słow. *berē-te*, indoeur. **bhero-i-te*; skr. *vid-ē-ś* = gr. *ῖ-ο-ι-ς*, indoeur. **vid-o-i-s*; stsl. *vedi* z **ṛk-o-i-s*, znā-jī (**znā-je-i-s* ze **znā-jo-i-s*), znā-jī-te (**znā-je-i-te* ze **znā-jo-i-te*). W słow. forma ta ma znaczenie trybu rozkazującego, podobnie w litewsk., porówn. staroprus. *weddeis*, stlit. *vedi* = słow. *redi* z **ved-o-i-s*; prawdopodobnie i litewsk. tryb przyzwalający (permissiv) *te metē* (**met-o-i-t*) tutaj należy.

Tryb rozkazujący (imperativus) ma z czasów najdawniejszych trzy formy, a mianowicie : a) 2 os. l. poj. **bhère* = gr. *φέρε*, skr. *bhāra*, t. j. czysta osnowa bez końcówki oso-

bowej (por. wołacz *λύε* = skr. *vṛka*, itd. § 23). — b) 2 os. l. poj. na *-dhi*, np. gr. *ῖ-θι* = skr. *i-hi*, zd. *i-dī*, indoeur. **i-dhi*; skr. *kr̥nu-hi*, zd. *ker-nū-dī*, gr. *ῖ-θι*; skr. *dēhi* = zd. *dazdi*, słow. *dāzdi* (zam. **dāzdi* = **dōd-dhi*, por. § 43, kl. 2), a więc osnowa czasowa w formie słabiej z przyrostkiem *-dhi*. — c) **bhere-tōd* = gr. *φέρει-τω*, stlać. *lice-tod*, *da-tod*, *viola-tod*, osk. *es-tud*, *liki-tud*, skr. *viśa-tāt*, *brū-tāt*. Forma ta ma znaczenie 2 i 3 os. l. poj. jakoteż l. mn., właściwie więc brak jej końcówki osobowej. Jestto ta sama osnowa, co pod a), z przyrostkiem *-tōd*, który jest zapewne przysłówkowym pochodnikiem (ablativus) zaimka *-to-* i oznacza *stąd*. Zresztą wyraża się często rozkaz przez tryb włączający (injunctivus), sam (por. wyżej), lub z przyczepionymi częstkami mowy, jak *u* : skr. *bhārat-u* = stslow. *beret-u*, skr. *bhārant-u* = stslow. *berat-u* (Brugmann, KZ. XXVII, 418 i inn.); *om* : gr. *δεῖ-ξ-ορ*, skr. *gāchat-ām*; dalej przez tryb życzący, jak w słow. i litewsk. (por. wyżej), lub też w inny jaki sposób.

55. Imiona słowne (nomina verbalia) są zwykle rzeczownikami lub przymiotnikami, utworzonymi od osnów słownych zapomocą pewnych przyrostków imiennych. Rzeczowniki słowne (verbalsubstantive) są najczęściej wyrazem bezokolicznym a przymiotniki słowne (verbaladjective) imiesłowami.

Bezokolicznik (infinitivus) czyli wyraz bezokoliczny jest zwykle jakimś skróconym przypadkiem imienia słownego. Najczęściej jestto celownik (dativus), np. z przyrostkiem *-uen-*; gr. *λέναι* z *l-έν-αι*, cypr. *δο-έν-αι* = skr. *dā-vān-ē*, gr. *εἰδέν-αι*, zd. *vid-vān-ōi*; — z przyrostkiem *-men-* : lesb. *ῖ-ο-μεν-αι* = skr. *vid-mān-ē*; — z przyrostkiem *-teḡ-* : skr. *pī-tāj-ē* = słow. *pī-ti*, indoeur. **pī-teḡ-ai*; skr. *vi-tāj-ē* = słow. *vi-ti*, lit. *vij-ti*, por. też słow. *nēs-ti* = lit. *nēst-ti*; słow. **žer-ti* (stslow. *žrē-ti*) = lit. *gēr-ti*; słow. *igrā-ti*, lit. *pāsakō-ti*; słow. *bogatē-ti*, lit. *szyksztē-ti*, itp. forma powszechna bezokolicznika w słow. i lit. Nierzadkim jest także miejscownik (locativus), np. z przyrostkiem *-uen-* lub *-sen-*, najzwyczajniejsza forma w grece, *φέρειν* z **φερε-έν* (por. skr. miejscownik *ādhi-van*) lub **φερε-σεν*, skr. *par-śān*, *sū-śān-i*; homer. *ἰδέν*, att. *ἰδέν* itp. — z przyrostkiem

-men-, np. ἰδ-μεν (por. skr. miejsc. *kár-man*). Formy *lać. na-se* : *es-se*, **vel-se* (*velle*), **fer-se* (*ferre*); *agē re*, *laudā-re*, *monē-re*, *audī-re*, (z **agē-se*, itd.) są również celownikami (por. *viverē* = skr. *jivās-ē*), lub miejscownikami (*viverē* = **vices-i*). Należą tu skr. *dži-sē*, *bhāra-sē*, *tudā-sē*, *dohā-sē*, może gr. *δειξαι* i inne. Podobnie *lać. agi* zam. **agē* = wed. *ádžē*; *lać. dici* = wed. *disē*. Celownikami są także gr. ἵσ-θαι, πεφάρ-θαι, τεύχ-θαι, kret. ἐπιμελε-θαι, w związku pewnym z skr. *bhāra-dhjāi*, *pī-ba-dhjāi*, *vārydhā-dhjāi*, *mādayā-dhjāi* itp. — Zresztą i biernik imion słownych, jakotóż dopełniacz i pochodnik, miewają znaczenie bezokolicznika, por. wed. *hán-tō-s*, stslow. *by-tū*; dalej skr. *kár-tu-m*, *ē-tu-m*, *stō-tu-m*, *bhāvi-tu-m* itp. — forma powszechna w sanskrycie klasycznym, a odpowiada jęj zupełnie stslow. *supinum* na *-tō* i litews. na *-tu*, np. stslow. *mę-tō*, lit. *mīn-tu* = skr. *mān-tu-m*; słow. *plū-tō*, *my-tō*; lit. *māu-tu*, *pū-tu* itp. Jestto więc biernik l. poj. osnów na *-tu*; narzędnik zaś takich osnów używa się w skr. jako *gerundium*, np. *kṛ-tv-ā*, *i-tv-ā*, *stu-tv-ā*, *bhū-tv-ā*, *ma-tv-ā*. Słowa złożone z przyimkami mają w *gerundium* osnowę na *-ti*, np. *ā-kṛ-tj-a*, *ud-i-tj-a*, *anu-stū-tj-a*, *pra-ma-tj-a*; w tym wypadku mamy nawet najpierzotniejszą końcówkę narzędnika (por. § 26).

56. *Imiesłowy* (participia) tworzą się od osnów słownych zapomocą pewnych właściwych sobie przyrostków, i odmieniają się jak przymiotniki (por. § 34). — *Imiesłów czynny teraźniejszości* (part. praesentis activi) tworzy się zapomocą przyrostka *-nt-*, np. skr. *bhāra-nt-am* = gr. *φερό-ντ-α* (biernik), lit. *bėria-nt-i*, słow. *berąšće* (**bero-nt-jē*); skr. *tudā-nt-am*, gr. *λυό-ντ-α*, słow. *čtąšće* (**čto-nt-jē*), lit. *lūpa-nt-i*; skr. *dā-sjā-nt-am*, gr. *δω-σο-ντ-α*, lit. *lūp-se-nt-i*, słow. *by-šąšće je* (**by-sjo-nt je je*). Po spółgłosce przyrostkiem indoeur. było *-nt-*, np. skr. *s-ánt-am* (biern.), *s-at-ás* (dopełn.), żeńs. *s-at-i* (**s-nt-i*) = dor. *ἑασσα* (**ē-sjā-nt-jā*); aor. *λείψ-αντ-α* (**λειπ-σ-ντ-α*), skr. *sákš-at* (indoeur. **segh-s nt*). Widzimy więc, że należą tu także imiesłowy czynne przyszości i aorystu.

Imiesłów czynny dokonaności (part. perfecti activi) ma przyrostek *-uos-* (stopień wyższy), *-ues-* (st. średni), *-us-* (st. niższy),

por. gr. nij *εἰδός* zam. **Feid-φός*, lakońs. *βιδεσι* zam. **Feid-Feσ-σι*; żeńs. *ιδνῖα* zam. **Feid-vσ-ιᾶ* (żeńs.); skr. *vid-vān* zam. **uid-uōs* (por. gr. *εἰδός* = **Feid-φός*), żeńs. *vid-ús-i*, indoeur. **uid-ús-i*; słow. *dā-vz* (**dā vzs*), *nes-ō* (**nes-əs*), żeńs. *dā-vši* (**dā-vzs-jī*), *nes-ži* (**nes-zs-jī*); lit. *dā-ves*, *nēs-ēs*, żeńs. *dā-vus-i*, *nēs-zus-i*; por. jeszcze skr. *ča-kr-vān*, *ča-kr-ús-i*; gr. *γε-γα-φός*, *γε-γα-νῖα* itp. Słow. imiesłów czynny przeszłości na *-lo-*, jak *dā-lō*, *nes-lō*, *igrā-lō*, ma przyrostek rzeczownikowy, por. *dē-lo*, *mug-la* = gr. *ομίχ-λη*, lit. *krīs-la-s* (okruszyna), *siū-la-s* (nić).

Imiesłów bierny przeszłości (part. praet. passivi) ma przyrostki *-to-* i *-no*, np. gr. *χλυ-τό-ς* = skr. *śru-tā-*, *lać. in-clu-to-*, słow. *stū-tō*, lit. *sūk.ta-s* (kręcony); gr. *στεγ-τό-ς* (przykryty), skr. *bhug-nā-* (zgięty), słow. *dā-nō*, *nes-nō*; lit. *pil-na s* = st. słow. *plb-nō*, *lać. plē-nu-s* (właściwie: napelniony).

Imiesłów bierny różnych czasów ma przyrostek *-meno-* ze stopniowaniem (*-mono-*, *-mno-*), np. skr. *bhāra-māna-* : gr. *φερό-μενο-ς* : zd. *bare mna-*; gr. *δω-σό-μενο-ς*, skr. *dā-sjā-māna-*; *λε-λυ-μένο-ς*, skr. *sa-sṛ-mānā-*; *λυτό-μενο-ς*, *λειψά-μενο-ς*; *lać. feri-mini* = gr. *φερό-μενοι*; *lać. alu-mnu-s*, *colu-mna*. W słow. i litews. mamy przyrostek *-mo-*, np. stslow. *neso-mō*, lit. *nė-sza-ma-s*; przyrostek ten spotyka się też w umbr. *persni-mu* (precator), osk. *censa-mu-r* (censetor). Formom skr. na *-āna-* odpowiada może gr. *Ωκε-ανός* = skr. *ā-sāj-āna-s* (położony).

Imiesłów bierny przyszości (part. futuri pass.) czyli *gerundivum* tworzy się w skr. zapomocą przyrostków : a) *-jā-*, *-iā-*, np. *jādž-jā-* (venerandus) = gr. *ᾗ-το-ς*, skr. *dṛś-jā-*, *dṛś-ia-* (conspiciendus), por. gr. *πᾗ-το-ς* (obok *πῆγ-ννμ*), *σῆγ-το-ς* (obok *ἑ-σινγ-ov*); b) *-tavja-*, np. *dā-tavja-* = *δο-τέο-ς* (**δο-τέφ-jo-*?), skr. *ē-tavja-* = *ι-τέο-ς*, skr. *kar-tavja-*, *pak-tavja-*, gr. *πλεκ-τέο-ς*, *πεισιτέος*; c) *-anija-*, np. *kar-anija-*, *pač-anija-*, *dānija-*, por. słow. *dānije*, *pēčenije*, *pīšanije*, i t. p. Gerundiva *lać. na -ndo-*, jak *amando-*, *gerendo-*, powstały z **amant-no-*, **gerent-no-*, a na wzór tych *vitabundo-* itp. W lit. nadaje osnowom słownym podobne znaczenie przyrostek *-tina-*, np. *sūk-tina-s* (do kręcenia).

Zakończenie.

57. Do *nieodmiennych części mowy* (unflectirte redetheile, indeclinabilia) należą prócz przysłówków i przyimków (§ 37) także *spójniki* (conjunctionen, bindewörter) i *wykrzykniki* (interjectionen, empfindungswörter). O tych *częściach mowy* (partikeln), a zwłaszcza o spójnikach, dokładniej uczy składnia; nadmienimy więc tylko, że bywają one, podobnie jak przyimki, *przedstawne* (praepositiv) lub *postawne* (postpositiv). Co do znaczenia rozróżnia się spójniki: *łączące* (copulative), *rozłączne* (disjunctive), *przeciwstawne* (adversative), *porównawcze* (comparative), *objaśniające* (declarative), *przyczynowe* (causale), *czasowe* (temporale), *wnioskujące* (folgernde), *celowe* (finale), *warunkowe* (conditionale), *przypuszczające* (concessive). Wykrzykniki są jużto popsute inne części mowy, jużto wyrazy *głos naśladowujące* (onomatopoetisch, lautnachahmend), albo też proste okrzyki.

Zostaje nam jeszcze słów parę o *przyciskaniu* (betonung), które bywa częścią *doraźną* (expiratorisch), częścią zaś *muzykalną* (musikalisch, chromatisch, tonisch). Najczęściej oba te sposoby występują razem, jednakże jeden z nich zwykle przeważa. I tak mamy przeważnie doraźne przyciskanie w słow. litew., niemieck., celtyck., włosk. i ormiańsk., w grece zaś i sanskrycie przeważnie muzykalne; w prajęzyku indoeurop. przeważało, zdaje się, najpierw przyciskanie doraźne, później zaś muzykalne. Rozróżniamy *przycisk* (accent) *zgłoskowy* (silben-), *przycisk wyrazów* (wort-) i p. *zdani* (satz-); co się zaś tyczy *stopnia*, mamy przycisk *główny* (hauptton), *poboczny* (nebenton) i *brak przycisku* (unbetontheit, tonlosigkeit). Gdybyśmy w przyciskaniu muzykalnym przycisk zwali *tonem*, toby trzem tym stopniom odpowiadały: *ton wysoki* (hochton), *średni* (mittel-) i *niski* (tief-). Ton taki bywa *wznoszącym się* (steigend) lub *spadającym* (fallend); czasem zaś wznosi się on i spada w tej samej zgłosce, jak np. grecki przycisk *przeciągły* (circumflexus) obok wznoszącego się *ostrego* (acutus). Oba te przyciski się-

gają zapewne doby praindoeur., znajdujemy je bowiem w tym samym do siebie stosunku także w litewsk.; por. gr. *τιμή* (*timá*): *τιμῆς* (*timḗs*) = lit. *mergà*: *mergōs*, lub *geró-jì*: *gerōs-ios*. Dla tego można je i w litewsk. zwać przyciskiem *ostrym* (gestossen) i *przeciągłym* (geschliffen). Przycisk ostry zastępuje się w grece niekiedy *slabym* (gravis), jak widzimy na powyższym przykładzie. Zresztą rozwinęło się w grece t. zw. *prawo trzyzgłoskowości* (dreisilbengesetz), mocą którego przycisk wyrazu spoczywa tylko na jednej z trzech ostatnich zgłosek. W prajęzyku indoeur. był przycisk ten wolny, t. j. niezawisły ani od liczby zgłosek ani ich *iloczasu* (quantität), jak widać ze sanskrytu, a po części też z greki i z praw głosowych giermańskich. Taki przycisk, rozmieszczony na różnych zgłoskach wyrazu, mamy też w litewsk. i słow.; tylko języki zachodnio-słow. ujednoladziły swe przyciskanie w ten sposób, że czeski i łuszycki przyciskają zawsze *początkową*, polski zaś *przedostatnią* (paenultima) zgłoskę wyrazu. Na początkowej zgłosce ma zawsze przycisk także język łotyski i iryjski, na przedostatniej zaś kymryjski; z czego widać, że takie *ujednostajnienie* (uniformirung) przycisku jest w różnych rodzinach językowych późniejszego początku. Język ormiański przyciska zawsze *końcową* zgłoskę (schlussilbe) wyrazu. — W *zdaniach* tracą niekiedy pewne wyrazy swój przycisk, opierając się jako *przyczepki* (encliticae) na przycisku wyrazów poprzednich. Już w prajęzyku indoeur. używały się *przyczepnie* (enclitisch) pewne części mowy, zaimki, a w znacznej części i słowo (np. po wzroście).

58. Odkładając sobie na później *składnię* (syntax) i *znaczenią* (semasiologie), kończymy niniejszy „Szkic gramatyczny” spisem ważniejszych książek, na których on jest oparty. Są to mianowicie:

B. Delbrück, Einleitung in das Sprachstudium. 2 Aufl. Leipzig 1884.

H. Paul, Principien der Sprachgeschichte. 2 Aufl. Halle 1886.

E. Sievers, Grundzüge der Phonetik. 3 Aufl. Leipzig 1885.

- W. D. Whitney, Indische Grammatik. Leipzig 1879.
 Chr. Bartholomae, Handbuch der altiranischen Dialekte. Leipzig 1882.
 G. Meyer, Griechische Grammatik. 2 Aufl. Leipzig 1886.
 K. Brugmann, Griechische Grammatik. Nördlingen 1885.
 F. Stolz, Lateinische Grammatik. Nördlingen 1885.
 A. Leskien, Handbuch der altbulgarischen Sprache. 2 Aufl. Weimar 1886.
 F. Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Wien. I². 1879, II. 1875, III². 1876.
 A. Schleicher, Litauische Grammatik. Prag 1856.
 W. Braune, Gotische Grammatik. 2 Aufl. Halle 1882.
 E. Windisch, Kurzgefasste irische Grammatik. Leipzig 1879.
 H. Osthoff u. K. Brugmann, Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Leipzig 1878—81. I—IV.
 H. Hübschmann, Das indogermanische Vocalsystem. Strassburg 1885.
 K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. I. Einleitung u. Lautlehre. Strassburg 1886.

Znaczną część jednak tych książek, a zwłaszcza wyszłe w dwu latach ostatnich, mogliśmy uwzględnić dopiero w III części naszego „Szkicu”, którą w półtora roku później niż dwie pierwsze oddaliśmy do druku. Byliśmy w niej zmuszeni uwzględniać głównie sanskryt, grekę i słowiańszczyznę, rozumieć się w tym, co mają wspólnego; zend zaś, łacina i litewszczyzna, dalej języki germańskie, celtyckie i ormiański, służyły nam tylko w miarę potrzeby. Rzadko dotykaliśmy właściwości, cechujących wyłącznie jedną rodzinę języków indoeuropejskich; celem bowiem naszym było naszkicować te główne zjawiska, które — o ile można sądzić — sięgają doby praindoeuropejskiej. „O dobie litewsko-słowiańskiej w stosunku do prajęzyka indoeuropejskiego” por. rzecz moją z takim

nadpisem w „Rozpr. wydź. filol. Akad. Umiejęt” (tom XI), gdzie też zacytowana jest dość bogata nowsza literatura językoznawcza. O pewnych nowotworach sanskr. w zakresie odmienni, poczynających się już w dobie indyjsko-irańskiej por. pracę moją p. t. Ueber das allmälige Umsiehgreifen der -n- Declination im Altindischen (Sitzungsber. der philolog-hist. Classe der kais. Akad. d. Wiss. CX. Bd.) Wien 1885. Wreszcie co się tyczy języka ormiańskiego, któryśmy tu także niekiedy uwzględniali, por. H. Hübschmann, Armenische Studien I. Leipzig 1883. i J. Hanusz, O języku ormian polskich I. Kraków 1886.

Co do terminologii, nadmieniamy raz jeszcze, że chętnie zrzeczymy się niejednej użytej tu nazwy na korzyść jakiejś lepszej. Nie mamy też pretensyi, by uważano zbiór terminów, zawartych w szkicu niniejszym, za całkowity i zupełnie wystarczający do pierwszych trzech działów gramatyki. Mówiliśmy tu bowiem o rzeczach tylko najogólniejszych i najpotrzebniejszych w gramatyce umiejętniej jakiegokolwiek języka indoeuropejskiego. W części III zmuszeni byliśmy zapuścić się więcej w szczegóły; stąd też znacznie większa tam liczba przykładów z różnych języków indoeuropejskich, niż w obu poprzednich. To nam dało sposobność uważać też trochę więcej na jednostajność pisowni. I tak zamiast indoeuropejskiego k^2 piszemy tu k , zaś indoeurop. k^1 oznaczamy przez k' ; w sanskryckich wyrazach używamy j zamiast angielsk. y , $dž$ zamiast angielsk. j ; dla krótkości piszemy zd . (zend) zamiast *awest.* (język Awesty) itp. Wobec rozmaitego jednakże oznaczania trudno się było nieraz ustrzec niekonsekwencji. Zamiast „przyrostki słowne” §. 20. C. należy czytać „narostki słowne”, a wyrażenie „stopień wyższy i najwyższy” §. 18. należy po prostu na „stopień drugi i trzeci”.

Wiedeń, w listopadzie, 1886.

Jan Hanusz.

S P I S

wyrazów technicznych i skrótów.

Albański (język) 3. 13 *).
 analogija 27. 43. twory analogi-
 czne 2. 28. 39. 47. formy
 analog. 24. 28. 32.
 angielski (język) 12.
 aoryst (aor.) 19. 38. aor. 42.
 49. prosty 49. sygnatyczny
 52. aoryst II. 52. aor. bier-
 ny 49. osnowa aorystu 52.
 aryjskie (języki) 3. 30. 32. 40.
 attyckie (zdwojenie) 50.
 awest. (język Awesty) 9. 15.
 czyli zend (zd.) 35.
 barwa samogłoski 7. 9. 16.
 bezdźwięczne (spółgłoski) 11. 12.
 (szelesty) 10. 11. 12.
 bezokolicznik, wyraz bezokoli-
 czny 17. 18. 19. 55.
 bezspółkowe (czasowanie) 43.
 bezwzględne (zmiany głosowe) 13.
 bierna (strona) 38. 45. bierny
 (imiesłów) 34. 56. aoryst bier.
 49. bierne (słowa) 19.
 biernik (biern.) 22. 24. 27. 28.
 31. 32. 37. 57.

brak końcówki 21. 23. 54. b.
 przyrostka 53. b. wzrostka 53.
 b. przycisku 57.
 celowe (spójniki) 57.
 celownik (cel.) 22. 26. 27. 29.
 31. 32. 37. 57.
 celtyckie (języki) 3. 13.
 cymryjski (cymr.) 35. staro-
 cymr. 9.
 chrzestne (imiona) 18.
 chwilowe (spółgłoski) 10. 12.
 ciągłe przejścia 3.
 czasy 9. 21. 38. cz. terażniej-
 szy, dokonany, przyszły 38.
 51. cz. przeszły 49. cz. mi-
 nione 19. 41. 51.
 czasowe (osnowy) 19. 38. 42—
 54. części mowy czas. 37.
 spójniki czas. 57.
 czasowanie 21. 38—56. czas.
 spółkowe, bezspółkowe 43.
 części mowy 15. 37. 57. czaso-
 we, miejscowe, porównawcze,
 potakujące, przeczące, pyta-

jące, 37. nieodmienne 20.
 nierozłączne 20.
 czeski (język), czes. 9 a.
 częstotliwe (słowa) 45.
 członkowanie 8. sposób czł. 11.
 miejsce czł. 12.
 czynna (strona) 38. czynne (koń-
 cówki) 39. imiesłów czyn. 34. 56.
 czynność: trwająca, dokonana,
 wstępująca 38. imiona czyn-
 ności 18. rodzaj czynn. 38.
 czysty rdzeń 31. czysta osnowa
 23.
 długie (samogłoski) 6. 43. zgło-
 ski dł. (z natury, z następ-
 stwa) 6. 14.
 długość 6.
 doba językowa 2. doba praindo-
 europejska 26. 43. 50. doba
 litewsko-słow. 14. 25. 43.
 doba italsko-celtycka 40.
 dokonany (czas) 38. 50. czyn-
 ność dok. 38.
 dokonane (słowa) 51.
 dokonaność 19. końcówki dok.
 38 nn. 50. osnowa dok. 50.
 imiesłów czynny dok. 34. 56.
 dopełniacz (dop.) 22. 25. 27.
 29. 30 nn.
 doraźne (spółgłoski) 10. 12 nn.
 przyeiskanie dor. 57.
 drugi (stopień) 33. druga (oso-
 ba) 21. 38.
 duński (język) 12.
 dwugłoski 5. 6. dwugłoskowe
 er, el i t. d. 6. dwugłoskowe
 osnowy 23 nn.
 działająca (osoba) 18.
 dzierżawcze (zaimki) 18. 30. zło-
 żenia dzierż. 20.
 dźwięki 10. dźw. nosowe 12. 33.
 48. płynne 12.
 dźwięczne (głosy) 5.
 element rdzenny 31. 35.
 falowa (teoryja) 3.

forma rdzenia 16. 52. słaba,
 mocna 45. osnowa 17. 20.
 mocna, słaba 17. 22. imienna
 32, słowna 28. zaimkowa 28.
 przypadkowa 20. męska 28.
 żeńska 34. analogiczna 24.
 28. 32. formy zdwojone 43.
 opisowe 51.
 gardłowe (spółgłoski) 12.
 gerundia 17. 19. 55.
 gerundiva 56.
 giermańskie (języki) 3. 13. 33.
 gina samogłoski 9a.
 głosy 4.
 głosowe (prawa) 2. zmiany głos.
 13. struny głos. 11.
 głosownia 4. 5—14.
 głośnia 11.
 główny (przecisk) 57. główne
 (liczebniki) 18. 35.
 gocki (język) 9. 29. 40. 41.
 gramatyka 4.
 grecki (język) 3. 9. 13. greka
 (gr. grec.) 7. 9. nn.
 iloczas 57.
 iloczasowy (wzrostek) 41.
 ilość, przysłówki i. 37.
 imiona 15. 22. im. własne, po-
 spolite, chrzestne, rodzinne,
 ojcowskie, zdrobniałe, zgru-
 białe, zbiorowe; imiona osoby
 działającej, czynności, miej-
 sca, skutku, narzędzia 18.
 im. słowne 38. 55.
 imienna (osnowa) 16. 17. 20.
 22. końcówka im. 30. forma
 32. rzeczowniki im. 18. słow-
 wa 19. 46. złożenia 20. skła-
 nianie im. 22—29.
 imiesłów 17. 18. 19. 34. 56.
 im. czynny teraż. i dokon.
 34. 56.; bierny 34. przeszło-
 ści i przyszłości 56.
 indoeuropejski (prajęzyk) 13.
 28. 29. 39. 53. języki indo-
 eur. 3. 6. rdzenie 15. forma

*) Liczby oznaczają Paragrafy; podajemy tylko niektóre waż-
 niejsze.

26. początek 40. końcówka i t. p.
 indyjskie (języki) 12. indyjsko-irańskie (ind.-ir.) 3. 13.
 irańskie (języki) 3. 15.
 iryjski (język) 57. staroiryjski (stir.) 8. 40. 51.
 italskie (języki) 3. 13. italsko-celtycka (doba) 40.
 jama ustna 8. 10.
 język 8. j. w spoczynku 8.
 języki 1.
 językowe (rodziny) 3. spółgłoski jęz. 12. doba językowa 2.
 językoznawstwo porównawcze 4.
 jońskie, nowojోńskie (njońs.) 18.
 kierunek 37.
 klasy (teraźniejszości) 42. 43—49. staroindyjs. kl. 43 nn.
 klasyczny (klas.) sanskryt 55.
 kojarzenie pojęć 2. k. wyrazów 2.
 końcowa (zgłoska) 57.
 końcówki 21. przypadkowe 21. 23nn. 37. osobowe 21. 38—40. czynne 39. zwrotne 40.
 pierwotne 28. pochodne 49. 52. dokonaności 38 nn. 50.
 imienna 30. przysłówkowa 37.
 brak końcówki 21. 23. 54.
 krótkie (samogłoski) 6. zgłoski kr. 14.
 liczba (l) 21. pojedyncza (poj.) 21. 23—26. podwójna (podw.) 21. 27. mnoga (mn.) 21. 28—29.
 liczebniki (liczb.) 17. 18. 35—36. główne, porządkowe, podziałowe, wielorakie, mnożne, przysłówkowe 18. 35. 36.
 liczebnikowe (złożenia) 20.
 linija a... e... i. 8. a... o... u. 8.
 litewski (język) 40. litewsko-słow. (języki) 3. 13. doba lit-słow. 14. 25. 43.
 łaciński (język), łacina (łac.) 29. 52.

łamanie (niem. brechung) 9.
 łączący (tryb) 19. 53. spółniki łącz. 37. 57. złożenia łącz. 20.
 lużycki (język) luz. 9a.
 męski (rodzaj) 22. forma męs. 28.
 mianownik 22. 23. 27. 28. 31. 32.
 miejsce (członkowania) 12 imiona miejsca 18.
 miejscowe (czastki mowy) 37.
 miejscownik (miejsce) 22. 26. 27. 29. 30. 32. 37. 57.
 mieszanie (skłanianie) 33.
 międzyzębowe (spółgłoski) 12.
 miękkie (samogłoski) 14. spółgl. miękkie;
 minione (czasy) 38. 41. 51., teraźniejszość min. 19. 49. dokonaność min. 19. 50. przyszłość min. 19. 51.
 mnoga (liczba) 21. 28—29.
 mnożne (liczebniki) 18. 36.
 mocny (aoryst) 42. 49. skłanianie moc. 33. osnowa moc., forma osnowna 17. 22. i nn. spółgłoski moc. 11. 12.
 mowa (pierwotna indoeurop.) 3. czastki mowy 15. 37. 57.
 mowne (narzędzia) 5.
 muzykalne (przyciskanie) 57.
 nagłos 9a. 14.
 narostek 33. narostki słowne 20. 37.
 narzecze 2.
 narzędnik 21. 26. 27. 29. 30. 31. 32. 37.
 narzędzia (mowne) 5. imiona narz. 18.
 następnik 20.
 następstwo, długa z nast. 6. 14.
 natężenie (słowa natęż.) 19.
 natura (długa z nat.) 6. 14.
 nauka o samogłoskach 5—9. o spółgłoskach 10—14.
 niedokonane (słowa) 51.
 nieodmienna (czastka mowy) 20.
 zaimek nieodm. 30.

nieokreślne (skłanianie) 33. zaimki nieokr. 30.
 nieprawdziwy (tryb łączący) 53.
 nieregularne (twory) 48.
 nierozłączne (czastki mowy) 20.
 nieskładające (języki) 1.
 nijaki (rodzaj) 22.
 niski (przycisk) 57.
 niższy (stopień) 7. 22. 43 nn.
 nosowe (dźwięki) 10. 12. 13. 14. 33. 48. wrostek nos. 48. samogłoski nos. 6. 14.
 nowojోńskie (narzecze), njońs. 18.
 nowotwory 2. 25. 26. 27. 33. 43. 48. 52.
 objaśniające (spójniki) 57.
 oderwane (pojęcia) 18.
 odmiana 4. 15. 21.
 odmienny (przyrostek) 21.
 odmiennia 21—56.
 odmieniające (języki) 1.
 odpad 15. odpadły (spółgłoski) 14.
 ojcowskie (imiona) 18.
 określenie (przysłówkowe) 20.
 określające (złożenia) 20.
 opisowe (formy) 51.
 ormiański (język) 3. 13. 35. 41. 48. polsko-orm. 23. 35. 41.
 oski (język), osk. 9. 56.
 osłabienie 16. 17.
 osnowa 4. 16. osn. rdzenna 17. imienna 16. 17. 20. 22. słowna 16. 20. 43. pierwotna 16. pochodna 16. 17. samogłoskowa 17. 23 nn. dwugłoskowa 23. spółgłoskowa 17. 23 nn. 33. 39. osnowa na -a-, na -jo- 33. itp. czysta osnowa 23. 26. osn. teraźniejszości 43 n. dokonaności 50. przyszłości 51. aorystu 52. osnowa męska 28.
 osnowna (samogłoska) 38. 43—48. zgłoska osn. 7. forma osn. 17. 20. mocna, słaba 17. 22. przyrostek osn. 16. 19. 23.

osoby: pierwsza, druga, trzecia, 21. 38. imię os. działającej 18.
 osobowe (zaimki) 30. 31. końcówki os. 21. 38—40.
 ostry (przycisk) 57.
 oznajmujący (tryb) 19. 53.
 pary (skr. dvandva) 20.
 pełnogłos 9a.
 pienna (teoryja) 3.
 pierwotny (rdzeń) 15. pierw. osnowa 16. przyrostek 16. końcówka 28. 49. 52. pierw. rzeczowniki 18. przymiotniki 18. słowa 19. 49. pierw. mowa indoeur. 13.
 pierwszy (stopień) 33. osoba pierwsza (1) 21. 38.
 płynne (dźwięki) 10. 12. 13. 14.
 poboczny (przycisk) 57.
 pochodny (rdzeń) 15. poch. osnowa 16. 17. przyrostek 16. końcówki 49. 52. rzeczowniki 17. 18. przymiotniki 18. słowa 19. 46. 49. pochodne przymiotnikowe (złożenia) 20.
 pochodnik (poch.) 22. 25. 29. 37. 57.
 pochodzenie, przysłówki p. 37.
 pochylone (samogłoski) 8.
 początkowa (zgłoska) 57.
 podniebienne (spółgłoski) 12.
 podrzędność 20.
 podwójna (liczba) 21. 27.
 podziałowe (liczebniki) 18. 36.
 pojedyncza (liczba) 21. 23—26. samogłoski pojed. 5. 6. spółgłoski 12.
 pojęcia (zmysłowe, oderwane) 18. kojarzenie pojęć 2.
 polski (język) 6. 20. 32. 36. polsko-ormiański (polsk-orm.) 23. 35. 41.
 półdźwięczne (szelesty) 11. 12.
 półsamogłoska 5.
 południowo-słowiańskie (języki), połud.-słow. 9a.

poprzednik 20.
 porównania 37.
 porównawcze (częstki mowy) 37.
 spółniki 57 p. językoznawstwo 4.
 porządkowe (liczebniki) 18. 33. 36.
 posłowne (częstki mowy) 57.
 pospolite (imiona) 18.
 postępujące (upodobnienie) 9.
 potakujące (częstki mowy) 37.
 powiewne (spółgłoski) 10. 12. 13. 14.
 pozazębowe (spółgłoski) 12.
 pożądanie (słowa poz.) 19.
 praindoeuropejska (doba) 26. 43. 50.
 prajęzyk 3. indoeur. 13. 28. 29. 39. 53.
 prawa głosowe 2. pr. wygłosu 13. 14. prawo trzygłoskowości 57.
 prosty (aoryst) 49. pr. osnowa słowna 43.
 przeciągły (przycisk) 57.
 przeciwstawne (spółniki) 57.
 przeczące (częstki mowy) 37.
 przednie (gardłowe), przednioniebienne (spółgłoski) 12.
 przedostatnia (zgłoska) 57.
 przedślowne (częstki mowy) 57.
 przegłos (umlant) 9.
 przejścia (ciągłe) 3. teoria przejścia 3.
 przestawka 9a. 15.
 przestąpienie 13. 14.
 przesuwka 13. 14.
 przeszły (czas) 49. przeszłość 49. 50.
 przycisk 7. 23. 16. 42. 46. 57.
 zgłoskowy 5. 9. 10. 57. prz. wyrazu 7. 57. zdań 57. prz. główny, poboczny 57. ostry, słaby, przeciągły 57. brak przycisku 57.

przyciskanie 57. prz. doraźne, muzykalne 57.
 przyczepka 57. przyczepny 57.
 przyczepione (częstki mowy) 54.
 przyczynowe (słowa) 19. p. spółniki 57.
 przydawka 20.
 przydech 12. przyd. silny (spiritus asper), słaby (lenis); przydechowe (spółgłoski 12. 13).
 przyimek 26. 37.
 przymiotniki 17. 18. 30. 33. pierwotne, pochodne 18. przym. słowne 55.
 przymiotnikowe (przysłówki) 37. pochodne przymiotnikowe (złożenia) 20.
 przypadki 20. 21n. 37. 57. przyp. zależne 34.
 przypadkowa (końcówka) 37. 21. 23 nn. forma przyp. 20. złożenia przyp. 20.
 przypuszczające (spółniki) 57.
 przyrdeń 15.
 przyrostki 16. 17. 33. 34. 37. 51. 53. 54. przyr. osnowne 16. 19. 23. odmienne 21. pierwotne, pochodne 16. trybowe 19. rzeczownikowe 56.
 przysłówki 17. 18. 37. przysł. przymiotnikowe, zaimkowe 37. przysł. czasu, miejsca, pochodzenia, sposobu 37.
 przysłówkowe (określenia) 20.
 liczebniki przysł. 18. 36. złożenia przysł. 20. końcówki przysł. 37.
 przyswojone (wyrazy) 2.
 przyszyły (czas) 51. przyszłość 19. przyszl. minioną 51. osnowa przyszyłości 51. imiesłów p. 56.
 przyzwalający (tryb) 54.
 pytające (częstki mowy) 37.
 pytajne (zaimki) 30.

rdzeń 15. 43 nn. rdz. słowny, zaimkowy 15. 33. pierwotny, pochodny 15. zdwojony 45. rozszerzony 15. indoeuropejski 15. forma rdzenia 16. 52. mocna, słaba 44.
 rdzenny (element) 31. 35. zgłoska rdz. 50.
 rodzaje (r.): męski (m.), żeński (ż.) nijaki (n.) 22. r. czynności 38.
 rodzajowe (zaimki) 30. 32.
 rodziny (językowe) 3.
 rodzinne (imiona) 18.
 równorzędne 3.
 rozkazujący (tryb) 9. 54.
 rozłączne (spółniki) 57.
 rozpodobnienie 13. 14.
 rozszczepianie się 3.
 rozszerzony (rdzeń) 15. osnowa 31.
 rozszerzenie 48.
 rozrzew 9.
 ruski (język) 9a. 32.
 rzeczowniki 17. 18. pierwotne, pochodne 18. słowne 18. 55. imienne 18. rzeczownikowy (przyrostek) 56.
 rzędy wymiany 7. rzędy samogłoskowe, rząd e 7.
 samogłoski 5. 10. s. pojedyncze 5. 6. krótkie, długie 6. nosowe 6. 14. wzdłużone 8. pochylone 8. miękkie 14. rdzenne 16. s. osnowna 38. 43 nn. samogłoska *ä* 28. 43. 52. s. zdwojenia 44. barwa samogłoski 7. 9. 16. s. gina 9a. nauka o s. 5—9.
 samogłoskowe *r*, *l*, *m*, *n*, 6. osnowa samogł. 17. typy samogł. 6.
 sanskryt (skr.), skr. klasyczny 55.
 ściągnięcie 9. ściągnąć się 50.
 skandynawskie (języki) 12.
 skażenie 9.

składnia 4. 58.
 skłanianie 18. 21. 22—37. imienne 22—29. zaimkowe 22. 30—31. złożone 22. 32. mieszcane 33. słabe, mocne 33. określne, nieokreślne 33.
 skrzepły przypadek 55.
 słaby (przycisk) 57. słaba (forma rdzenia) 44. 45. 52. sł. forma osnowna 17. 22. słabe (skłanianie) 33. słabe (osnowy czasowe) 43 nn.
 słowa 15. 34. 38. pierwotne, pochodne 19. 49. imienne 46. słowne 19. przyczynowe 19. częstotliwe 45. bierne 19. słowa natężenia 19. pożądania 19. dokonane, niedokonane 51.
 słoworód ludowy 2.
 słowny (rdzeń) 15. osnowy sł. 16. 19. 20. imiona sł. 38. 55. rzeczowniki 55. przymiotniki 55. narostki 20. 37. złożenia sł. 20.
 słowiańskie (języki) 32. południowo-słow. 9a. zachodnio-słow. 52. 57. litewsko-słow. (rodzina) 3. doba litew.-słow. 13. 14. 25 43. forma słow. 28.
 spadający (ton) 57.
 spoczynek, język w sp. 8.
 spółkowe (czasowanie) 43. bezspółkowe 43.
 spółniki 37. 57.
 spółgłoski 10. doraźne, powiewne; chwilowe, trwałe; bezdźwięczne, dźwięczne; mocne, słabe 11. 12. pojedyncze, złożone 12. spółpowiewne 14. przydechowe 12. 13. wargowe, wargowo-zębowe; językowe: zębowe, międzyzębowe, pozazębowe, zębowo-podniebienne, gardłowe 12. nauka o spółgłosk. 10—14.

spółgłoskowa (osnowa) 17. 23. 33. zbitka spółgl. 14.
 spółpowiewne (spółgłoski) 12. 14.
 sposób członkowania 11. sp. zdwojenia 44. przysłówki sposobu 37.
 średni (ton) 57. stopień śr. 7. 22. 43 nn.
 staroindyjski (stind.) 43n. staroperski (stpers.) 9a. staroiryjski (stir.) 8. 40. 51. starocymryjski (steymr.) 9. starosłowiański (stslow.), staroliteński (stlit.) itp.
 stopień: średni, wyższy, niższy 7. 22. 43 nn. st. pierwszy, drugi, trzeci 33. st. czasowy 38.
 stopniowanie 18. 33. 37. st. osnowne 17. 22. 42. 43. 50. 52.
 stosunek wymiany 7.
 supinum 17. 19. 56.
 sygmatyczny (aoryst) 52. czas przyszły sygm. 51.
 szelesty 10. 11. 12. bezdźwięczne, półdźwięczne 11. 12.
 teoria: pienna, falowa 3.
 terażniejszy (czas), terażniejszość 19. 42—48. t. miniona 19. 49. klasy terażniejszości 42. 43—49.
 ton: wysoki, średni, niski; wznoszący się, spadający 57.
 tożsamość (zaimek tożsamości) 30.
 trójgłoski 5.
 trwająca (czynność) 38.
 tryby: oznajmujący, łączący, włączający, życzący, rozkazujący, warunkowy, przyzwalający 19. 51. 53. 54. nieprawidłowy tryb łączący 53.
 trybowy (przyrostek) 19. osnowa tr. 19. 38. 53—54.
 twarde (samogłoski, spółgłoski);

twory analogiczne 2. 28. 39. 47. twory nieregularne 48.
 tworzenie 33.
 trwale (spółgłoski) 10. 12.
 trzeci (stopień) 33. trzecia (osoba) 21. 38.
 trzygłoskowość (prawo trzyzgł.) 57.
 ujednostajnienie 57.
 umbryjski (język), umbr. 9. 56.
 upodobnienie 2. co do treści, formy 2. upod. postępujące, wsteczne 9. obustronne (reciprok);
 ustna (jama) 8. 10.
 wargowe (spółgłoski), wargowo-zębowe 12.
 warunkowy (tryb) 51. spółniki warunk. 57.
 wcielające (języki) 1.
 wedyjski (język), wed. 17.
 wieloraki (liczebniki) 18. 36.
 własne (imiona) 18.
 włączający (tryb) 53.
 wnioskujące (spójniki) 57.
 wołacz (woł.) 22. 23. 28.
 wrostek nosowy 48.
 wskazujące (zaimki) 30.
 wspólny (rodzaj) 22.
 wstawka 9. 14.
 wsteczne (upodobnienie) 9.
 wstępująca (czynność) 38.
 wygłos (prawa wygl.) 13. 14. twardy, miękki w wygl.
 wykrzykniki 57.
 wymiana 7. stosunek wym. 7. rzędy wym. 7.
 wyraz bezokoliczny 55. wyrazy przyswojone 2. wyr. złożone 20. przycisk wyrazu 7. 57.
 kojarzenie wyrazów 2.
 wyrównanie 2. 50.
 wyrzutnia 14.
 wysoki (ton) 57.
 wyższy (stopień) 7. 22. 43 nn.
 wzajemność (zaimek wzajem.) 30.

wzdłużone (samogłoski) 8.
 wzdłużenie 8. 15. wzdł. zastępcze (ersatzdehnung);
 względne (zaimki) 30. zmiany głosowe wzgl. 13.
 wznoszący się (ton) 57.
 wzrostek 19. 41. 49. 52. brak wzr. 53.
 zachodnio-słowiańskie (języki), zach.-słow. 52. 57.
 zaimki 15. 17. 18. 30. zai. rodzajowe 30. 32. osobowe 30. 31. dzierżawcze 18. 30. wskazujące, względne, pytajne, nieokreślne 30. zaimek zwrotny 31. nieodmienny 30. zai. tożsamości, wzajemności 30.
 zaimkowy (rdzeń) 15. 33. przysłówki zaim. 37. skłanianie zaim. 22. 30—31. forma zaim. 28.
 zakończenie 27. 31.
 zależne (przypadki) 27. 34.
 zbiorowe (imiona) 18.
 zbitka (spółgłoskowa) 14.
 zend (zd.) 35. czyli język Awesty (awest.);
 zębowe (spółgłoski), zębowo-podniebienne, pozazębowe, międzazębowe, wargowo-zębowe 12.
 zdanie 4. przycisk z. 57.
 zdrobniałe (imiona) 18.
 zdwojenie 19. 43. 50. zdwoj. attyckie 50. sposób zdw. 44.

zgłoska zdw. 43. samogłoska zdw. 44.
 zdwojone (formy) 43. rdzeń zdw. 45.
 zestawienie 20. 32.
 zgłoska: rdzenna 7. 50. osnowna 7. krótka 14. długa (z natury, z następstwa) 6. 14. początkowa, przedostatnia, końcowa 57.
 zgłoskowy (przycisk) 5. 9. 10. 57. wzrostek zgł. 41. jednozgłoskowy (rdzeń), dwuzgłoskowy 15.
 zgrubiałe (imiona) 18.
 zgrubienie (spółgłosek) 9.
 zjawienie się (w nagłosie) 9a.
 zlepiające (języki) 1.
 złożone (spółgłoski) 12. skłanianie złoż. 22. 32. złoż. formy czasów 51. wyrazy złoż. 20.
 złożenia: imienne, słowne 20. złoż. łączące, określające, pochodne przymiotnikowe, liczebnikowe, przysłówkowe 20.
 zmiany (głosowe) 13.
 zmiękczenie (spółgłosek) 9.
 zmiękczone (spółgłoski);
 zmysłowe (pojęcia) 18.
 znaczenie 33.
 znaczenia 4. 58.
 zwrotny (zaimek) 31. strona zwr. 38. końcówki zwr. 40.
 żeński (rodzaj) 22. forma żeńs. 34.

26908